

Előszó

1. A kutatás tárgya, jellege, főbb területei

A szlovákiai magyarság kétnyelvűvé válásának folyamatáról keveset tudunk, a témakört érintő munkák is csak nagyvonalakban adnak róla leírást. Nyilvánvaló, hogy a trianoni szerződéssel Csehszlovákiához csatolt területeken a magyar lakosság fokozatosan vált kétnyelvűvé, miután az első világháború következtében átrajzolódtak a térség határai, a szlovákság többséggé lett, a területen élő magyarok kisebbségi helyzetbe kerültek, a magyar nyelv pedig kisebbségi nyelv lett. Az iskolákban kötelező tantárgy lett a szlovák nyelv, a tisztviselőktől elvárták az államnyelv ismeretét, a szlovák nyelv ismerete fokozatosan az egyéni boldogulás feltétele lett. A csehszlovákiai (később szlovákiai) magyarok egyre szélesebb rétege kezdte egyre jobban beszélni az államnyelvet, mígnem legkésőbb napjainkra bekövetkezett a (cseh)szlovákiai magyar közösség gyakorlatilag teljesen kétnyelvűvé válása. Kutatásaim során a kétnyelvűsödés gyökereinél próbálok vizsgálni, az első Csehszlovák Köztársaságban élő magyarok nyelvhasználatát tanulmányozom – az eltelt majdnem száz évre való tekintettel sajnos csak az írott nyelvben.

Munkám úttörő jellegű, a két háború közti csehszlovákiai magyar kétnyelvűséggel átfogó jelleggel ismereteim szerint előttem senki nem foglalkozott. Az eltelt 70-90 évre való tekintettel csak a korabeli írásos dokumentumokra tudtam hagyatkozni¹. A kétnyelvű kommunikáció írott nyelvi válfaját kutattam tehát, és bár az írás alapvetően a beszéd leképezése, távol áll tőlem, hogy ennyi év távlatából az írásos dokumentumokból beszélt nyelvi sajátosságokra következtessék. A munkát az is nehezítette, hogy a mai szociolingvisztika és kétnyelvűség-kutatás sem foglalkozik túl mélyrehatóan az írott nyelv kétnyelvűségével. Elsősorban Lanstyák Istvánnak a beszélt és írott nyelvi kódváltással és a nyelvköziséggel foglalkozó munkáiból (Lanstyák 2000a, 2003a, 2006a, 2006b, Lanstyák–Szabó Mihály 2002) indultam ki, de segítségemre volt Kulcsár Aranka későbbi korra irányuló hasonló témájú kutatása is (Kulcsár 2002, 2005).

---

¹ Eredetileg azt terveztem, hogy elbeszélgetek a korabeli nyelvhasználatról olyan idősebb emberekkel is (pl. Turczel Lajos tanár úrral), akik már éltek a két világháború között. Sajnos azonban rá kellett jönnöm, hogy már túl sok idő telt el az adott időszakot megelőző kevesek sem tudnak érdemi információkkal szolgálni a témában.

A kutatás forrásául a csehszlovákiai magyar újságok, tankönyvek, állami és egyházi hivatalok, valamint egyéb szervek, szervezetek, egyesületek írásos dokumentumai szolgáltak. Annak érdekében, hogy a kutatási anyag ne legyen túl szerteágazó és rendszertelen, a kutatási forrásokat egyetlen helységekre, a csaknem kizárólag magyarok lakta Somorja városra (hivatalosan nagyközségre) szűkítettem le – az országos napilapok és a tankönyvek kivételével, amelyek Szlovákia egész területén elérhetőek ill. használatosak voltak. A két világháború közti Somorja minden fennmaradt írásos anyagát igyekeztem felkutatni, a korra jellemző módon azonban az írásos dokumentumoknak csupán a töredéke került át a levéltárakba, a többi elkallódott vagy a későbbi államosítás során megsemmisítették őket. Így a feltárt nyelvi anyag is több esetben hiányos, egy-egy területen sikerült csak olyan mennyiségű forrásanyagot összegyűjteni, hogy abból kvantitatív vizsgálatot lehessen végezni.

Mivel a források csak abban egyeznek meg, hogy írott nyelviek, minden másban heterogének és nehezen összehasonlíthatóak, ráadásul a vizsgálat során különböző nyelvi jelenségek kerülnek előtérbe, mindez nem teszi lehetővé, hogy azonos szempontrendszerrel és hipotézisekkel közelítsek az anyaghoz. Ennek megfelelően a módszertani elvek és a hipotézisek is fejezetenként különbözőek. A dolgozat ezáltal egy kissé töredezetté válik ugyan, de nem volt, nem is lehetett célom teljes képet adni a két világháború közti kétnyelvűségről, inkább csak bepillantani az egyes (írott) nyelvhasználati színterekre. A nehézségek ellenére sikerült úgy megvalósítani az anyaggyűjtést és annak feldolgozását, hogy a komolyabban vizsgált néhány területen megfeleljen a reprezentativitás és a leíró adekvitás követelményeinek.

2. A doktori disszertáció szerkezete

Doktori disszertációm hat fejezetből áll:

Az *I. fejezet* a dolgozat tárgyát, azaz a két világháború közötti (cseh)szlovákiai magyar kisebbség nyelvhasználatát általános történelmi, kulturális és törvényszabályozási kontextusba helyezi. Először a történelmi háttérrel vázolja fel röviden, majd a magyar kisebbség helyzetének és törekvéseinek bemutatása következik. Ezt követi Szlovákia közigazgatási rendszerének felvázolása, majd a nyelvhasználat korabeli csehszlovák

törvényi szabályozásának s végül Somorja nagyközség helyzetének, nemzetiségi, közigazgatási és egyéb viszonyainak ismertetése.

A dolgozat *II. fejezetében* elsősorban a dolgozat fontos alapfogalmainak, a kétnyelvűségnek és a kódváltásnak, ezen belül az írott nyelvi kódváltásnak az elméleti háttérével foglalkozom, emellett pedig összehasonlítom a szlovákiai magyar kétnyelvűséget a trianoni döntés idején a mai állapottal.

Az értekezés *III.*, legnagyobb terjedelmű fejezete a (cseh)szlovákiai magyarság két világháború közti kétnyelvűségének a magyar nyelvű sajtóban megjelenő konkrét nyelvi sajátosságaival foglalkozik. A magyar sajtónyelvben a kétnyelvűség a szlovák szavak, szószerkezetek, szövegek „beemeléseivel”, azaz kódváltások által jelenik meg. Elsőként a csehszlovákiai magyar napilapok nyelvhasználatát, főként a „csehszlovák” nyelvű köznévi és tulajdonnévi (ezen belül földrajzi névi, intézménynévi) kódváltásokat vizsgálom és elemzem sokféle szempontból. Ezután ezeket összehasonlítom a mai szlovákiai magyar napisajtóban (Új Szó napilap) megjelenő kódváltásokkal. A fejezet végén pedig egy korabeli regionális lapban, a *Somorja és vidékében* jelenlevő kódváltásokkal foglalkozom.

A dolgozat *IV. fejezete* a korabeli csehszlovákiai magyar tankönyvekben megjelenő kétnyelvűséget vizsgálja, azonos kérdésekre összpontosítva, mint az előző fejezetnél.

A *V. fejezetben* a somorjai jegyzői és járási hivatal nyelvhasználatát tanulmányozom a fennmaradt egynyelvű magyar, egynyelvű államnyelvi és kétnyelvű dokumentumok alapján. Ez a másik olyan fejezet, ahol az összegyűjtött anyag mennyisége és reprezentatív összetétele lehetővé teszi, hogy mélyebb, alaposabb, sokszor kvantitatív elemzésekre is vállalkozzam. Az iratokat különböző nyelvi vizsgálatoknak vetem alá; elsősorban a két nyelv egymáshoz való viszonya érdekel, az, hogy milyen helyzetben és milyen módon választják a hivatalos érintkezésben az egyik vagy a másik nyelvet, és ennek a választásnak mi lehet a funkciója.

A *VI. fejezet* a Somorján működő egyházi és állami hivatalok, gazdasági társaságok, kulturális és egyéb egyesületek nyelvhasználatát próbálja áttekinteni a sokrétű, de sajnos meglehetősen töredezetten és kis mennyiségben fennmaradt iratokból. Az egyházi intézmények közül elsősorban a Somorjai Református Lelkesi Hivatal dokumentumait,

illetve emellett még az Egyházzellevi Római Katolikus Egyházi Hivatal kisebb számú felkutatott iratát vizsgálom. A többi intézmény között szerepelnek állami hivatalok, kulturális egyesületek, gazdasági társulások valamint pénzintézet és vasúttársaság is. A kisebb, néha egészen gyér adatmennyiség miatt ezekben az esetekben már nem végeztem kvantitatív nyelvi elemzéseket, valóban csak bepillantást sikerült nyerni a (cseh)szlovákia magyar nyelvhasználatnak ebbe a színterébe.

Az értekezést az *Összegzés* zárja, amely az általam végzett kutatások összegzése, eredményeinek bemutatása illetve a további feladatok továbbgondolása.

Köszönettel tartozom témavezetőmnek, *Kiss Jenőnek*, az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, ill. a Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék vezetőjének, és *Lanstyák Istvánnak* (Comenius Egyetem, Pozsony – Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék) értékes tanácsaiért és hathatós szakmai támogatásáért.

I. fejezet

Magyarok a két háború közti Csehszlovákiában

1. A Csehszlovák Köztársaság rövid története 1918–1938 között²

Az első világháború befejezése után elkerülhetetlen volt a Monarchia felszámolása. 1918. október 28-án Prágában – egy nagy tömegtüntetés hatására – a Cseh Nemzeti Bizottság kimondta a Monarchiából való kiválást, és kikiáltották a csehszlovák államot. Október 30-án Túrócszentmártonban a szlovákok képvislete is egyértelműen az új ország mellett foglalt állást. November 14-én Prágában az Ideiglenes Nemzetgyűlés első ülésén döntést hoztak a köztársasági államformáról, köztársasági elnökké Tomáš Garrigue Masarykot választották, a kormányfő pedig Karel Kramář lett. A parlamenti mandátumokat az új választásig az 1911-es évi választási eredmények alapján osztották szét.

A magyar kormány és az antant képviselői között 1918. november 14-én Belgrádban megkötött fegyverszüneti egyezménye továbbra is magyar közigazgatás alatt hagyta a történelmi Felvidéket. Edvard Beneš csehszlovák külügyminiszternek azonban sikerült elérnie, hogy a franciák beleegyezzenek Észak-Magyarország cseh(szlovák) megszállásába. Az magyar kormánynak 1918 karácsonyán átadott antantjegyzék szerint a magyar csapatokat a Duna, az Ipoly, valamint a Rimaszombattól az Ung folyóig húzott vonal mögé kellett visszavonni. Az ideiglenes csehszlovák Nemzetgyűlés és a kormány katonaságot és csendőrséget küldött Szlovákiába, amelyhez cseh és szlovák önkéntesek is csatlakoztak. 1918 végén két légiós hadosztály is érkezett Olaszországból. A fegyveres erők fokozatosan megszállták a demarkációs vonaltól északra fekvő területek nagy részét, 1918 végén Kassa, 1919 elején pedig Pozsony is Csehszlovákia fennhatósága alá került. A katonai bevonulással párhuzamosan a prágai kormány 1918 december 7-én Szlovákia teljhatalmú miniszterévé nevezte ki Vavro Šrobárt, ami azonban nem jelentett hivatalos önálló szlovák kormányt, a minisztérium csupán a prágai kormánynak alárendelt reszortként működött. Szlovákia fővárosa az új hivatalos nevet (Bratislava) felvevő Pozsony lett.

---

² A fejezet megírásához a következő irodalmat használtam fel: Gyönyör: 1993, 1994, Popély: 1995, Szarka: é.n., Vígh: é.n., Papp: 1998, Kovács: 2001, Palotás: 2003, Szarka: 1998, Magyarok a világban 2000

A szlovák országrész végleges határainak kijelölése azonban ennél bonyolultabb ügy volt, hiszen a Szlovákiának nevezett régió a történelem során először készült egy konkrét határokkal kijelölt közigazgatási területet alkotni. Történelmi határként csupán az északi, lengyelországi határa volt ismert. Ezt a döntéshozók lényegében akceptálták is, csupán néhány Árva megyei és szepességi – eredetileg a történelmi Magyarországhoz tartozó – község került Lengyelországhoz. A Szlovákiát Morvaországgal és Kárpátaljával összekötő keleti és nyugati határok a Csehszlovák Köztársaság belső határai lettek. Az Ausztriával közös rövid határszakaszt a 1919. szeptember 10-i saint-germain-en-laye-i békeszerződés rögzítette. A legbonyolultabb kérdést a déli, Csehszlovákia és Magyarország közötti határ jelentette, amelyről sok tárgyalást folytattak, míg végül 1920. június 4-én megszületett a Magyarország szempontjából szélsőségesen előnytelen trianoni békeszerződés. Ezzel és a még 1919. június 28-án Németországgal megkötött versailles-i békeszerződéssel nemzetközi jogi szempontból az új állam kialakítása befejeződött. A Csehszlovák Köztársaság a történelmi Csehországon, Morvaországon és Szilézián kívül megkapta a történelmi Magyarország északi területeit egészen a Dunáig, az Ipolyig és keleten a Kassától délre fekvő területekig, továbbá Alsó-Ausztriának és Németországnak egy-egy kisebb szegletét. Kárpátalját utólag csatolták Csehszlovákiához, azzal az ígérettel, hogy széleskörű autonómiát élvez majd a köztársaságon belül. A magyar kormányok és a magyar közvélemény azonban a két világháború között soha nem törődött bele a történelmi területek és a magyar nemzetiségű lakosok ilyen mértékű elvesztésébe, a revízió konkrét szándéka aztán a 30-as évektől jelent meg egyre erőteljesebben magyar részről.

A csehszlovák kormány és az Ideiglenes Nemzetgyűlés időközben megkezdte államigazgatási munkáját: 1919. áprilisában elfogadták az ún. kisajátítási törvényt, amelynek értelmében a 150 hektárnyi mezőgazdasági területnél, illetve a 250 hektárnyi bármiféle földterületnél kiterjedtebb nagybirtokokat elvették. A törvény alapján végrehajtandó földreform azonban csak lassan és nehézkesen haladt előre, szociális feszültségeket hozva magával. Az új állam gazdasági alapjait az ún. pénzreformmal teremtették meg. Az osztrák-magyar bankókat előbb felülbélyegezték, majd fokozatosan létrehozták az új pénznemet, a csehszlovák koronát (Kč).

A Csehszlovák Köztársaság erősen multietnikus ország volt, ugyanakkor Csehszlovákia „nemzetállamként”, az önrendelkezési jog alapján jött létre. A politikai ideológia a cseheket és a szlovákokat egységes csehszlovák nemzetnek tekintette – ez volt a csehszlovakizmus

eszméje. Az államnyelv is a csehszlovák volt, amelyet két változatban lehetett használni, csehben és szlovákban. A cseh-szlovák viszonyban azonban már az elejétől jelentkeztek problémák, amelyek abból eredtek, hogy a csehek és szlovákok általában különbözőképpen értelmezték a közös államiság alapjait. Csehországban az az elképzelés dominált, miszerint az új csehszlovák állam voltaképpen a történelmi cseh államiság programjának a megvalósulása, csak egy új és jobb formában, Szlovákiával kibővítve. Ezzel szemben Szlovákiában az a felfogás uralkodott, hogy két önálló részből hoztak létre egy egészet. Több szlovák politikus úgy tekintett a születő prágai centralizmusra, mint csupán elkerülhetetlen fejlődési szakaszra, amelyre azért van szükség, hogy Szlovákia megszabaduljon a történelmi Magyarországhoz kötődő múlttól, azt azonban nem tekintették tartós érvényű államfelfogásnak. A szlovák közvéleményben ezért fokozatosan teret hódított az autonómia követelése, ami megmutatkozott a két országrész markánsan eltérő politikai képviseletében is. A szlovák önállósági kísérletek aztán a harmincas évekre eljutottak (a hitleri Németország hathatós támogatásával) az önálló állam kialakításának igényéhez, ami jelentős szerepet játszott az ország teljes széthullásában.

A rossz belpolitikai és gazdasági helyzet, a társadalmi békétlenség már 1919 májusában belpolitikai válságot idézett elő. A cseh országrészekben június 15-én és 16-án lezajlott községi választások eredményei végül a Kramář-kormány bukásához vezettek. Masaryk elnök július 8-án új kormányt nevezett ki, amelynek élén a szociáldemokrata Vlastimil Tusar állt. A Csehszlovák Köztársaság Alkotmányát 1920. február 29-én fogadták el. Csehszlovákia parlamentáris demokráciával bíró köztársaság lett, a törvényhozás fő testülete a szenátusból és képviselőházból álló Nemzetgyűlés lett. A választójog általánossá vált – először illette meg pl. a nőket is. Az új alkotmány alapján 1920 áprilisára írták ki a parlamenti választásokat. Országos szinten a legerősebb politikai párt a szociáldemokratáké lett, a nemzetiszocialistákkal és az agrárpártiakkal együtt ők alakították meg az új kormányt, amelynek élén a régi-új miniszterelnök, Vlastimil Tusar állt. 1920-ban még Szlovákiában is a szociáldemokraták voltak a legerősebbek, 1925-ben viszont már Andrej Hlinka szlovák autonomizmust képviselő Szlovák Néppártja (HSĽS) győzött – a szlovákiai voksok nem kevesebb mint 38%-át szerezték meg. S bár a következő években ekkora sikert már nem értek el, változatlanul ők maradtak a legerősebb párt Szlovákiában.

A belpolitikai problémák azonban az első országos választásokkal sem csitulak, sőt a szociáldemokrata párton belüli válság már 1920. szeptember 14-én lemondásra

kényszerítette a Vlastimil Tusar vezette kabinetet. A kritikus helyzetben Masaryk elnök hivatalnokkormányt nevezett ki Ján Černývel az élén, amely egy évig maradt hatalmon, amikor Edvard Beneš kormánya lépett a helyébe. A permanens politikai válságból való kilábalás céljából a „Vár” (vagyis a köztársasági elnök és köre) aktív közreműködésével létrejött a legerősebb politikai szereplők informális csoportosulása, az ún. „ötös” (pětko), amelynek a hivatalos fórumokat megkerülve könnyebben sikerült konszenzusra jutnia. 1922. október 5-én lépett hivatalba a már többé-kevésbé konszolidált parlamenti kormány, amelyet az agrárpárti Antonín Švehla irányított.

Ebbe a kormányba 1927-ben a Hlinka-féle Szlovák Néppárt is belépett, a szlovák néppártiak azonban csak rövid ideig vállaltak részt a kormányzásból, hiszen autonomista követeléseik nem találtak viszonzásra. A párt már 1922-től folyamatosan a Nemzetgyűlés elé terjesztette Szlovákia autonómiájának tervezetét. Az állam centralizációja azonban megmaradt, bár a központosítás egyfajta enyhítéseként 1927 júliusában törvény született a tartományi rendszerről, amely 1928-ban lépett hatályba. E törvény értelmében Szlovákia önálló tartománnyá vált, élén a tartományelnök és az össz-szlovákiai tartományi hivatal állt. A tartományi intézmények jogosultságai azonban korlátozottak voltak s a centralizált rendszer lényegét nem érintették.

Csehszlovákiában állandó feszültségforrást jelentett a szociális helyzet. Az új ország csak lassan küzdötte le a háború utáni válságot. A húszas évek elején gazdasági válság tört ki, melynek következtében a munkanélküliek száma kis híján elérte a félmilliót. A döntően a külföldi piacoktól függő kedvezőtlen ipari struktúra is problémát okozott, ahogy az állam eladósodása is. A gazdaságot végül a húszas évek közepére sikerült stabilizálni, ami azonban nem tartott sokáig, hisz küszöbön állt az egész világot magával ragadó nagy gazdasági válság. Csehszlovákia a 30-as években egyike volt az általa által leginkább sújtott országoknak, a válság tetőfokán, 1933-ban a nyilvántartott munkanélküliek létszáma elérte a 920 ezer főt. A termelés fellendülésének jelei csak a harmincas évek második felétől voltak láthatók. A gazdasági válság idején a belpolitikai konfliktusok is újra kiéleződtek és megerősödtek a szlovák autonómia-törekvések. Ezzel egyidejűleg egyre nagyobb méreteket öltött a főleg a német birodalmi és a magyar revíziós törekvésekben megjelenő külpolitikai nyomás is, ami Hitler 1933. januári hatalomátvétele után vált igazán aggasztóvá.

A válság idején kibontakozó munkanélküliség és szociális elégedetlenség kísérfjelenségeként egész Európában, így Csehszlovákiában is megerősödtek a szélsőséges politikai irányzatok, a kommunizmus és a fasizmus. Az 1935-ös csehszlovákiai választások már nagyon feszült légkörben zajlottak. Csehországban a Németország által támogatott német kisebbségi párt, a Szudétanémet Párt győzött, Szlovákiában pedig az egyre jobban radikalizálódó Hlinka által vezetett autonomista blokk maradt a legmeghatározóbb politikai erő. A kommunisták is jóval több szavazatot kaptak, mint az előző választásokon. Masaryk elnök az agrárpárti szlovák Milan Hodžát nevezte ki miniszterelnökké, majd nem sokkal ezután 85 évesen lemondott köztársasági elnöki címéről. Utóda Edvard Beneš lett, aki megválasztását többek között a kommunisták és a Hlinka-párt szavazatainak is köszönhette.

Az ország számára a legnagyobb közvetlen veszélyt Hitler hatalomra kerülése jelentette. Hitler nem is igazán titkolta, hogy Csehszlovákiát fel akarja számolni. Ehhez először a csehszlovák Szudétanémet Pártot használta fel, amely párt Németország erőteljes támogatásával a németek lakta cseh és morva határvidéket szerette volna önálló egységgé szervezni. Az 1938 márciusában bekövetkezett osztrák Anschluss után nagyon felgyorsultak az események. A csehszlovák kormány végül kénytelenségből engedett volna a szudétanémetek nyomásának, de ekkorra már Hitler nyíltan a terület megszerzését hirdette. Ezt diplomáciai úton sikerült elérnie: 1938. szeptember 29-én a müncheni konferencián Németország, Olaszország, Nagy-Britannia és Franciaország Csehszlovákia részvétele nélkül döntött arról, hogy a Csehszlovák Köztársaság átengedi Németországnak Csehország és Morvaország azokat a határ menti területeket, ahol a németek éltek többségben. A döntés egyik függeléke ráadásul kötelezte Csehszlovákiát, hogy három hónapon belül rendezze a területi vitáit Lengyelországgal és Magyarországgal, máskülönben újabb nemzetközi konferenciát hívnak össze a kérdésben. A hír sokkolta a cseh társadalmat és a csehszlovakizmussal szimpatizáló szlovákokat. Az ország elveszítette jelentős iparvidékét s az éveken át épített védelmi vonalától is megfosztották. A nagyhatalmak Münchenben garantálták ugyan a maradék Csehszlovákia biztonságát, de ezt ekkor már kevesen vették komolyan.

A súlyos nemzetközi helyzetnek, az erősödő külföldi és szlovák nyomásnak az lett az egyik következménye, hogy a csehszlovák kormány fontolóra vette az állam bizonyos fokú decentralizálásának lehetőségét. A kormány kidolgozta és jóváhagyta azoknak a törvényeknek a tervezetét, amelyek decentralizált öngazgatás keretében autonómiát biztosítottak volna

Szlovákia számára, és széleskörű nyelvhasználatot tett volna lehetővé a kisebbségek számára. Az ún. nemzetiségi státútumnak azonban az ország széthullása következtében gyakorlati eredménye már nem lett. A müncheni döntés után 1938. október 5-én és 6-án került sor Zsolnán a Hlinka-féle Szlovák Néppárt (HSLS) és a többi szlovák politikai párt képviselőinek találkozájára. A HSLS előterjesztette autonómiatervezetét, amelyet a többi párt el is fogadott. A tervezetet ekkor már a prágai kormány is jóváhagyta. Október 7-én kinevezték az országrész autonóm kormányát, élén Jozef Tisoval. Csehszlovákia föderatív állam lett, elnevezése pedig Cseh-Szlovák Köztársaságra változott. Bizonyos ügyekben, mint pl. a külügy, továbbra is Prága döntött, a legtöbb ügyben azonban a szlovák önkormányzatok, a szlovák parlament és a szlovák kormány lettek illetékesek. Ezt követően a Cseh-Szlovákián belüli politikai fejlődés markánsan jobboldali, az autokratív politikai rendszerek felé tartó irányt vett. A prágai parlament novembertől nem ült össze, az elnöket széles jogkörökkel ruházták fel, a baloldali pártokat betiltották. Szlovákiában 1938 novemberében új párt jött létre Szlovák Nemzeti Egység Pártja névvel, amely tulajdonképpen Hlinka Szlovák Néppártjából alakult. Megalakulása azt jelentette, hogy a többi polgári párt tulajdonképpen megszűnt létezni. Rajta kívül csak a Kárpátnémet Párt utópártja, a Deutsche Partei, valamint a Szlovákia maradék magyar lakosságát képviselő, Esterházy János által irányított Magyar Párt tevékenykedett. (A csehszlovákia magyarok helyzetéről részletesebben lásd I. 2. fejezet.)

Eközben az autonómiát szerző Szlovákia kormánya a müncheni döntés függelékének megfelelően október 9-én megkezdte területrendezési tárgyalásait a magyar féllel. Egy hónapos tárgyalás után mindössze néhány város hovatartozása okozott megoldatlan vitát, az adott körülmények között a (cseh)szlovák félnek meglehetősen szűk volt a mozgáster. A vitatott városokról a nagyhatalmak döntöttek. A november 2-án a bécsi Belvedere palotában lezajlott döntés értelmében Magyarország végül 11 927 négyzetkilométernyi területet kapott vissza több mint 1 millió lakossal. A visszatért lakoságnak 84 %-a volt magyar nemzetiségű, a maradék szlovák és rutén. A pontos határvonalat a két ország közös bizottsága állapította meg. A vitatott városok közül Pozsony és Nyitra ugyan Szlovákiában maradt, de összességében a magyar kultúra olyan fellelvárai kerültek vissza Magyarországhoz, mint Galánta, Érsekújvár, Komárom, Léva, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó, Kassa, Munkács és Ungvár. A bécsi döntés által kijelölt területek átadására november 5-11-e között került sor. Miután a csehszlovák hadsereg visszavonta katonai egységeit, a magyar honvédség vonult be a területre.

Cseh- és Morvaország határ menti területeinek elszakítását Hitler korántsem tekintette végcélnek, azt Cseh-Szlovákia végleges felszámolása majd Cseh- és Morvaországnak a Nagynémet Birodalomba való bekebelezése jelentette. Ehhez szolgált célként a szlovák önállóság támogatása. Miután ugyanis a nagyhatalmak Münchenben kötelezték magukat a maradék Cseh-Szlovákia biztonságának és területi egységének a garantálására, Hitler elképzelése szerint az önálló szlovák állam kikiáltásával, tehát Cseh-Szlovákia széthullásával a Münchenben megadott garanciák is érvényüket vesztenék. Ezért a náci vezetők, sőt maga Hitler is többször tárgyalt a szlovák kormány tagjaival. Végül elérte célját, Tiso berlini látogatása után a szlovák parlament 1939. március 14-én kikiáltotta a Szlovák Köztársaságot. Hitler azonnal kihasználta a helyzetet és a német hadsereg már március 15-én bevonult Csehszországba és Morvaországba, ahol kihirdették a Cseh-Morva Protekturátust, a magyar hadsereg pedig ezzel egyidejűleg megszállta Kárpátalja területét. Húsz év után a Csehszlovák Köztársaság eltűnt Európa térképéről.

2. A szlovákiai magyarság korabeli helyzete

A történelmi Magyarország 1918-ban megkezdett és a trianoni békediktátum 1920. június 4-i aláírásával véglegessé váló feldarabolása eredményeképpen Csehszlovákia megkapta Magyarország 11 vármegyéjének (Árva, Liptó, Turóc, Szepes, Sáros, Trencsén, Ung, Pozsony, Nyitra, Bars és Zólyom) teljes területét, további 11-nek (Esztergom, Győr, Komárom, Hont, Nógrád, Gömör, Zemplén, Ugocsa, Máramaros, Abaúj-Torna és Bereg) pedig kisebb-nagyobb részét. Ezeken a területen 2,5 millió lakos élt, ebből 1 millió 70 ezer volt magyar anyanyelvű. Szlovákiában 890 ezer, míg Kárpátalján 180 ezer magyar élt. A Szlovákiába került magyarság döntő része a szlovák-magyar határ mentén Pozsonytól Nagykaposig húzódó összefüggő sávban élt, de jelentős volt a magyarok száma a Felvidék szlovák többségű megyéinek városaiban is.

Noha a csehszlovák hatalomnak fokozatosan sikerült megszilárdítani pozícióit, a magyar lakosság döntő többsége eleinte átmenetinek tartotta az idegen uralmat. Ezt az állami alkalmazottak példája is bizonyítja. Az újonnan megalkotott csehszlovák törvények ugyanis állami hűségeskü letételét követelték meg a köztisztviselőktől, amire azonban nagyobb részükhöz nem volt hajlandó. A Szlovákia igazgatásával megbízott minisztérium emiatt ezrével

bocsátotta el őket állásukból, majd kiűldözte őket Csehszlovákia területéről. A magyar vasutasok, hivatalnokok, tanítók stb. eláramlásával az impériumváltást követő első hónapokban mintegy 100 ezerrel csökkent a szlovákiai magyarok száma. A Felvidék hovatarozását illető bizonytalanságot egy ideig tovább éltette a Csehszlovákia és a Magyar Tanácsköztársaság között 1919 tavaszán kirobbant fegyveres konfliktus. A magyar vörös hadsereg visszafoglalta a Szlovákiához csatolt magyar területek nagy részét, sőt keleten egészen a lengyel határig hatolt. Az antant azonban gyorsan visszavonulásra kényszerítette a magyar katonaságot, visszaállítva a csehszlovák uralmat.

Az új körülmények közé került magyarság tehát fokozatosan zökkent bele a számára merőben új kisebbségi (noha helyben a legtöbb településen helyben többségi) pozícióba. A legnehezebb próbatételt az anyanyelve ellen azonnal meginduló támadások jelentették, az érzelmi hatások mellett abból a gyakorlati okból kifolyólag is, hogy többségük egyáltalán nem beszélt csehül vagy szlovákul, hiszen teljesen magyar környezetben élve addig lehetőségük sem volt rá. A szlovákosítási hullám nem kímélte az egyházakat és az iskolákat sem. Egyik pillanatról a másikra számolták fel a rosznyói és a lévai gimnáziumot, az eperjesi jogi akadémiát és a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemet. A magyar teológusképzés megszűnt, a magyar nemzetiségű katolikus szeminaristákat a szlovák nyelvű egyházmegyei szemináriumok hallgatói közé sorolták, a reformátusoknak pedig – mivel elszakadtak a magyarországi egyházközösségtől, a szlovák nemzet körében pedig a református vallás nem terjedt el a történelem során – az alapoktól kellett megszervezniük lelkésképzésüket. Színmagyar városokban alakultak szlovák nyelvű polgári iskolák, amelyek a szlovákosítás fontos eszközeivé váltak. (Külön társadalmi szervezet alakult, a Slovenská Liga, mely számos szlovák nyelvű óvodát és iskolát létesített a magyarlakta településeken.) A magyar iskolákat kevésbé fejlesztették, azok túlsúfoltak voltak, az anyanyelven tanulók száma pedig az évek előrehaladtával egyre csökkent. A magyar alap- és középfokú iskolendszer alapjai azonban végig megmaradtak. A magyar iskolák leginkább a szlovák többségű vagy vegyes lakott területeken épültek le vagy szűntek meg, ahol a magyarok értékék az új államnyelvet. Ennek és az anyanyelvű művelődés és oktatás hiányának köszönhetően az ilyen helyeken élő magyarság a két világháború között gyorsan az asszimiláció útjára lépett. A valaha vegyes nyelvű és kultúrájú városok, mint Trencsén, Nyitra, Késmárk, Besztercebánya egynyelvűvé váltak, amiben persze még ennél is nagyobb szerepet játszottak az intenzív új betelepülések.

A szlovákiai magyarság szempontjából leginkább károsnak a zsellértörvény és a földbirtoktörvény bizonyult. A zsellértörvény alapján a kis- és középbirtokos magyar parasztok sorát fosztották meg korábban bérbe adott földjeiktől, s juttatták azokat a velük korábban zsellérszerződést kötött bérlők tulajdonába. Ennek következtében a szlovák földmunkások gyakran nagyobb birtokhoz jutottak, mint korábbi gazdáik. Az igazi érvágást a magyarság birtokviszonyaira nézve azonban a földreform jelentette. Az első világháborút követő politikai-társadalmi mozgások szinte valamennyi közép-európai államban magukkal vonták a birtokviszonyok rendezését. A viszonylag radikális csehszlovák földreformnak azonban a szociális irányultság mellett nem titkoltan nemzeti célja is volt. „Szlovákia déli határainak biztosságossá tétele megköveteli a föld átruházását – azonban nemcsak az apró parcellázásra szánt földét, hanem lehetőleg az összesét – a nemzeti és állami szempontból megbízható lojális tulajdonosok birtokába” – nyilatkozta az Állami Földhivatal későbbi elnöke a földreformmal kapcsolatban. A földreform alapján a 150 hektárnál nagyobb birtokok kerültek lefoglalásra és szétosztásra. Szlovákia domborzati viszonyai miatt ezek nagy része a sík déli területeken volt, így a magyarlakta területek egyharmada, több mint 300 ezer hektár esett a törvény hatása alá. A parcellázás során pedig csak a felosztott terület 20%-át kapták az itt lakó magyarok, a földek nagy részét nemzeti- és párthűség alapján szlovákok és csehek kapták. Egyrészt a hivatalos állami kolonizáció keretében érkeztek telepesek, főként Csehországból és Morvaországból, de létezett ún. magánkolonizáció is, amely a kolonisták és a nagybirtokosok közötti közvetlen adásvétellel jött létre. A kolonizációt az állami vezetés azzal indokolta, hogy a dél-szlovákiai síkságon a nagybirtokok létének következtében aránylag alacsony a népsűrűség. Valójában azonban, ahogy már volt róla szó, szlávosító törekvések is álltak a háttérben.

A földreform lehetőséget teremtett az egységes magyar nyelvterület megbontására is. A tervek szerint mintegy 150-200 szláv telepes falut szándékoztak kialakítani a magyar vidékeken mintegy 100 ezer kolonista család áttelepítésével. Ez a terv ugyan teljes mértékben nem valósult meg, de így is kolóniák sora, körülbelül 100 új telepes község jött létre a korábban színmagyar vidékeken. A morva és szlovák kolonisták számára a legjobb minőségű földterületeket hasították ki, és számos kedvezményt kaptak, hogy megmaradjanak a számukra idegen környezetben. Kedvező hiteleket kaptak, állami pénzeket iskolák, templomot, középületeket emeltek számukra. A gazdasági hatalom más szegmensei is az uralkodó nemzet kezébe kerültek. Az ipart nacionalizálták, a magyar bankok, szövetkezetek száma folyamatosan apadt (a magyar bankok száma az első köztársaság végére

30-ról 7-re csökkent), a magyarok körében magas volt a munkanélküliség, komoly szociális problémák léptek fel. A sérelmek további forrását okozta a hosszú éveken át megoldatlan állampolgársági kérdés. A törvények ugyanis az automatikus jog helyett különféle feltételekhez kötötték a csehszlovák állampolgárság megszerzését. Ezzel visszaélve, a hivatalok tízezreknek keserítették meg az életét, s időnként mondvacsinált indokokkal utasítottak ki ezeket az országból.

Bár a Felvidéknek nem voltak olyan erős regionális és történelmi hagyományai, mint Erdélynek, a kulturális élet elég gyorsan megindult. Ebben fontos szerepet játszottak azok a baloldali írók, újságírók, értelmiségiek, akik a Tanácsköztársaság bukása után a komoly hiányosságai ellenére mégiscsak demokratikusabb berendezkedésű Csehszlovákiába emigráltak. Fokozatosan kialakult az „újarcú magyarok” csoportja (Fábry Zoltánnal az élen), akik misszióként fogták fel az önálló szlovákiai magyar szellemiség kialakítását. Fontos mérföldkő volt a Sarló mozgalom tevékenysége, amely 1928-ban egy gombaszögi egyetemi táborban alakult meg és kisebbségi magyar közélet számos alapkérdésében foglalt el merőben új álláspontot. Igyekeztek kaput nyitni a két többségi nemzettel való együttműködéshez, szolidaritást, a közép-európai szellemi együttműködés fontosságát hirdették. Később balra tolódtak és egyre inkább a kommunista mozgalom hatása alá kerültek. Emellett önálló magyar keresztény és népi intellektuális mozgalmak is működtek a szóban forgó időszakban. Fontos szerepet töltöttek be a folyamatosan alakuló oktatási, kulturális és közművelődési egyesületek. A Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület 1925-ben alakult, működése a 30-as évekre vált igazán jelentőssé. A magyar nemzeti öntudat ébren tartását, a népművelő törekvések anyagi és erkölcsi támogatását tűzte ki célul. A Csehszlovákiai Irodalmi és Művészeti Társaság – közkedvelt nevén Masaryk Akadémia – 1931-ben alakult, előzménye az az 1 millió koronás adomány volt, amit T.G.Masaryk elnök ajándékozott a magyar kisebbségnek. A Társaság célja a magyar tudomány, művészet és irodalom ápolása volt. Előadásokat, kiállításokat rendeztek, évkönyveket, folyóiratokat adtak ki, a kutatómunkát ösztöndíjakkal, pályázatokkal segítették. Számos magyar klub, kaszinó működött az országban, a magyar sportklubok folytathatták tevékenységüket, az anyanyelvi nevelés szempontjából nagy jelentősége volt a magyar cserkésznek (vö. Szabómihály 1998:137). Említést érdemel még az 1935-ben alakult Csehszlovákiai Magyar Irodalmi Szövetség, amelynek tagegyesületei – a pozsonyi Toldi-kör, a kassai Kazinczy-társaság és a komáromi Jókai-egyesület – jelentős szellemi központokká váltak. Az egyetemi diákszervezetek közül a Magyar Akadémikusok Keresztény Köre (MAKK) volt a legszervezettebb. Az ő

kezdeményezésükre alakult meg 1926-ban a Csehszlovákiai Magyar Akadémikusok Szövetsége (CSMASZ) nevű érdekvédelmi szervezet, majd ennek folytatásaként a főiskolai hallgatók segítségét vállaló Csehszlovákiai Magyar Főiskolások Mensa Akademica Egyesülete. A magyar nemzetiségű tanítók legaktívabb egyesülete a Szlovenszkói Általános Magyar Tanítóegyesület volt. Számos magyar sportegyesület, klub, kaszinó jött létre az országban. A földreform negatív hatásait próbálta ellensúlyozni a magyar szövetkezeti mozgalom. A Szlovákiában és Kárpátalján megszervezett több száz különféle magyar szövetkezet közül a galántai székhelyű Hanza szövetkezeti áruközpont volt a legjelentősebb, hatásköre a magyar régió nyugati területeire terjedt ki, Pozsonytól az Ipoly-völgyig. A szerveződések tevékenységével a magyarországi Hangya mozgalmat követte, miközben szoros kapcsolatokat ápol a Felvidék magyar pártjaival.

A csehszlovákiai magyarság politikai önszerveződése a háború befejezése után egy évvel, 1919 végén kezdődött meg. A korábbi pártstruktúra a Monarchia felbomlásával szétesett, így a politikai intézményrendszer kiépítését az alapokról kellett kezdeni. A pártszervezkedést az 1920 elejére meghirdetett nemzetgyűlési választások gyorsították fel. A világnézeti és osztályalapokon szerveződő magyar pártok közül, a keresztényszocializmus eszméire építő Országos Keresztényszocialista Párt és a kiscgazda és paraszti rétegeket tömörítő Országos Magyar Kiscgazdapárt emelkedett ki, a harmadik, kevésbé jelentősebb erő a Magyar és Német Szociáldemokrata Párt. Az 1920 áprilisában megtartott első parlamenti választásokon ez a három párt képviselte a szlovákiai magyarságot. A magyar szavazók megtevéstését szolgálta, hogy egy „álmagyar” párt is elindult a választásokon Magyar Nemzeti Párt néven. Ez azért volt feltűnő, mert a hatóságok korábban elutasították egy ugyanilyen nevű magyar párt bejegyzését. A megtevéstő akció azonban sikertelen volt, hiszen a csupán nevében magyar párt csúfos kudarcot vallott, miközben a többi magyar pártok jól szerepeltek: a Nemzetgyűlés alsóházába 8 képviselőt, míg a felsőházba 3 szenátort juttatott be. S mivel 2 magyar képviselő a Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt listáján is bekerült, így a Nemzetgyűlésben összesen 13-an képviselték a magyar kisebbséget.

A csehszlovákiai magyar pártok a két háború között főként sérelmi politikát folytattak. Panaszaikkal nemcsak a prágai és pozsonyi hivatalokhoz fordultak, hanem a budapesti kormánykörökhöz és a Népszövetséghez is. Kezdetben nem volt túl jó a viszony a két legerősebb magyar tömörülés, keresztényszocialisták és a kiscgazdák között. Keresztényszocialista részről többször is elhangzott, hogy csupán ők jogosultak arra, hogy

a felvidéki magyarság érdekeit képviseljék. Idővel azonban kénytelenek voltak elismerni a kisgazdák sikereit, akik a másik párt erősen katolikus jellege miatt főként a magyar református lakosság körében váltak népszerűvé. Az ellenzékben politizáló magyar és német pártok együttműködését segítette elő a Szlovenszkói és Ruszinszkói Ellenzéki Pártok Közös Központi Bizottságának a létrehozása 1920 decemberében. Szintén a közös politizálást erősítette a magyar ellenzéki pártok közös sajtóorgánumának, a Prágai Magyar Hírlapnak az elindítása. Az 1922. június 1-jétől megjelenő napilap az első köztársaság megszűnéséig a magyar kisebbség legfontosabb politikai fóruma volt.

A minél erősebb érdekképviselés, a magyar egység érdekében sokan a két domináns magyar párt együttműködésében, sőt egyesülésében látták a megoldást, pl. a budapesti kormánykörök is. Erre először 1925-ben történt kísérlet, amikor a kisgazdák elnöke, Szent-Ivány József állt az egyesülést szorgalmazók élére, s pártjából és a Ruszinszkói Jogpárt híveiből létrehozta az összmagyar mozgalomnak szánt Magyar Nemzeti Pártot. A keresztényszocialisták azonban elutasították a kezdeményezést, s így a magyar politizálás továbbra is kétpárti jellegű maradt. Az 1925-ös választásokon is külön listán indult a két párt. Ezekben a Magyar Nemzeti Párt szerepelt sikeresebben, amely 5 képviselői és 3 szenatori mandátumot szerzett, míg a keresztényszocialistáknak 4 képviselői és 2 szenatori hely jutott. A szorosabb együttműködést az eltérő pártstratégia is nehezítette. A keresztényszocialisták továbbra is merev ellenzéki pozícióból politizáltak, míg a nemzeti párt a jobboldali-polgári német pártokkal együttműködve realpolitikát igyekezett folytatni a Nemzetgyűlésben és a kormánnyal szemben is. Ezzel a kisebbségi német politizálás uralkodó modelljét követték, akiknek pártjai részben ellenzéki hozzáállással, részben viszont aktivista eszközökkel élve próbálták érdekeiket érvényesíteni. A kormánypártokkal folytatott tárgyalások azonban jelentősebb eredményt nem hoztak a magyar pártok számára, mindössze az eddig hontalan magyarok állampolgárságát rendező ún. lex Derer törvényt sikerült a parlamentben megszavazni. Így a csehországi német pártok egy részével szemben, amelyek egészen a 30-as évek végéig folytatták az aktivista politikát, a Magyar Nemzeti Párt hamarosan szakított ezzel a stratégiával.

A harmincas évektől, a válságos időszak beköszöntétől az ellenzéki magyar pártok számára is komoly gondot okozott a baloldali eszmék térhódítása, hiszen Dél-Szlovákia agrárnépessége között is egyre népszerűbb lett a kommunista mozgalom. Emellett jelentősen megváltozott a nemzetközi helyzet is (lásd I. 1. fejezet), és a körülmények természetesen

reálissá tették a korábban sem titkolt magyarországi revizionista törekvéseket. Ebben a helyzetben a szlovákiai magyar köz- és pártszereplők döntő többsége számára egyre meghatározóbbá vált az ellenzéki magatartás, s egyre határozottabbá vált a magyarlakta területek sorsának újrendezése iránti igény. A csehszlovákiai magyar politikában nem jelent meg komolyabban a csehszlovák politikát támogató aktivista politika. A harmincas években az ellenzéki magyar pártok átalakuláson mentek keresztül, egyrészt a körülmények változása, másrészt egy új politikai nemzedék színre lépésének következtében. Az Országos Keresztényszocialista Párton belüli változások legfontosabb eredménye a csupán 31 éves nyitraújlaki földbirtokos, Esterházy János pártelnökké való megválasztása volt. A fiatal politikus hamarosan a szlovákiai magyar politika meghatározó szereplőjévé nőtte ki magát. Generációváltásra került sor a Magyar Nemzeti Párton belül is. Szent-Ivány József ugyan továbbra is megmaradt pártelnöknek, az ügyvezetői elnöki tisztségbe azonban a fiatal Jaross Andor került. A megújuló párt elsősorban a fiatalság és a munkások körében igyekezett újabb választókat szerezni.

A 30-as évek második felében felértékelődött a kisebbségi pártok szerepe Csehszlovákiában. Az 1935-ös választásokon a legtöbb szavazatot a németek egységét megteremtő Szudétanémet Párt szerezte, Szlovákiában a Hlinka-féle Néppárt aratott nagy sikert, s jól szerepeltek a kommunisták és a magyar erők is. A megváltozott erőviszonyokat jelezte az is, hogy az 1935-ös köztársasági elnöki választás idején a korábban nem éppen magyarbarátságáról ismertté vált Edvard Beneš jelöltként a magyar pártok támogatását is kérte. A Nemzetgyűlés által végül elnökké választott Beneš óvatosan elismerte a trianoni határok hibáit, s a támogatás fejében a magyar kisebbség bizonyos sérelmeinek orvoslását ígérte. A nemzetközi helyzet és a csehszlovák belpolitikában bekövetkező változások újból időszerűvé tették a két ellenzéki magyar párt egyesülésének kérdését. Ezt szorgalmazták a magyarországi kormánykörök és a szlovákiai magyar társadalom nagy része is. A pártegység konkrét ötlete ezúttal is a Magyar Nemzeti Párt köréből érkezett, akik 1936 januárjában a Prágai Magyar Hírlapban megjelentetett felhívásban tették meg ajánlatukat az Országos Keresztényszocialista Párt felé. A keresztényszocialisták megosztottak voltak ebben a kérdésben, de hosszabb egyeztetés után sikerült megegyezni a pártegyesítésről. Az Egyesült Országos Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Párt – rövidebb nevén Egyesült Magyar Párt – megalakulására 1936. június 21-én került sor Érsekújváron. Az egységes magyar párt elnökévé Jaross Andort, ügyvezető elnökévé pedig Esterházy Jánost választották. A nehezedő nemzetközi nyomás közepette és belpolitikai válság közepette Beneš elnök ugyan tárca nélküli miniszteri posztot kínált Esterházy

Jánosnak, a szlovák származású miniszterelnök, Milan Hodža pedig egy nemzetiségi státútum kidolgozására tett ígéretet, de javaslataikkal már elkéstek, az események az ismert radikális irányt vették.

Az első bécsi döntés, majd Kárpátalja megszállása következtében az 1918-ban Csehszlovákiába került magyar lakosság döntő többsége pár évre ismét Magyarország polgárává vált. A visszatérést követő öröm után gyorsan jelentkeztek a gondok is. Az Egyesült Magyar Párt a felvidéki magyarok húsz év alatt elszenvedett sérelmeinek gyors orvoslását várta, ez lett volna a feladata az újonnan szervezett Felvidéki Minisztériumnak is. A visszacsatolt területeket előzőlő anyaországi hivatalnokok és a Csehszlovákiához képest elmaradottabb magyarországi gazdasági, szociális sőt általános politikai viszonyok azonban sok keserűséget okoztak a felvidéki magyaroknak, nagyon sokan csalódtak a revízióban. Nemzeti jogaikat ugyan visszakapták, politikai és szociális helyzetük viszont romlott. A választásra jogosultak száma csökkent, sokuknak újra kellett kérnie a magyar állampolgárságot, számos állást az anyaországból érkezőkkel töltöttek be. (Szabó 2002:53) A rendeződés és egybeolvadás valószínűleg lassan, folyamatosan megvalósult volna, erre azonban nem kerülhetett sor. Magyarország 1941-től belesodródott a második világháborúba, innentől kezdve pedig az események újabb fordulatot vettek, amelynek végén a terület ismét Csehszlovákia része lett.

3. A két világháború közötti Csehszlovákia közigazgatási rendszere

1923-ban az újonnan megalakult köztársaságban megszüntették a Monarchia megyerendszerét, és Szlovákia területét hat új közigazgatási egységre, ún. nagyzsupára osztották. Ez a törvény Kárpátalját nem érintette. A hat új szlovákiai nagyzsupa székvárosa Pozsony, Nyitra, Túrócszentmárton, Zólyom, Liptószentmiklós és Kassa lett. A Somorját is magába foglaló, XV. Számú Pozsonyi nagyzsupát a következő területek alkották: „az eddigi Pozsony vármegye Pozsony városával, Nyitra vármegyéből a holicsi, szenici, miavai, vágújhelyi, pöstyéni, galgóci és vágsellyei járás és Szokolca városa, Komárom vármegyéből a gútai járás és Komárom városa, valamint Győr vármegyének Csehszlovákiához tartozó része.” (Popély 1995: 166) A nagyzsupák élén a belügyminiszter által kinevezett megyefőnök (zsupán) állt, ő irányította a zsupáni hivatalt. Ezek mellett létre kellett hozni a megyei

képviselőtestületeket, amelyek 35 választott tagból álltak. A zsupáni hivatal alárendelt hatóságai a járási hivatalok voltak, élükön a járási főnökkel. Szlovákiában 79 járást alakítottak ki, köztük a Somorjai járást (vö. Horváth szerk. 2004: 204). A járás alatti közigazgatási szintet a nagyobb települések esetében – Somorján is – a jegyzői hivatal és a választott képviselőtestület képezték, a települések élén a bíró (starosta) állt.

1928-ban közigazgatási reformot vezettek be, amiről az 1927-ban kelt 125. számú törvény rendelkezett. A nagyzsupákat megszüntették, helyettük négy tartomány alakult: Csehország Prága székhellyel, Morvaország Brünn központtal, Szlovenszko Pozsony székhellyel és Ruszinszko Ungvár központtal. Ezek közigazgatását a tartományi hivatalok végezték, élükön a belügyminiszternek alárendelt, a köztársasági elnök által kinevezett tartományi elnökkel. A tartományi hivatalok mellett választott tartományi képviselőtestület is működött. A tartományi közigazgatás közvetlen alárendeltje lett a járás, a járási hivatallal és a járási képviselőtestülettel. A járási hivatalok jogköre bővült, mert a zsupáni hivatalok hatáskörének egy részét is átvették. Az önálló szabályrendelettel bíró és rendezett tanácsú városok³ kivételével a járási hivatalok mellé járási képviselőtestületet kellett felállítani. A képviselőtestület kétharmadát a lakosság választotta, egyharmadát a belügyminiszter nevezte ki. Az adott képviselőtestület tagjainak számát a lakosság száma határozta meg, tagjait hat évre választották. A képviselőtestületnek a választási időszak tartamára járási választmányt kellett saját tagjaiból kijelölnie. A járás élén a tartományi elnöknek alárendelt, belügyminisztérium által kinevezett járási főnök (náčelník) állt, aki a képviselőtestületben és a választmányban is elnökölt. A képviselőtestület és a választmány hatáskörébe mindazon belső ügyek tartoztak, amelyek a járás és lakosai közös javát érintették, vagy melyek az egyes községek érdekeltségén túlmutattak és azok erejével nem voltak megvalósíthatók. Feladatai közé tartozott többek között a községek fölötti felügyelet, az éves költségvetések elkészítése, továbbá véleményező és kezdeményező tevékenység a tartományi testületek felé. A tartományi és járási hivatalokba megfelelő számú fogalmazói, szak- és számvivői, irodai és egyéb személyzetet osztottak be.

---

³ Ezek Szlovákiában az 1922. évi 243. sz. törvény és az 1923. évi 171. sz. kormányrendelet értelmében Pozsony, Kassa, Ungvár és Munkács voltak

4. A nyelvhasználat törvényi szabályozása

Az államigazgatási átmenet nem ment egyik pillanatról a másikra, ezért a korszak elején külön törvény rendelkezett arról, hogy azokon a területeken, amelyeken nem került sor jogi újrashabályozására, a korábbi tartományi és birodalmi törvények meghatározatlan időre hatályban maradnak.⁴ Több területen tehát akár hosszabb ideig is fennmaradt a jogfolytonosság, az csehszlovák jogi szabályozás fokozatosan kettőbevezetve. Vonatkozik ez a nyelvhasználat kérdésére is.

Az 1921-es népszámlálás alapján Csehszlovákia lakossága 13,612 millió fő volt. Országos viszonylatban ennek 65,53 %-a volt „cseh-szlovák” nemzetiségű, 23,36 %-a német, 5,06 %-a magyar, a többi ruszin, lengyel, román, cigány, szerb, horvát és egyéb. Továbbá több mint 238 ezer lakos nem rendelkezett csehszlovák állampolgársággal. A nemzetiségi statisztikák nem alakultak kedvezően a magyar kisebbség számára. Az adatfelvételi módszerek például eltértek a korábban alkalmazottaktól: a népszámlálások alkalmával nem az anyanyelvre, hanem a nemzetiségre kérdeztek rá, tudatosan nyomást gyakorolva ezzel az állampolgárokra, hogy csehszlovák nemzetiségűnek vallják magukat. Az az újítás, hogy a nemzetiségi kategóriák között megjelent a zsidó és a cigány nemzetiség, szintén csökkentette a magyarok számát, hiszen e két társadalmi csoport jelentős hányada azelőtt magyar anyanyelvűnek vallotta magát. A 20-as évek végére nyilvánvalóvá vált, hogy a szlovákiai magyarság annak ellenére, hogy sikeresen építette ki pártstruktúráját, gazdasági és kulturális intézményrendszerét, súlyos veszteségeket szenvedett létszámában is, különösen a szlovák többségű területeken volt jelentős a magyar nemzetiségűek fogyása. A következő, 1930-as népszámlálás alapján a „cseh-szlovák” nemzetiségűek százalékos aránya 69,42 % volt, magyar nemzetiségűeknek a teljes lakosság 4,31 %-a vallotta magát.

A Csehszlovák Köztárság 1920. február 29-én kelt (121/1920 sz.) alkotmánylevelének 129. §-a szerint a nyelvhasználat jogi alapelveit külön törvény szabályozza: az 1920-as 122. számú nyelvi törvény, amely az alkotmánylevél szerves részét képezi. A kisebbségi nyelvhasználat kérdéseiben meghatározó jelentőségű volt még az említett nyelvi törvény 8. §-a alapján 1926-ban kiadott 17. számú kormányrendelet (ún. végrehajtási rendelet). A csehszlovák nyelvhasználati jog központi alapfogalma a nyelvi törvény által bevezetett

---

⁴ 1918. évi 11. sz. törvény 2. cikkely

„csehszlovák nyelv”, azaz az államnyelv volt. Ezt a fogalmat az alkotmányt kidolgozó bizottság a nemzetközi viszonylatban is használta és elismert „csehszlovák állam” és „csehszlovák nemzet” fogalmakból vezette le. Ha létezik csehszlovák nemzet, akkor létezik csehszlovák nyelv is, amelyet az államalkotó nemzet beszél, és amelynek a valóságban két megjelenési formája van, a cseh és a szlovák. A cseh és szlovák nyelv tehát jogi szempontból ugyanazon nyelv két változata, tulajdonképpen két „nyelvjárása”. A nyelvtörvény kimondta, hogy ez az a nyelv, amelyen a köztársaság bíróságai, hatóságai, vállalatjai és egyéb szervei „hivatalnokoskodnak” (űradování), illetve amelyen azok hirdetményei szövegeztetnek (az Alkotmánylevél 1. §-a). Csehszlovákia általában a csehet, Szlovákiában a szlovákot használták, de az előzőekből következően mindkét országrészben mindkét nyelv hivatalos volt. Ez volt a véderő vezényleti és szolgálati nyelve, a törvények és rendeletek hiteles nyelve, a törvényhozó testület tárgyalási nyelve, a nemzetközi szerződések nyelve. Ezen a nyelven kellett megállapítani a hivatalos helységneveket is.

A kisebbségek nyelvhasználatát érintő kivételeket azonban már maga az alkotmánylevél is megfogalmazott, majd a nyelvi törvény és a végrehajtási rendelet pontosította azokat. A csehszlovák alkotmány átvette a saint-germain-en-laye-i nemzetközi szerződés azon pontját (7. cikkely), amely kimondja, hogy minden állampolgár nemzetiségre, fajra, vallásra való tekintet nélkül azonos polgári és politikai jogokat élvez. A szerződés (és annak alapján az alkotmánylevél) szabad nyelvhasználatot biztosított valamennyi csehszlovák állampolgár számára a magán- és kereskedelmi érintkezésben, vallási téren, a sajtóban és egyéb színtereken. Kimondja, hogy minden állampolgárnak joga van saját nyelvét használni a bíróságok előtt⁵, valamint azokban a járásokban, városokban, ahol jelentős részarányú vallási, nemzeti vagy nyelvi kisebbség él, a kisebbségek nevelési, vallási vagy emberbaráti céljaira az állami, községi vagy más költségvetésből megfelelő részt kell biztosítani.⁶

Az 1920-as csehszlovák nyelvtörvény 20 százalékos nemzetiségi arány eléréséhez kötötte az adott kisebbségi nyelv hivatalos használatát: a nyelvtörvény 2. §-a szerint a kisebbségek nyelvét a köztársaságnak azok a bíróságai, hivatalai és szervei kötelesek használni, amelyek hatásköre olyan bírósági járásra terjed ki, ahol a legutolsó népszámlálás szerint

---

⁵ A csehszlovák törvény ezt egyrészt kibővíti, mert nemcsak a bíróságok előtt biztosít szabad nyelvhasználatot, hanem a közigazgatási szervek előtt is, másrészt viszont szűkíti, mert megszabja, hogy ez a jog csak ott érvényesíthető, ahol a kisebbség részaránya az adott területen eléri a 20 százalékot (lásd pár mondattal lejjebb), amiről a nemzetközi szerződés egyáltalán nem tesz említést.

⁶ A hivatkozott nemzetközi békeszerződés rendelkezései az 1920. évi 124. számú ún. Alkotmánylevélbe és az 1920. évi 122. számú nyelvtörvénybe kerültek be.

az ugyanolyan, de nem csehszlovák nyelvű állampolgároknak a részaránya eléri a 20 százalékot. Az ilyen járásokban az adott szerveknek el kell fogadniuk a kisebbségi nyelvű beadványokat, okmányokat és iratokat, s a végzéseket nemcsak csehszlovák nyelven, de a kisebbség nyelvén is ki kell adni. Ezeken a területeken a bíróságok és hivatalok kötelesek a kisebbségekkel való érintkezésük során azok nyelvén tárgyalni, vallomásaikat és nyilatkozataikat saját nyelvükön is jegyzőkönyvezni. Az államnyelv az ilyen kétnyelvű ügyintézés esetén is előnyt élvez, a csehszlovák nyelvű szövegnek kell az első helyen állnia. A kétnyelvű nyomtatványokat is úgy kell kialakítani, hogy a csehszlovák változat a papír bal oldalán vagy a másik nyelvű változat előtt álljon. A kisebbségi nyelven történő ügyintézés során kiadott bármilyen irat nem csupán az államnyelvi szöveg fordításának, hanem ugyanúgy eredeti szövegnek számít. Ha azonban eltérés mutatkozna a két szöveg között, az államnyelven írt szöveg az irányadó. Mindezek a rendelkezések nem vonatkoztak a belső ügyvitelre, csupán az ügyfelekkel való érintkezésre. A törvény értelmében az 1930-as népszámlálás után megszüntették a kétnyelvűség gyakorlatát a Felvidék két centrumában, Pozsonyban és Kassán, ahol a magyar lakosság arányszáma 20 % alá esett. Megtörtént azonban az is, hogy a hatóságok települések ide-oda csatolásával, a járáshatárok elmozdításával érték el azt, hogy bizonyos járásokban megszűnjön a magyar nyelv hivatalos használatának lehetősége. Ez történt többek között a Pozsonyi, Kassai vagy a Nyitrai járás esetében. A nyelvtörvény nem vonatkozott az egyházak nyelvhasználatára, ennek ellenére számos olyan helyen, ahol a magyar lakosság száma nem érte el a 20 %-os részarányt, erre hivatkozva megszüntették a magyar szertartásokat, elrendelték a plébániai ügyintézés hivatalos nyelven való lebonyolítását, a magyar hitoktatás beszüntetését stb.

Ha egy közigazgatási egységben az állampolgároknak legalább 50 százaléka volt az államalkotótól eltérő nemzetiségű, akkor az állam nyelvén írt iratokat a kisebbség nyelvére is le kellett fordítani. A 75%-os kisebbségi lakosságú járásokban pedig lehetőség nyílt csak kisebbségi nyelvű ügyintézésre is, tehát ezekben a járásokban csupán a kisebbség nyelvén is lehetett beadványokat intézni, végzéseket kiadni, a felekkel tárgyalni és a kisebbség nyelvét is bíró tisztviselőket kellett felvenni. (Ugyanakkor a legtöbb hivatali tisztség betöltéséhez ezeken a helyeken is szükséges volt az államnyelv ismerete.) A végrehajtási rendelet 16. cikkelye szerint nemcsak természetes személyek számíthatnak kisebbséginek, hanem olyan jogi személyek is, mint az önkormányzati hivatalok, képviselőtestületek vagy egyházi hivatalok. Ezek esetében a jegyzékbe bejegyzett nyelv, az alapszabály vagy az ügyrend nyelve az irányadó (a helyi hivatalok nyelvhasználatáról a következő fejezetben részletesen

foglalkozom). Ugyancsak a végrehajtási rendelet (33. és 40. cikkely) rendelkezik a kétnyelvű pecsétéről is. A kétnyelvű okiratokat kétnyelvű pecséttel kell ellátni. Az első helyen kötelezően az államnyelvű körirat áll. Az anyakönyvi kivonatokat az anyakönyv vezetésének nyelvén kell kiadni (55. cikkely). A kisebbségi területeken a helyi és járási hivatalos közlönyöket, közérdekű rendeleteket, értesítéseket, pályázati felhívásokat, hirdetményeket is meg kellett jelenítenni a kisebbség nyelvén. A hivatalok, üzletek megjelölése általában kétnyelvű volt, ha magánkereskedésről volt szó egynyelvű (magyar) is lehetett (vö. Lanstyák 1991:16).

A törvény az oktatásban is lehetővé tette a kisebbségi nyelv használatát, más kérdés, hogy az előző fejezetben említett körülmények miatt a kisebbségi iskolák jelentős hátrányokat szenvedtek. A hadsereg vezényleti nyelve a csehszlovák volt, de léteztek tisztán magyar nyelvű alakulatok is. Az 1919. április 10-i törvény 8. §-a szerint a bankok ügyviteli nyelve a csehszlovák lett. Ezen a nyelven jelentette meg hirdetményeit és kimutatásait a Csehszlovák Nemzeti Bank, de a kisebbségi területeken a bank hirdetményeit az illető kisebbség nyelvén is kifüggesztették. A papírpénzekben a bankjegy értékét „orosz (kisorosz), német és magyar nyelven is fel kellett tüntetni”. Az államfordulat után a „csehszlovák” nyelv csak fokozatosan terjedt el az 1918 előtt főleg osztrák és magyar tőkével működő szlovákiai bankokban. A magyar és osztrák tőke ugyan fokozatosan kivonult Szlovákiából, a pénzintézetek ügyviteli nyelve azonban még egy ideig a magyar és a német maradt. Vadkerty (1993:180) utal rá, hogy a mai Szlovákiában az 1920-as évek második felében csak a pénzintézetek 25-35 %-ában volt szlovák nyelvű ügyintézés, a többiben ez magyar és német nyelven folyt.

A törvény tehát több szintén is lehetőséget biztosított a kisebbségi nyelvek használatára, a helyzet azonban korántsem volt ideális. Popély szerint mind a törvény alkotóiból, mind végrehajtóiból, mind pedig ellenőrzőiből hiányzott a kellő jó szándék, a szükséges megértés és nagyvonalúság (Popély 1991:44). A végrehajtási utasítások hiánya, a jogszabályok bonyolultsága és a túlszabályozás is megnehezítették a nyelvtörvény alkalmazását. Az államhatalom a népszámlálás adatok számára kedvező irányú befolyásolásával és területi átrendezéssel is gátolta a nyelvhasználati jogok erőteljesebb érvényesülését. 1938-ban az akkor már lehetetlen helyzetben lévő Csehszlovákia új kormánya nemzetiségi státútumot fogadott el, amely feladta a nyelvi jogok gyakorlásához szükséges 20 százalékos részarány követelményét s lehetővé kívánta tenni, hogy a kisebbségek az ország egész területén

szabadon használhassák nyelvüket. Ennek a jogszabálynak azonban – Csehszlovákia széthullása miatt – gyakorlati hatása már nem volt (Szabó Mihály 1998:139-140).

4.1. Nyelvhasználat a településeken

Az 1920-as nyelvtörvény „csehszlovák” nevet határoz meg az eredetileg ilyenekkel egyáltalán nem rendelkező települések számára is. A törvény érvényesítése eleve nem mehetett egyik percről a másikra, már csak azért sem, mert rengeteg magyar településnek egyáltalán nem létezett csehszlovák neve. 1921-ben ezért felkértek egy kisebb csoportot (amelynek tagjai pl. J. Škultéty, F. Houdek, J. Minárik, V. Chaloupecký voltak) hivatalos csehszlovák helységnevek kialakítására, de de Milan Majtán (1998:12) szerint a hivatalos neveket ezután sem használták következetesen. És maradt néhány, leginkább Délnyugat-Szlovákiában, többek közt a Somorjai járásban fekvő település, melyeknek továbbra sem volt szlovák neve (a Somorjai járásban Béke, Bucsuháza, Bústelek, Csenke, Fél, Gomba, Gútor, Illésháza, Szemet és Tonkháza volt ilyen). A nyelvtörvény megszabta, hogy ott, ahol a település kisebbségi lakossága meghaladta a 20 százalékot (és természetesen a csehszlovák nyelvű elnevezéssel nem rendelkező településeknél) a kisebbségi nyelvű név is hivatalos maradt, bár a csehszlovák helységnév volt „hivatalosabb”, ezt kellett először feltüntetni (vö. Szabó Mihály 1998). A kisebbségi területeken lehettek kisebbségi utcanevék, sőt, ha egy adott településen a csehszlovák lakosság száma nem érte el a 20%-ot, ott az államnyelvi utcanév-megjelölés sem volt kötelező, pl. Somorja esetében sem.

A települések nyelvhasználatának központi eleme az ügyviteli (tárgyalási) nyelv volt. Ezt a végrehajtási rendelet 70. és 71. cikke alapján a község maga határozta meg. Ha a községben a kisebbségi lakosok száma nem érte el a 20%-ot, az ügyviteli nyelv automatikusan a csehszlovák lett. Akkor is az államnyelv volt az ügyviteli nyelv, ha a helységben a „csehszlovák” nemzetiségűek száma elérte az 50%-ot. Bármilyen is volt egy falu vagy város ügyviteli nyelve, a csehszlovák nyelv mindig védelmet élvezett, sem a bíróságok, sem az önkormányzati hivatalok tevékenységéből nem volt szabad kirekeszteni. 20%-os kisebbség esetén megengedett volt az ülésekről kisebbségi nyelven jegyzőkönyvet vezetni, javaslatokat benyújtani. A helységnévjelző táblákat kétnyelvű felirattal kellett ellátni, a csehszlovák nyelvvel az első helyen. A helyi hivatalok hirdetményeit az ügyviteli nyelven kellett

közzétenni (végrehajtási rendelet 81. cikkely). Olyan településeken azonban, melynek lakossága elérte a 3000-et, a hirdetményeket minden esetben csehszlovák nyelven is meg kellett jelentetni. A községi hivatal székhelyét mindig el kellett látni államnyelvű felirattal is (82. cikkely).

Ami a felekkel való érintkezési illeti, a település hivatalainak az ügyviteli nyelven írt beadványokon kívül az államnyelven írtakat is kötelességük volt elfogadni. Ha a beadvány az ügyviteli nyelvtől eltérő, legalább 20%-nyi kisebbség által beszélt nyelven íródott, szintén kötelesek voltak elfogadni és elintézni. Az államnyelv itt is előnyt élvezett, államnyelvi ügyintézésre bizonyos esetekben akkor is lehetőség volt, ha a csehszlovák lakosok száma nem érte el a 20%-ot (ha a községben községi vagy körjegyző volt, ha a képviselőtestületnek volt legalább egy csehszlovák tagja, illetve a legalább 3000 lakost számláló települések esetén). A saját szabályrendelettel bíró városokban a polgármesternek és helyetteseinek az államnyelvet tökéletesen kellett ismerniük. A 3000-nél több lakost számláló településeknek a végrehajtási rendelet hatályba lépésétől számított három éven belül kötelességük volt elegendő számú (de legalább egy), a csehszlovák nyelvet írásban bíró munkaerőt alkalmazniuk (végrehajtási rendelet 70-73. cikkely).

A bíróságok a községekkel folytatott levelezésükben mindig kötelesek voltak az államnyelvet használni, azok ügyviteli nyelvétől függetlenül, mert belső ügyintézésről, a hivatalok egymás közötti érintkezéséről van szó, a települések viszont bizonyos feltételek mellett a kisebbségi nyelvet is használhatták a bíróságokkal szemben. Ugyanez vonatkozik a községek és a járások, illetve tartományok kapcsolatára is (végrehajtási rendelet 78. cikkely). Az a község ugyanis, amely egy közigazgatási eljárás során ügyfélként lépett fel, azonos jogállással rendelkezett, mint bármelyik természetes vagy jogi személy, tehát ugyanazok a kisebbségi jogok illették meg (végrehajtási rendelet 16. cikkely).

4.2. A nagyzsupák, tartományok és járások nyelvhasználata

Az 1924. évi 27. számú kormányrendelet lehetővé tette, hogy a megyei és járási képviselőtestületek nemzeti kisebbséghez tartozó tagjai hivatalukban korlátozottan használhassák anyanyelvüket. A megyerendszer eltörése után ugyanezt a kérdést az 1928. évi 229. kormányrendelet szabályozta. Mindkét rendelet kimondja, hogy azon megyék

(tartományok) és járások képviselőtestületeinek, választmányainak és bizottságainak kisebbségi tagjai, melyekben az ugyanahhoz a kisebbséghez tartozó állampolgárok részaránya legalább 20%, felszólalhatnak, jelentéseket terjeszthetnek elő és szavazhatnak a saját nyelvükön. A járási főnök, a megyefőnök (tartományi elnök) és más testületi tagok – ha az adott ügy megoldásához szükségeltetik – szintén használhatják a kisebbségi nyelvet. Ha az adott járás vagy tartomány (nagyzsupa) kisebbségi lakosainak száma nem érte ugyan el a 20%-ot, de hatásköre kiterjedt ilyen bírósági járásokra, az adott járásra vonatkozó ügyekben volt lehetőség a kisebbségi nyelv használatára. Ilyenkor az elnök és más testületi tagok maguk nem használhatták a kisebbségi nyelvet, csupán fordítások készülhettek az államnyelvi ügyintézkések, beszédek alapján.

Ahogy az I. 4. fejezetben már volt róla szó, külön jogállással rendelkeztek azok a járások, melyek 50 vagy 75 %-át nem csehszlovák nyelvű lakosok alkották. Ezekben a járásokban kétnyelvű, illetve jelentős mértékben csak kisebbségi nyelvű ügyintézés is folyhatott. Az 50%-ot meghaladó részarányú kisebbségi járásokban az államnyelvű iratokat kisebbségi nyelvre is lefordították, a 75 %-ot meghaladóban a kisebbségi nyelv önmagában és egyedül is hivatalos lehetett. A járásoknak azonban nem volt lehetőségük megválasztani ügyviteli nyelvüket, az mindig a csehszlovák volt, ahogy a tartományoké és korábban a nagyzsupáké is. A többi nyelv csak kiegészítő jellegű lehetett (vö. Gyönyör 1994:122-128).

5. Somorja⁷ a két világháború között

Somorja a 20. század elején Felsőcsallóköz gazdasági és kereskedelmi központja volt, ahol a mezőgazdasági termelés játszotta a legfőbb szerepet. Az államfordulat után Pozsony nagyzsupához került és járási székhely lett. Hivatalosan nagyközség⁸ rangú volt, hisz városi ranggal Szlovákiában csak Pozsony, Kassa, Ungvár és Munkács rendelkezett. A nagyközségben saját közigazgatási szervein (jegyzői hivatal, képviselőtestület) kívül járási hivatal és járásbíróság is működött, valamint katonai helyőrsége is volt. Az új közigazgatási törvény 1928-as bevezetése után Szlovenszko tartomány fennhatósága alá került, járási

---

⁷ Somorja (szlovákul Šamorín) Pozsonytól 20 km-re délkeletre a Duna bal partján fekvő település, ma a dunaszerdahelyi jársághoz tartozik. Pozsony közelsége miatt manapság nagyon gyorsan változik lakosainak összetétele, 2001-ben 12 143 lakosa volt, ebből 31 % szlovák, 67 % magyar nemzetiségű.

⁸ „.... nagyközségek azok a községek, amelyek a törvény által rájuk ruházott teendőiket saját erejükből képesek teljesíteni.” (Magyary 1942:317)

hivatalának fontossága megnőtt. Mezőgazdasági terület révén Somorja és környéke, a Somorjai járás jócskán érintett volt a csehszlovákiai földreformban, amikor a 150 hektárnál nagyobb birtokokat lefoglalták és szétosztották; a felosztott területnek itt is csak mintegy 20%-át kapták a helyi magyarok, a többi szlovák és cseh kolonisták kezére jutott (lásd I. 2. fejezet). Az 1920-as években végbemenő kolonizációs folyamat is erőteljes érezte hatását, a járásban 12 telepen 576 kolonista telepedett le, a kolóniák összterülete 7461 ha volt (Simon 2005:146-147). A kolonistákat állami dotációval támogatták, falvaikban állami költségvetésből építették fel középületeiket, templomaikat, iskoláikat. Telepes falvak voltak pl. Vörösmajor, Erzsébetmajor, Annamajor. A 30-as években beköszöntő gazdasági válság idején Somorja gazdasági ereje is jelentősen visszaesett. A járási bizottság és a községi képviselőtestület is megnövelte az adókat, miközben a jövedelmek csökkentek. Nagy méreteket öltött a munkanélküliség, a gazdák is kritikus helyzetbe kerültek. Leginkább az 1931-32-es év volt kritikus, amikor a leginkább mezőgazdaságból élő Somorját szárazság is sújtotta. A mezőgazdasági minisztérium törvényt is hozott a kárvallott gazdák rendkívüli megsegítése érdekében, az arra rászorulókat természetbeni juttatásokat (elsősorban vetőmagot) igényelhettek. Somorján külön gyűjtés is indult a tönkrement gazdák és a munkanélküliek megsegítésére, a község vezetése a rászoruló helyzetén közmunkák biztosításával, illetve segélyek folyósításával is megpróbált segíteni. Az elégedetlenség viszont folyamatosan nőtt, gyakoriak voltak a tüntetések és az ún. éhségmenetek. 1933-ra aztán Somorja gazdasági helyzete valamelyest stabilizálódott (Édes 2002:17-20).

A nagyközség lakossága 1900 és 1940 között nem növekedett jelentősen, az 1921-es népszámlálás szerint 3144, az 1930-as szerint 3586 lakosa volt. Az 1921-es adatok alapján lakosságának 86,9 %-át magyarok (2731 fő), 5,0 %-át (cseh)szlovákok (157 fő) alkották. 1931-ben 76,9 % (2756 fő) vallotta magát magyarnak és 11,8 % (423 fő) csehszlováknak. A többi lakos német és zsidó nemzetiségű volt. Járási szinten is hasonlóan alakult a magyar-szlovák megoszlás: 1921-ben Somorja járás 87,36 %-a volt magyar és 2,5 %-a csehszlovák nemzetiségű, 1930-ban pedig 76,93 % volt a magyar és 11,37 % a csehszlovák lakosság számaránya. Mindkét évben 10 % körül mozgott a német nemzetiségűek száma (Végh 1996:152).

Parlamenti választásokat 1920-ban, 1925-ben, 1929-ben és 1935-ben tartottak Csehszlovákiában. Édes Enikő a kutatott forrásokban csak a Somorjai járás választási

eredményeire talált hivatkozásokat (illetve 1920-ra vonatkozóan még a járásra sem), a nagyközség eredményei külön nem állnak rendelkezésre. A járásban 1925-ben a magyar pártok nyertek, 1929-ben és 1935-ben szintén a katolikus magyarságot képviselő Országos Keresztényszocialista Párt (OKSZP) végzett az első helyen. Őt 1929-ben és 1935-ben is az Agrárpárt, majd a járásában meglepően jól szereplő kommunista párt (CSKP) követte. (Országos szinten 1925-ben és 1929-ben az Agrárpárt, 1935-ben pedig a Szudétanémet Párt került ki a választásokból győztesen, Szlovákiában mindháromszor a Hlinka-féle Szlovák Néppárt győzte meg a legtöbb választót, lásd I. 1. fejezet.)

Önkormányzati választásokra 1923-ban, 1927-ben, 1931-ben és 1938-ban került sor az országban. 1935-ben azért nem voltak helyhatósági választások, mert a 122/1933-as törvény az addigi négyéves választási ciklust hatévesre hosszabbította. Somorja helyi politikai színpadán 3 párt játszott jelentős szerepet: az OKSZP, a Magyar Nemzeti Párt (MNP, 1925 előtt még Országos Magyar Kisgazda és Földmíves Párt néven) és a CSKP. Kevesebb képviselővel, de azért minden választáskor bekerültek a képviselőtestületbe az Egyesült Csehszlovák Pártok és a Zsidópárt képviselői is. Az első önkormányzati választásokra tehát csak 1923-ban került sor, addig a zsupáni hivatal nevezte ki a képviselőtestületet az 1920-as parlamenti választások eredménye alapján. A községi bíróság az akkor országos szinten legtöbb szavazatot kapott Csehszlovák Szociáldemokrata Pártból került ki. 1923-ban, az első demokratikus somorjai helyhatósági választásokon sorrendben az OKSZP, az Országos Magyar Kisgazda és Földmíves Párt, illetve a Csehszlovák Köztársaság Magyar Szocialista Pártja bizonyult a legsikeresebbnek. A következő választásokat 1927-ban tartották. Ezeken az OKSZP és a Magyar Nemzeti Párt szerezte a legtöbb mandátumot, a CSKP lett a harmadik. Ekkor választották községi bírónak dr. Zelliger Ernőt, aki ezután hosszú évekig töltötte be ezt a hivatalt. Az 1931-re kiírt választásokat Somorján 1932 márciusában tartották. Ezen már a gazdasági válság alatt megerősödött CSKP bizonyult a legeredményesebbnek, az MNP és az OKSZP jelentősen visszaesett (Édes 2005:222-227). Az 1938-as községi választások eredményei nem állnak maradéktalanul rendelkezésünkre (Angyal 2002:226), hivatalosan ugyanis sohasem tették őket közzé. Sajtóinformációk alapján azonban tudhatjuk, hogy legtöbb magyarul lakta községben az Egyesült Magyar Párt nagy sikert aratott, magasan legyőzve a kommunistákat.

Az első bécsi döntés rendelkezése szerint 1938. november 5-én vette kezdetét a Magyarországhoz visszacsatolt területek (cseh)szlovák kiürítése és magyar elfoglalása. A magyar katonaság bevonulását követően bevezették a katonai közigazgatást, amelyet majd a polgári közigazgatás bevezetésével visszaállították a vármegyerendszert. A visszacsatolt Somorjára november 7-én vonult be a magyar hadsereg. Somorja Komárom vármegyéhez került, a vármegye főispánja decemberben vette át az igazgatást a helység fölött. A nagyközség továbbra is járási (szolgabírói) székhely maradt.

II. fejezet

Kétnyelvűség a Felvidéken

1. A kétnyelvűség fogalma és definíciói

A kétnyelvű, kétnyelvűség terminusoknak számos definíciója van (vö. Bartha 1999:31). Egyes nyelvészek már az olyan beszélőt is kétnyelvűnek nevezik, aki teljes, jelentéssel bíró megnyilatkozásokat képes létrehozni egy másik nyelven, mások csak azt, aki két nyelvet beszél olyan szinten, mint az adott nyelvek anyanyelvi beszélői. Az ilyen, a nyelvtudás mértékéből kiinduló meghatározások azért is problematikusak, mert lehetetlen elvonatkoztatni attól, hogy a beszélő hol, milyen közösségben, milyen elvárások közepette, milyen célra és épp mennyire sikeresen használja az adott nyelvet (Lanstyák 2006b). A nyelvtudás mértékével kapcsolatos megoldhatatlan problémák miatt a társasnyelvészetben a kétnyelvűségnek az ún. funkcionális meghatározása terjedt el, melynek gyökerei Weinreich meghatározásáig nyúlnak vissza; eszerint azok a beszélők kétnyelvűek, akik mindennapi beszédtevékenységük során két nyelvet használnak (idézi Bartha 1999:38). Grosjean a használat rendszeressége mellett a funkció (szükségszerűség) fontosságát emeli ki. „A kétnyelvűség két (vagy több) nyelv rendszeres használata, kétnyelvűek pedig azok az emberek, akiknek a mindennapi életük során szükségük van két (vagy több) nyelvre, és ezeket használják is.” (1992:51). Dolgozatomban a kétnyelvűség funkcionális felfogásából kiindulva, a szlovákiai magyar beszélők egyéni kétnyelvűségére is kiterjeszthető definíció alapján (vö. Lanstyák 2000a:140) kétnyelvűnek azokat a beszélőket tekintem, akik két nyelv használatának képességével rendelkeznek (vö. Štefánik 1996:136).

A kétnyelvű beszélőközösség tagjai tehát mindennapi beszédtevékenységük során két nyelvet használnak. Az ilyen közösség akkor is kétnyelvűnek tekintendő, ha az őt alkotó beszélők egy része esetleg nem is beszéli a másik nyelvet, mert ettől függetlenül kétnyelvű kommunikatív kompetenciával rendelkeznek. Fontos még megjegyezni, hogy a kétnyelvű közösségekben az egyes nyelvek használata között munkamegosztás van: a nyelvhasználat egyes színterein (főként) az egyik, más színtereken (főként) a másik nyelv van jelen, s ennek függvényében a nyelvek ismeretének mértéke is színterenként változik. Ezért van az, hogy a két nyelvnek a nyelvhasználat körülményeitől függetlenül magas szintű ismerete

(kiegyensúlyozott vagy balansz kétnyelvűség) a kétnyelvűek többségére egyáltalán nem jellemző (vö. Lanstyák 2006b:) Ennél jóval gyakoribb a másik eset, az ún. domináns kétnyelvűség, amikor a kétnyelvű beszélő az egyik nyelvet magasabb szinten beszéli.

2. Kétnyelvűség a trianoni döntés idején a Felvidéken

A szlovák és magyar etnikum között évszázados hagyománya van a nyelvi és kulturális érintkezésnek, ez az érintkezés egyszerre volt marginális a nyugat-keleti irányban húzódó nyelvhatár mentén, ill. intraregionális a Felvidék egyes régióiban, különösen pedig annak nagyobb településein (Popély 1991:18-20). A magyar-szlovák kétnyelvűség tehát már Csehszlovákia létrejöttékor létezett a mai Szlovákia területén, de ekkor még inkább fordított irányú volt: a szlovákság nagy része (főleg a városiak és a vegyes lakosságú területeken élők) beszélte kisebb-nagyobb mértékben ismerte és funkcionálisan használta is a magyar nyelvet (miután a terület az Osztrák-Magyar Monarchián belül a Magyar Királyság része volt). Az akkori szlovák nemzetiséget és tagjainak nagyobb részét tehát kétnyelvűnek lehet tekinteni (ez individuálisan nyilván nem igaz az etnikailag teljesen szlovák területeken élő iskolázatlan és immobilis, főleg falusi lakosokra). De a XIX. század végén készült népszámlálások nagy számban regisztráltak magyarokat a nyelvhatártól északra fekvő, vagyis szlovák többségű területen is. Ők, valamint a nyelvhatár mentén élő magyar nemzetiségű lakosok is kétnyelvűek voltak, hiszen mindkét nyelv bizonyos nyelvi szintereken való használata az együttélés természetes velejárója. A gyakorlatilag az egész szlovákiai magyarságot egyénileg is érintő kétnyelvűség azonban – ami mára, csaknem 100 évvel a terület Csehszlovákiához csatolása után kialakult – értelemszerűen akkoriban ismeretlen volt. A Csehszlovákiához került magyar közösség jelentős részének (az etnikailag teljesen magyar területen élőknek) korábban semmilyen nyelvi szintéren nem volt szüksége a szlovák nyelv rendszeres használatára, nem rendelkeztek az államnyelvhasználatának képességével, kétnyelvű kommunikatív kompetenciával. Csak Trianont követően alakult ki először a mesterséges, hatóságok által támogatott ún. kényszerkétnyelvűség (vö. Lanstyák 2002:85), majd a (cseh)szlovák etnikummal való együttélés (csehszlovák betelepülések, városi munkavállalások, stb.) révén kisebb mértékben fokozatosan a természetes kétnyelvűség is. Mindez mára a szlovákiai magyarság lényegileg teljesen kétnyelvűvé válását eredményezte (vö. Vörös 2004:72).

3. A mai szlovákiai magyar kétnyelvűség jellemzői

A kétnyelvű közösségekhez tartozó beszélők kódkészletének (verbális repertoárjának) sajátossága, hogy azt két, önálló nyelvekhez tartozó nyelvváltozat alkotja. A kétnyelvű beszélők anyanyelvváltozatát kétnyelvű anyanyelvváltozatnak nevezzük, mivel a beszélők kétnyelvűsége miatt – nyelvváltozatoként eltérő mértékben – kontaktusjelenségek találhatók bennük. A mai szlovákiai magyar kisebbség tagjai mind egyéni, mind közösségi szinten kétnyelvűnek tekinthetők, egyrészt azért, mert a szlovákok esetleg nem tudók is kétnyelvű kommunikatív kompetenciával rendelkeznek, másrészt pedig azért, mert anyanyelvként ők is már egy olyan nyelvváltozatot sajátítanak el és használnak, amelyben szlovák eredetű kontaktusjelenségek találhatók (vö. Lanstyák 2000a:140).

A mai szlovákiai magyar kétnyelvű beszélőközösség kétnyelvűségére a következők jellemzőek:

- a hatalmi viszonyok alapján a szlovákiai magyarság kétnyelvűségének egyértelmű vonása, hogy kisebbségi kétnyelvűség;
- ugyanakkor a közösség számszerűen a szlovákiai magyar nyelvterület legnagyobb részén hatalom nélküli többséget alkot;
- a szlovákiai magyar beszélőközösség tagjai többségében magyar domináns kétnyelvűek (vö. Bartha 1999:184);
- szlovákiai magyar kétnyelvűek többségére az ún. ellenőrzött kétnyelvűség jellemző, azaz a másodnyelv elsajátítása többnyire nevelési és oktatási intézményekben történik, nem pedig természetes élethelyzetekben; ugyancsak jellemző a glottizmus, vagyis a másodnyelvnek az anyanyelvnél későbbi elsajátítása;
- a szlovákiai magyarok többsége alapvetően hozzáadott kétnyelvűségi helyzetben van, a szlovák nyelv elsajátítása általában nem veszélyezteti anyanyelvüket (vö. Lanstyák 2000a:149-152).

4. A kódváltás

A kódváltás a hagyományos meghatározás szerint két nyelv váltakozó használata egyetlen diskurzuson belül (Grosjean 1982:145, Poplack 1988:238). A fogalom pontosabb és tágabb definíciója Lanstyák alapján (2006:107-108): kódvál(toga)tásnak a kétnyelvű kommunikáció

olyan válfajait nevezzük, melyekben a beszélők egyetlen diskurzuson belül két⁹ különböző nyelvet, ill. két különböző nyelvből származó elemeket használnak, mégpedig anélkül hogy az eltérő nyelvekből származó szekvenciák¹⁰ tartalmilag megfelelnek egymásnak.¹¹ Az ilyen beszédmód következtében létrejövő diskurzust „kétnyelvű diskurzus”-nak nevezzük. Lanstyák szerint fontos megjegyezni, hogy a két nyelvből való „származás”-on nem etimológiai eredetet kell érteni, hanem a beszélés pillanatában fennálló állapotot, ebből kifolyólag pedig a kölcsönszavak használata nem minősül kódváltásnak, hiszen a kölcsönszavak szerves részei az átvevő nyelv rendszerének. Ezért az olyan diskurzus, amelyben csupán a másik nyelvből származó kölcsönszavak jelennek meg, nem is nevezhető kétnyelvűnek.¹²

A kódváltás során bázisnyelvnek nevezzük azt a nyelvet, amely a legalább egy tagmondatnyi nagyságú két- vagy többnyelvű diskurzusrészletben nyelvtanilag és/vagy mennyiségileg domináns. Nyelvtani dominancia alatt azt értjük, hogy a bázisnyelv meghatározza a legalább tagmondat nagyságú szekvencia egészének vagy jelentős részének nyelvtani viszonyait, mennyiségi dominancián pedig azt, hogy az egyik nyelvből származó szekvenciák a megnyilatkozás egészében nagyobb számban fordulnak elő, mint a másik nyelvből származó szekvenciák (Lanstyák 2006a:19). A vendégnyelv az a nyelv, amelynek elemei (többnyire egy szó vagy egy szószerkezet formájában) alkalmilag vagy rendszeresen megjelennek a bázisnyelvi szekvenciákban. Lanstyák (2006a:110) a bázisnyelv, illetve vendégnyelv fogalmától megkülönbözteti a diskurzus elsődleges, illetve másodlagos nyelvének fogalmát. A diskurzus elsődleges nyelvének azt a nyelvet nevezi, amely a teljes kétnyelvű diskurzus jelöletlen, „normális”, feltűnést nem keltő kódja (nyelve), a diskurzus másodlagos nyelve pedig az a nyelv, amelynek szekvenciái (rendszeresen) megjelennek az elsődleges nyelven folyó diskurzusban.¹³

⁹ Mivel a kétnyelvűségbe az egyszerűség kedvéért bele szokták érteni a három- vagy többnyelvűséget is, itt és alább is mindaz, amit a kétnyelvűségről, két nyelv használatáról leírok, általánosságban vonatkozik a kettőnél több nyelv használatára is, hacsak azt a szöveg értelme nem akadályozza.

¹⁰ A szekvencia egy hosszabb diskurzusnak/szövegnek egy rövidebb részlete, egymást követő nyelvi elemek sora. Erre a megnevezésre olyankor van szükségünk, amikor nem tudjuk vagy nem akarjuk specifikálni, hogy milyen nyelvtani egységről van szó (pl. szó, szószerkezet, tagmondat, mondat), mert vagy nincs is szó meghatározható nyelvtani egységről, vagy ha van is, ez az adott kontextusban nem lényeges.

¹¹ A kétnyelvű kommunikációnak az a módja, amelyben a más-más nyelven megfogalmazottak ekvivalenciaviszonyban vannak egymással, ilyen értelemben nem kódváltásnak, hanem fordításnak, ill. tolmácsolásnak minősül (vö. III. 4.4., V. 4. fejezet).

¹² Ez a tágabban értelmezett lanstyáki definíció olyan esetekre is vonatkoztatható, amelyek a hagyományos definíció alapján nem tartoztak volna bele a kódváltás fogalmába (vö. Lanstyák 2006:108).

¹³ Lanstyák (2006:111) megjegyzi, hogy az eddig legtöbbet vizsgált magyar-szlovák, illetve szlovák-magyar diskurzusok döntő többsége ún. kiegyensúlyozatlan kétnyelvű diskurzus, amely során a beszélők úgy érzik, hogy

A kódváltás két alaptípusa, a bázistartó kódváltás és a bázisváltó (bázisváltogató) kódváltás vagy bázisváltás (bázisváltogatás) a kétnyelvű kommunikáció két meglehetősen eltérő típusát képviseli. A bázistartó kódváltás a kétnyelvű kommunikáció szélsőséges esete, amely közel áll az egynyelvű kommunikációhoz; ezzel szemben a bázisváltás, ill. bázisváltogatás a kétnyelvű kommunikáció prototipikus válfajának tekinthető. Bázistartó kódváltás esetén a bázisnyelv a kommunikáció során (legalábbis egy ideig) nem változik, a vendégnyelvből csupán vendégnyelvi betétek – rendszerint elszigetelt szavak vagy szó szerkezetek – kerülnek át (vö. Scotton 1993:4). A kódváltás másik alaptípusa, a bázisváltás (bázisváltogatás) esetében a bázisnyelv a diskurzus folyamán – egyszer vagy többször, ideiglenesen vagy véglegesen – megváltozik. A bázisváltás egyik felosztási kritériuma, hogy az egyik bázisnyelvről a másikra való áttérés hol, a diskurzus milyen pontján következik be¹⁴. Ennek megfelelően megkülönböztetjük a (tag)mondatok között és a (tag)mondaton belül történő bázisváltást, azaz a mondatközi és mondatbeli váltást. Bázisváltogatásról akkor beszélünk, ha egy hosszabb diskurzuson belül bázisváltások sorozata következik be, illetve ha ezek nagy gyakorisággal követik egymást. A bázisváltogatás során a bázisnyelv többször is megváltozik, majd visszaváltozik. A bázisváltogatás sajátos típusa az ún. kódváltó kétnyelvű kommunikáció, amely a kétnyelvű kommunikáció egyik önálló válfaja, amikor az egyik beszélő következetesen az egyik, a másik következetesen a másik nyelven beszél tolmács nélkül, mert az együtteselevés résztvevői értik egymás nyelvét. A kétnyelvű kommunikáció egy másik atipikus válfaja a fordítás, ill. tolmácsolás segítségével történő kommunikáció, az ún. nyelvközi kommunikáció (vö. III. 4.4. fejezet, V. 4. fejezet).

A kódváltás lehet sima (jelzetlen) vagy jelzett. Jelzett kódváltáskor a vendégnyelv megjelenését hangmagasság-, hangerő-, hanglejtés- vagy hangszínváltozás kíséri, esetleg habozás, szünet, taglejtés, egyéb metanyelvi megjegyzés, stb. Amennyiben a kódváltást semmi nem jelzi, sima vagy jelzetlen kódváltásról beszélünk (vö. Bartha 1999:122). A kódváltás történhet külső okok (a beszédpartner, -helyzet vagy -téma megváltozása), de belső okok (a beszélő nyelvi repertoárja, jártassága a két nyelvben, emocionális vagy presztízs-motívumok) miatt is. A külső okok miatt bekövetkező kódváltást szituatívnak,

---

a diskurzusban megjelenő nyelvek egyikén (a diskurzus elsődleges nyelvén) beszélnek, akkor is, ha közben más nyelvet is használnak. Léteznek azonban kiegyensúlyozott kétnyelvű diskurzusok is, melyek során a két nyelv körülbelül azonos arányban vesz részt a diskurzus felépítésében, így ezeknél nem nagyon lehet a diskurzus elsődleges, illetve másodlagos nyelvéről beszélni.

¹⁴ Lanstyák (2006:112-145) itt részletesen foglalkozik a kódváltás nyelvtani típusaival, azaz a kódváltott szekvenciák kétnyelvű diskurzusokba történő beépülésével.

a belső okok miatt bekövetkezett kontextuálisnak (vagy metaforikusnak) nevezi a régebbi irodalom (vö. Kontra 1990:14). Bartha Csilla (1999:121) a kódváltást kommunikatív stratégiának nevezi, amely társadalmi jelentéseket is kifejezhet; hiánykitöltő szerepe mellett presztízszt, nyelvi attitűdöket, stílusváltozást is magában foglalhat. Lanstyák felhívja a figyelmet, hogy a kódváltás korántsem valamiféle „zagyva” nyelv, hanem szigorú nyelvtani és pragmatikai törvényszerűségeknek engedelmessé, számos esetben magas szintű nyelvi képességeket feltételező kétnyelvű beszédmód. A mai szlovákiai magyarságot nézve például a kódváltás, azon belül a bázisváltogatás leginkább azokban a közösségekben bír különösen nagy jelentőséggel, amelyeknek a tagjai egyenként is mindkét nyelvvel nagymértékben azonosulnak (pl. mert egyes házasságból származnak vagy szlovák tannyelvű iskolába jártak), valamint az olyan heterogén kétnyelvű közösségekben, melyeknek tagjai eltérő nyelvi preferenciákkal rendelkeznek: egy részük a magyar nyelvvel azonosul, azt beszéli szívesebben, más részük a szlovákkal (vö. Lanstyák–Szabó Mihály 1996; Lanstyák 2000a: 158-159, 2000b:14-15).

5. Kétnyelvűség az írott nyelvben

Mivel a két háború közti beszélt nyelvi kétnyelvűséget nem állt módomban kutatni, az írott szövegekre kellett hagyatkoznom. A korabeli sajtó nyelve, a tankönyvek, a hivatali és egyházi iratok valamint különböző egyesületek fennmaradt iratai nyújtottak lehetőséget a kor kétnyelvűségének kutatására. A fent említett írásos forrásokban a kétnyelvűséget leginkább a (bázisstartó) kódváltás segítségével tudom „tetten érni”, a kódváltás a legnyilvánvalóbb, leginkább követhető és elemezhető jelensége a kétnyelvű diskurzusoknak (esetemben: szövegeknek). Bár a kódváltás alapvetően beszélt nyelvi jelenség, megléte az írott nyelvben sem ismeretlen (vö. Lanstyák 2000a:168). A vizsgált szövegekben leggyakrabban a bázisstartó kódváltás jelenik meg (magyar bázisnyelvű szövegekben előforduló szlovák vendégnyelvi betétek), de pl. a hivatalok irataiban a bázisváltásra is akad példa (pl. a magyar nyelvű szövegrészt felváltja a szlovák nyelvű). A bázisstartó kódváltás során vannak visszatérő, állandósultnak látszó lexémák, amelyek esetében felmerül a gyanú, hogy már abban az időben kölcsönszavak lehettek (állandósultak az átvevő nyelvben). De ezek száma meglehetősen kevés, és nem is választhatóak el egyértelműen a kódváltott elemektől, hiszen a kódváltások

és kölcsönszavak közt nem húzódik éles határ.¹⁵ Az írott nyelvi kódváltást a beszélt nyelvi kódváltás kategóriái, szempontrendszere alapján elemzem, ám azokat időnként az írott nyelv sajátosságaihoz igazítom, hiszen a beszélt nyelvi kategóriák nem minden esetben alkalmazhatók pontosan az írott nyelvekre. Emellett foglalkozom a nyelvköziség kérdésével is: a kódváltott szövegrészeket mint a kétnyelvű kommunikációban megjelenő függő szövegeket is vizsgálom.

---

¹⁵ A kódváltás és a kölcsönzés szigorú elkülönítése elméleti jellegű, a valóságban átmeneti esetek sokaságával találkozunk. Jelen esetben még nehezebb a megkülönböztetés, mivel kevésbé ismerjük a pontos történelmi-társadalmi kontextust.

III. fejezet

Kódváltások a két világháború közti csehszlovákiai magyar napisajtó nyelvében

1. Bevezetés

A kódváltás írott nyelvi kutatására az egyik nyilvánvalóan kínálkozó lehetőség a sajtó nyelvének vizsgálata, ami már csak azért is érdekes vállalkozás, mert a sajtó nyelve még az írott nyelvi változatok között is az egyik legválasztékosabb, nagy presztízsű forma. „...a sajtó közismerten nagyhatalom, rendeltetésének az írott nyelv felhasználásával tesz eleget, egyfajta eszményt állít, illetve formálja az olvasó nyelvi ízlését...” (Simon 1998:123). Furcsának tűnhet a feltételezés, hogy a szóban alkalmazott „keveréknyelv” megjelenjen egy nagy presztízsű írott nyelvváltozatban, amit a magyar nyelvet tökéletesen ismerő, jó stílusértékkel bíró újságírók hoznak létre. Az írás szerepe és megítélése eleve más, mint a beszédé, „az írás ugyanis sokkal tudatosabb tevékenység, mint a beszéd: írás közben nemcsak hogy lehet, hanem kell is a nyelvre, megfogalmazásmódra figyelni; ezt a szabadabb időbeosztás is megkönnyíti.” (Lanstyák 1998a:154). Az (újság)írás szabad tempójú, állandó korrekciós lehetőséget hordozó műfaj. Ennek ellenére a két háború közti magyar lapokban meglehetősen sok kódváltásra bukkantam.

A vizsgált lapokban (országos napilapok, illetve egy regionális hetilap) csak a bázistartó kódváltásra találhatók példák. Kódváltásnak tekintetem a magyar nyelvű alapszövegben (bázisnyelvben) előforduló szlovák szavakat, szó szerkezeteket, mondatokat (vendégnyelvi betéteket). Az írott nyelvben a kódváltást értelemszerűen nem segítheti elő hangmagasság-, hanglejtés-és arckifejezés-változás, hezitáció, beszédszünet vagy más nonverbális eszköz; a kódváltás jelzése idézőjel, kurzíválás, zárójel stb. segítségével történhet. Számos esetben a kódváltás jelzetlen, tényére semmilyen formában nem történik utalás. Az alábbiakban a kétnyelvűség megjelenésének (vagyis a kódváltásnak) a bemutatása mellett elsősorban azokat az indítékokat próbálok feltárni, melyek zárt keretek közt (a sajtó nyelvében) a kódváltásokat eredményezték. Azt igyekszem „kideríteni”, milyen helyzetben döntenek úgy

a magyar újságírók, hogy szövegükbe direkt módon „beemeljék” a (cseh)szlovák nyelv elemeit, elemsorait, és ennek a választásnak mi (lehet) a célja.

2. A korabeli magyar nyelvű napilapok felépítése, színvonala, politikai beállítottsága

A saint-germain-en-laye-i szerződés 7. cikkelye értelmében „mindennemű korlátozás nélkül biztosítva van bármely nyelv szabad használata ...a sajtóban és mindenfajta kiadványban.” Ennek megfelelően a kisebbségek valóban meglehetősen szabadon használhatták nyelvüket az írott sajtóban (Gyönyör 1994:94). Az 1918-as államfordulatot követően a magyar nyelvű sajtótermékek zöme megszűnt, a hatalom azonban nem állta útját új lapok keletkezésének, így sokrétű, nagyszámú lapegységből álló kisebbségi sajtó alakult. A két háború közti sajtótermékek száma a 650-et is meghaladta, igaz, hogy a lapok többsége kérszéletű vagy helyi jelentőségű volt. Turczel (1982:85) rámutat, hogy az új sajtóban gyakran hiányoztak a szakértő szerkesztők és munkatársak, ennek eredménye pedig sokszor színvonalatlanság és dilettantizmus lett. Ugyanakkor színvonalas lapok is létrejöttek, nem utolsósorban az 1918-19-es magyarországi emigránsok tevékenységének is köszönhetően. Az 1918 és 1938 között megjelent napilapokat Turczelnek a két háború közti csehszlovákiai magyar sajtóról szóló tanulmánya alapján (vö. Turczel 1982:84-120) négy csoportra osztottam.

a) Kommunista lapok

Az általam vizsgált kommunista lapok a következők voltak: Kassai Munkás (az 1920-as évfolyamát elemeztem), Munkás (1931), Magyar Nap (1937).

A Kassai Munkás már az államfordulat idején létezett, napilappá 1919 tavaszán vált, amikor a Vörös Hadsereg elfoglalta Kassát. Később voltak olyan időszakok is, amikor az épp aktuális politikai és anyagi körülményekhez alkalmazkodva csak hetente háromszor vagy egyszer tudott megjelenni. Főszerkesztői Surányi Lajos, Mácza János, Farkas Gábor, Kassai-Goldhammer Géza voltak. A lap leginkább kommunista vonatkozású belügyi történesekkel foglalkozik, pl. sztrájkokról ad hírt, üzeneteket továbbít a kormánynak, baloldali képviselőknek a proletariátushoz intézett felhívásait adja közzé. Sok benne a hirdetés, főleg cégek, bankok, különféle egyesületek hirdetnek. Az apróhirdetések viszont hiányoznak. Színházi, kulturális eseményekkel legfőljebb információs célzattal

foglalkoznak (pl. mit játszik aznap este a Kassai Színház). A cikkek konkrét célt szolgálnak (a kommunista eszmék hirdetése), szubjektív, támadó stílusban.

1926 márciusától a Kassai Munkás neve Munkásra változott. Ettől kezdve 1937-ben történő megszűntéig Ostravában szerkesztették és nyomták. Turczel szerint magyar viszonylatban a maga korában egy ideig a legjelentősebb kommunista újságnak számított, 1926 és 1930 között az egyetlen magyar nyelvű kommunista napilap volt az egész európai kontinensen. A hatalom folyamatosan cenzúrázta, többször be is tiltották (1933-ban fél évig nem jelenhetett meg). Terjedelme nagyobb, mint előtte a Kassai Munkásé, felépítése, jellege hasonló. Elenyésző mennyiségű külpolitikai hír található benne, főleg a kommunista pártok térhódításaival, választási győzelmeivel foglalkozik. Élesen támadja a magyarországi Horthy-rendszert és a csehszlovákiai magyar ellenzéki pártokat (legfőképp a keresztényszocialistákat). Számos cikket hoznak le munkáslevelezőktől (területi hírek tudósítói), melyek hemzsegek a helyesírási és stilisztikai hibáktól.

Az 1936-38 között megjelenő Magyar Nap a Csehszlovák Kommunista Párt által létesített újság volt. Moravská Ostravában nyomták, de szerkesztősége és kiadóhivatala Pozsonyban volt. Szerkesztői Kálmán Miklós, Ferencz László és Nágel Ede voltak, kulturális rovatát Vass László irányította. A Magyar Nap a kommunista párt hivatalos ideológiáját módfelett harciasan terjesztette, mindezt azonban sikerült elegyítenie a felvidéki magyarság legsúlyosabb problémáinak képviseletével (Filep 1998:356) és oldania a korábban megjelenő kommunista újságok merevségét, miáltal szélesebb olvasótáborra tett szert. Turczel (1982:88) szerint kitűnően szerkesztett, korszerű, színvonalas orgánium volt, széles munkatársi gárdával (Fábry Zoltán, Forbáth Imre, Vass László). Valóban láthatóan színvonalasabb a Kassai Munkásnál és a Munkásnál, és a stílusa sem annyira felbujtó. Figyelmet szentel a kisebbségi iskolaügynek és a kulturális szervezetek tevékenységének is.

b) Egyéb ellenzéki lapok

Az ellenzékben tevékenykedő csehszlovákiai magyar pártokhoz vagy azok ideológiájához kötődő¹⁶ lapok közül a következőket vizsgáltam: Híradó (1920), Prágai Magyar Hírlap (1929), Híradó (1937).

A pozsonyi Híradó az 1888-1918 közötti Nyugat-Magyarországi Híradó folytatása volt. Votkovich Ödön, Arkauer István és Aixinger László szerkesztésében 1919-től 1937-ig létezett. Tulajdonosa Arkauer István volt. A lap nem volt az ellenzéki magyar pártok hivatalos

---

¹⁶ Turczel jobboldali lapoknak nevezi őket

lapja, de őket támogatta. Hosszú, alapos, sokszor kommentároktól sem mentes cikkeket tartalmaz. Az alacsonyabb hírértékű történetek egymás alá tördelt, rövid hírek formájában jelennek meg, a külpolitikai eseményekről pár mondatos ún. táviratokban számolnak be. Illusztrációkkal díszített, igényesen megszerkesztett lap. Részletesen foglalkozik kulturális történetekkel is, elsősorban Pozsony kulturális, művészeti és közéleti aktualitásainak helyét és idejét közli le pontosan. (Az 1920-as Híradó egyik oldalából másolat található a Függelék 1. oldalán.)

Az 1937-es Híradó is hasonló stílusban nyújt bő tájékoztatást a külföldi és belföldi politikai eseményekről, gazdasági hírekről, kulturális programokról. Beszámol az ellenzéki (elsősorban keresztény) pártok tevékenységeiről.

A Prágai Magyar Hírlap a magyar ellenzéki pártoknak volt a központi napilapjuk. 1922 és 1938 között létezett. Főszerkesztői Petrogalli Oszkár, Flachbart Ernő, Dzurányi László és Forgách Géza voltak. Hangsúlyosan politikai napilap volt, határozottan szolgálta célját: a magyar egységfront kialakítását. A fő irányvonal, a politikai ügyek mellett a szórakoztató, „olvasnivaló” rész háttérben maradt (Filep 1998:351). A lapban emellett részletesen foglalkoztak külpolitikai és közgazdasági témákkal, valamint gazdag kulturális, művelődéstörténeti és irodalmi betétlapjai is voltak, ahová a magyarországi és a szlovákiai magyar elit is szívesen adott írásokat. Évekig Fábry Zoltán is publikált a lapban. A Prágai Magyar Hírlap volt a legjobban kiépített magyar ellenzéki napilap, mindvégig támatta a csehszlovák kormánypolitikát, hangoztatta az állam demokratikus alapelvei érvényesítésének hiányát a kisebbségek irányában. Többször is betiltották. (A Prágai Magyar Hírlap egyik oldalának másolata megtalálható a Függelék 2. oldalán)

c) Aktivisták lapok

Az ún. „aktivista” (kormányzimpatizáns) csoportok a kormánypártokkal működtek együtt, leginkább az agrárpárthoz - és a szociáldemokrata párthoz csapódva tűntek fel mint ezen pártok magyar tagozatai. Több lapot is kiadtak, amelyek a kormánypolitikát népszerűsítették, többnyire nem foglalkozva a magyar kisebbség sérelmeivel. Dolgozatomban a Reggel 1922-es és 1929-es és a Magyar Újság 1937-es számainak vizsgáltam.

A Reggel 1921 és 1933 között Komáromban, Érsekújvárott, majd Pozsonyban jelent meg, ez volt az első koncepciózusan megszervezett kormánypárti magyar napilap. Szerkesztői Erdélyi Béla, Erdélyi Ernő, Gyöngyösi Nándor, Kasztor Ernő voltak. Élesen és folyamatosan támatta a Horthy-rendszert (Turczel 1982:91), a kisebbségi sérelmekről többnyire hallgatott, amivel ellenszenvet keltett. Támatta a Prágai Magyar Hírlapot is, amelynek „minden szava

magán viseli a politikai méregkeverés minden ujjenyomatát” (Reggel 1929, október 10.). 1933-ig elvegetált ugyan, de politikai küldetését nem tölthette be. Az 1922-es Reggel nagy terjedelmű, bár nem túl színvonalas lap. Leginkább a belföldi történesekkel foglalkozik. Hosszú, kommentárszerű cikkeket tartalmaz, ugyanakkor helyet kap benne a közgazdaság és a kultúra is. Körülbelül ugyanez vonatkozik az 1929-es Reggelre is, bár egy kicsit már a bulvársajtó irányába tolódik, egyre nagyobb teret kapnak benne a nagyvilág szenzációi, a szerelmi históriák, a divat.

A Magyar Újság (1933-38, Pozsony) szintén a kormány lapja volt, a politikai hitelét elvesztett Reggel helyett létesítették. Ennek ellenére, mint Turczel is megjegyzi (1982:21), az egyik legszínvonalasabb kisebbségi napilap volt. A Prágai Magyar Hírlap volt főszerkesztője, a magyar ellenzéki körökkel időközben szakított Dzurányi László volt a főszerkesztője, Győry Dezső pedig a felelős szerkesztője. Kezdetben független lapként jelent meg, abból a célból, hogy meghódítsa az olvasóközönséget, kapcsolatai a kormánnyal azonban már a kezdet kezdetén nyilvánvalóak voltak. Turczel abban látja fontosságát, hogy intenzív figyelmet szentelt a csehszlovák-magyar kulturális kapcsolatoknak, és a kisebbségi sérelmeknek is gyakrabban hangot ad. Igényesen szerkesztett lap, tartalmas politikai és kulturális híradásokkal.

d) Független lapok

A politikai pártokhoz szorosabban nem kapcsolódó független napilapok közül a Kassai Napló 1920-es és 1929-es, valamint a Kassai Újság 1937-es évfolyamát vizsgáltam.

A Kassai Napló az 1884-től létező Felsőmagyarország folytatása volt. 1919. január 8-án jelent meg először ezen az új címen. Az új körülmények között az emigráns írók formáltak belőle színvonalas újságot. Egyik legtehetségesebb szerkesztője Dzurányi László volt, de éveken át publikált benne Győry Dezső is. A Kassai Napló fokozatosan olyan modern lappá alakult, amely a polgári elit értékszempontjait ötvözte a regionális értékrenddel. (Filep 1998:349). Kulturális mellékleteiben váltak ismertté a szlovákiai magyar irodalmárok, közírók későbbi legkitűnőbbjei, többek között Fábry Zoltán is. Az 1920-as Kassai Napló még nem túl terjedelmes, inkább lényegre törő cikkeket tartalmaz, a politika a többi rovattal szemben hangsúlyosabb benne. Az 1929-es Kassai Napló már nagyobb terjedelmű, a politikai kommentárok, interjúk mellett gazdasági hírek, színházi-és filmhírek is megjelennek hasábjain. Folytatások regényeket is közöl, részletesen ismerteti a rádió műsorát, számos érdekesség, fénykép található benne. Kuriózuma a Gyermekvilág elnevezésű, a legkisebeknek szóló rovat. A lap az utolsó szakaszában az ellenzéki magyar pártokhoz

közelített. (A Kassai Napló 1920-as évfolyamának egyik oldalából másolat található a Függelék 3. oldalán)

A Kassai Napló 1929-ig állt fenn, amikor tönkretette egy másik napilappal, a Kassai Újsággal folytatott konkurenciaharc. Ez a lap 1919 és 1938 között létezett. Turczel (1982:93) tipikus bulvárlapnak tartja, amely szenzációs hírek, szerelmi ponyvaregények és fényképek közlésével példányszámát időnként nagyon nagyra fel tudta duzzasztani. Turczel megjegyzi, hogy Fábry Zoltán is a Kassai Napló oldalára állt a Kassai Újsággal szemben, ez utóbbit az „ízlésrontó irodalmi fertőzés” lapjának nevezve. Tény, hogy a Kassai Újság inkább törekedett szórakoztatásra és a hírek minél gyorsabb, érdekesebb találására, mint korrekt, tárgyyszerű tájékoztatásra.

3. Módszertani kérdések

Az eredeti elképzelés szerint a két világháború közti csehszlovákiai magyar napisajtó vizsgálatára három évet választottam ki a húsz éves időtartamból: egyet a korszak elejéről (1920), egyet a közepéről (1929), egyet pedig a vizsgált időszak végéről (1937). Annak, hogy ezt a módszertani elvet nem tartottam be következetesen, elsősorban gyakorlati okai voltak: A Reggel csak 1922-től létezett, a Munkás esetében pedig nem sikerült hozzájutnom az 1929-es évfolyamhoz, ezért az évszámbeli eltérés. Fontos szempont volt az újságok kiválasztása, hogy a minta ebben a tekintetben is megfeleljen a reprezentativitás elvének. A kiválasztásban Turczel Lajosnak a két háború közti sajtóról szóló tanulmánya segített (Turczel 1982:84-120). Amint a főtiekben is látható, négy csoportra osztottam a lapokat politikai beállítottságuk szerint: kommunista, egyéb ellenzéki, aktivista és politikai pártoktól független napilapok. Természetesen tisztában vagyok vele, hogy az összegyűjtött anyag így is „csepp a tengerben”, az összes újság összes számának elemzése nyilván lehetetlen feladat lenne. További vizsgálati módszernek a véletlen mintavételt választottam: az adott évfolyamokból kb. 45–50 számot néztem át, lehetőleg következetesen mindegyik lapból az őszi számokat – az egyes lapok korlátozott elérhetősége miatt azonban ez nem mindig sikerült. Az egyes cikkekből csak olyan hosszúságban idézek, hogy a kódváltás kontextusba ágyazottan szerepeljen, az irrelevánsnak ítélt részeket kihagyom. (Némelyik szemelvényhez a lábjegyzetekben megjegyzést fűzök, hogy a kihagyott részek ellenére is érthető maradjon a szöveg.) A közölt szövegrészleteket a forrásból mindig pontosan másoltam át, a bennük előforduló helyesírasi, nyelvhelyességi hibák tehát nem saját elírások. Mivel túl sok a helyesírasi és nyelvhelyességi

hiba, a hibákat, elírásokat nem jelöltem sic-kel sem.¹⁷ A szlovák nyelvi betétek egy részét az eredeti szövegben az újságírók lefordítják, ezért, hogy ezektől kellően elhatároljam, saját fordításaimat minden esetben lábjegyzetben közlöm. A vendégnyelvi betéteket viszont az átláthatóság kedvéért magam emelem ki dőlt betűtípussal.

4. Köznévi kódváltások

Bár a csehszlovákiai magyar sajtóban előforduló vendégnyelvi betétek többsége tulajdonnév (jórészt helynevek, utcanévek és intézménynevek), a kevésbé jellemző köznévi kódváltások sem ritkák. A továbbiakban tehát ezeket a köznév kódváltásokat vizsgálom, először is alkalmazásuk lehetséges indítékait elemzem. Lanstyák (2000:169-171) az írásos köznévi kódváltás céljainak pl. a hitelesítést, a stílushatást és az elhatárolódás kifejezését említi.

4.1. Azonosítás és hitelesítés

Az azonosítás és a hitelesítés rokon fogalmak. Értelmezésemben az azonosítás inkább gyakorlati – pontosításra, egyértelműsítésre használják, a hitelesítés inkább stilisztikai – a mondanivaló „autentikussá tételében” segít. A legtöbb szlovák alakban közölt intézménynév vagy egyéb szlovák névén ismert közhasználatú fogalom esetében a kódváltás célja nagy valószínűséggel az azonosítás. Az alábbiakban idézett szemelvényekben intézmények és egy kölcsönfajta neve szerepel szlovákul. Ezekben az esetekben a kódváltást pusztán gyakorlati okból alkalmazzák, az olvasók kódváltott alakban valószínűleg könnyebben tudják azonosítani az adott fogalmakat. A példák ki is lógnak a fejezet témájából, hiszen mind tulajdonnevek.

Az előírt nyomtatványok ... a „*Sväz slovenských penažných ústavov*”-nál ... Bratislavában kaphatók. (Reggel 1922. okt. 10.)

A „*Propagacna Kancellária*” célját és működését illetően fölvetett kérdésekkel kapcsolatban a következőket mondta a zsupán. (Kassai Munkás 1920. okt. 10.)

A szlovák közművelődési egyesület (*Osvetový sväz pre Slovensko*) vasárnap folyó hó 13-án, délelőtt 11 órakor a városi Színházban szimfonikus hangversenyt rendez. (Reggel 1929) Cementkiutalás ... Szlovenszkon

---

¹⁷ Ez a dolgozatban szereplő összes idézetre vonatkozik

Megjegyzendő, hogy azon vállalatokat, kiknek tulajdonosai vagyoni viszonyaikhoz mérten a „*Sloboda*” és jutalékkölcson jegyzését igazolják, a kormány elsőbbségben részesíti a cement kiutalása tekintetében. (Híradó 1920. jún. 16.)

Ha az újságíró azért alkalmazza a kódváltást, hogy az általa leírtakat hitelessé tegye, hogy az olvasónak bebizonyítsa: pontos, korrekt fogalmakat használ, hitelesítés céljából vált kódot. Ezt a kódváltásfajta már közelít a stílushatás elérése céljából történő kódváltáshoz (vö. III. 4.2. fejezet), de a hitelesítés értelmezésében semlegesebb a stílushatásnál, nem közvetít plusz érzelmeket. Az újságírók mind az azonosítással, mind a hitelesítéssel egyértelműbbé próbálják tenni a leírtakat az olvasók számára, hogy azok könnyebben eligazodjanak az újonnan vagy nem annyira régen (legfeljebb 17-18 évvel korábban) létrejött kétnyelvűségi helyzetben. Az általam talált példákban az ilyen jellegű kódváltásokat általában jelzik, például idézőjellel, vagy az egyértelműsítés miatt zárójelben teszik a másik nyelvű alakot – bár ez utóbbi esetben, nem szigorúan vett kódváltásról, hanem inkább fordításról beszélünk (vö. III. 4.4. fejezet, V. 4. fejezet).

A 2-es sorszámot kapta az országos keresztényszocialista párt
A listát neveinek kihirdetése után ezek a kifogások hangzottak el: A Hlinka-párt a választókra nézve megtévesztőnek tartja a „*Slovenská ľudová strana*” elnevezést s ezért azt indítványozta, hogy a Juriga-Tománék féle emez alakulat nevéből vagy a „*slovenská*” vagy a „*ľudová*” jelzőt töröljék, vagy pedig az elnevezés a „*predprevratová*” – államfordulat előtti – jelzővel toldassék meg. (Prágai Magyar Hírlap 1929. okt. 15.)

Vörheny (*sarlach*)-nél vagy utána gyakran vesekomplikációk lépnek fel. Ezek megakadályozására nélkülözhetetlen a Salvator forrás, mert állandóan szabályozza a vesék működését. (Kassai Napló 1929. márc. 17.)

Az államügyész ezután elsorolta, hogy Major képviselő elvtárs négy büntettet (*zločin*) és egy vétséget követett el. (Munkás 1931. júl. 19.)

Fürdőlevél-féle Poděbrady-fürdőből

A fürdőgyógyintézet – *Lečebny Ustav* – komolyabb betegek befogadására és betegvizsgálatra teljesen az orvostudomány színvonalának megfelelően van berendezve. (Prágai Magyar Hírlap 1929. júl. 12.)

Egy magyar hold - egy hektár. A szlovenszkói gazdasági hivatalnak az aratás lefolyásáról szóló rendeltébe egy kis hiba csúszott. A hiba nem nagy. Ott, ahol a szlovák szövegben egy magyar hold áll (*maďarský jutár*), azt a magyar szöveg egy magyar hektárral adja vissza. A szlovenszkói gazdasági hivatal már elég régen működik itten és tudatosíthatná, hogy a magyarhold 1200 öl és hogy „magyar hektár” egyáltalán nincsen. A hektár nem egészen két magyar hold, szabatosan szólva éppen két négyzettömbbel kevesebb. Ezt Zeman úr hivatala is tudhatná. (Híradó 1920. júl. 23.)

Az utolsó szemelvény esetében már felfedezhető egy kis ironikus felhang is, de maga a kódváltás valószínűleg hitelesítés céljából történt.

4.2. A stílushatás

Az írott kódváltás másik fajtája a stílushatás céljából történő, amikor azért váltanak nyelvet, általában idézve a vendégnyelven elhangzottakat, hogy színesebbé, érzelmileg hitelesebbé tegyék a leírtakat. Lanstyák (2000a:170) megjegyzi, hogy beszélt nyelvi idézésekben a stílushatás kevésbé érvényesül, nyilván azért, mert a mindennapi beszélt nyelvben ez a kódváltásfajta gyakori és ezért voltaképpen jelöletlen vagy kevésbé jelölt. Az írott nyelvben viszont – már csak ritkasága miatt is – a szlovákul elhangzottak (vagy leírtak) szó szerint idézése erősen jelölt eljárás. Gyakran az irónia, gúny eszközüvé is válnak ezek az idézetek. Az idézetszerű, vagy inkább felidézéshöz hasonlatos kódváltás egyfajta elhatárolódást is sugallhat, akárcsak egynyelvű szövegekben a pusztá idézőjel (vö. Lanstyák 2000a:171). A vendégnyelvi kifejezés a másság (más nyelvűség) kifejezése céljából kerül a cikkbe. Gyakori, hogy az újságírók a kódváltást használják fel ellenséges hozzáállásuk kifejezésére. Az alábbi szemelvényekben az újságírók számos esetben az effajta negatív érzelmi többlet (elhatárolódás) kifejezése érdekében alkalmazzák a kódváltást. A stílushatás céljából történő kódváltások a vizsgált anyagban mindig magyar alapnyelvűek, tehát bázistartóak, és gyakran (noha korántsem mindig) idézőjellel, gondolatjellel, metanyelvi megjegyzéssel, zárójel alkalmazásával jelzettek (ill. egy részük le is van fordítva. Előfordulásukat a korabeli lapok jellege – az, hogy gyakoriak bennük a kommentárszerű, történetmesélős cikkek (melyek a kódváltások „táptalajai”) – is elősegíti.

4.2.1. Idézetszerű kódváltások

Lássunk most néhány példát a „történetmesélős” cikkekben előforduló, idézetszerű kódváltásokra. Ezekben az újságírók a szlovákul hallottakat vagy leírtakat idézik, általában azokat a szavakat, kifejezéseket, mondatokat, melyek az adott kontextusban a legjellemzőbbek voltak, melyek színesítik, érdekessé, érzelmileg hitelessé teszik a történetet.

Nagyon helyes,
hogy felemelték a postai tarifát. Látszik, hogy a posta rendszeresen és előre megállapított terv szerint szoktatja le a publikumot arról, hogy ez áldásos intézményt igénybe vegye. Nem könnyű mesterség, az biztos! Az embereknek megrögzött szokásává vált, hogy leveleket írtak, s azt a posta útján akarták mindenáron továbbítani. ... Az emberek tovább írtak, s egykedvűen vettek arról tudomást, hogy a cenzura öve alatt felbontogatják a legitimebb szerelmes leveleiket is.

Ere aztán a posta radikálisabb intézkedésekhez nyúlt. A Sárosba adresszált levelet elsegítette Ung megye határára, ahonnan az rövid másfél esztendő alatt *"nie rozumim madarské"*¹⁸ varázsigével érkezett vissza a feladóhoz. Amennyiben pedig a megrögzült és javíthatatlan levélíró szlovák nyelven írta meg a pontos címet, abban a naiv reménykedésben, hogy így talán biztosan eljut rendeltetési helyére, eme tévedést egy *"Zpet"*¹⁹ szóval oszlatták el végérvényesen egy télesztendőn belül, mikor levele földönkívüli útjáról megtépve és feltörve bár, de diadalmasan visszaérkezett. (Kassai Napló 1920. aug. 4.)

Látható, hogy az újságíró nem kevés iróniával meséli el bosszantó történetét, s a kódváltásokkal még nagyobb hatást ér el.

Egy délelőtt az egyetemen

A dóm mögött, címeres, epitáfiumos, falbaillesztett sírkövek árnyékában kanyarodom fel a pozsonyi magyar egyetem jog- és államtudományi karának épülete felé ... Ösmagyar érzés csapja meg az embert, mikor a küszöböt átlépi... És tart ez a hangulat, amíg meg nem fordulsz, mert a hirdetményi táblának már új felirata van: *Vyhlaska*.²⁰ (Kassai Napló 1920. aug. 1.)

Srobár és vezérkara Árvaalján

Az Árva vize, mintha csak Andersen mesekönyvében folydogálna. ... Az apró falvak ontják a szlovák atyafiakat, akik Srobár Vavro meghallgatására indulnak. Nem hallok mást csak szlovák szót, az első osztályban ugyanúgy a szlovák járja, mint a harmadikban. Végre egy karcsú fiatalember tűnik elő, váci-utcai eleganciája és egész megjelenése messziről elárulja a magyar dzsentrit és álmélikodva hallom, amint beköszön a kupéba:

– *Moja ucta!*²¹

Pompás irodalmi nyelven konverzál, már igazán nem tudom hova skatulyázsam, amikor meghallom, hogy tényleg egy volt magyar főispán fia. ...

– Autonómiát akarunk, autonómiát! – zúgott perceként át a tömeg. ...

– Szervezkedjünk! *Organizujme sa!*²² – hangzott fel legalább huszadszor a közönségtől. ...

Lekérültek a kalapok. A tömeg a „*Hej slováci*”²³-t énekelte. (Kassai Napló 1920. szept. 26.)

„*Maďarská sviňa*”²⁴. Ezzel a becéző jelzővel illetett két eperjesi rendőrtiszt három, a kávéházból hazaigyekvő eperjesi polgárt. (Kassai Napló 1920. okt. 5.)

Masaryk Tamás dr. köztársági elnök múlt vasárnap Dolní-Hbity přibram-kerületi községét látogatta meg. Az összegyűlt nép lelkes „*Sláva*” kiáltásokkal fogadta az elnök beszédét. (Híradó 1920. okt. 13.)

Benes elnök Belgrádban

Nagy pompával és lelkesedéssel fogadták Jugoszláviában a csehszlovák államfőt

Az ünneplés valóban lelkes és őszintén szívélyes volt

– Zsivili!

– *Nazdar*²⁵!

– Éljen Benes elnök!

– Éljen Csehszlovákia! (Magyar Újság 1937. Húsvét)

¹⁸ nem értek magyarul (fordítás L. A.)

¹⁹ vissza (ford. L. A.)

²⁰ Hirdetmény (ford. L. A.)

²¹ Tiszteletem (ford. L. A.)

²² Szervezkedjünk (ford. L. A.)

²³ Hej szlovákok! (ford. L. A.)

²⁴ Magyar disznó! (ford. L. A.)

²⁵ Üdv! (ford. L. A.)

Drákó úr fináncdresszben

– Űgy, mutassa nekem az igazolványát. Ujságíró, *zurnaliszt*? ... Majd emeltebb hangon: mi vagy Te, ujságíró? (Kassai Napló 1920. szept. 26.)

A fenti részletekben található kódváltások tehát szintén a helyzetbe való beleélést segítik elő, s egyértelműen elhatárolódást is kifejeznek.

Persze nemcsak szlovák, hanem más nyelvű kódváltások előfordulnak magyar alapszövegben. Az alábbi példa szlovák és lengyel betétet is tartalmaz, éppen egy „felemás” helyzet érzékeltetésére:

Furcsaságok egy felemás városból

... Hamar megtudjuk, hogy a városnak a hídig eső része a Cseh-Teschen. Itt még cseh civildetektívek és csendőrök igazoltatnak mindenkit.

– *Prosim Legitimace*²⁶ – hangzik pergő szavuk. ... Furcsább hang üti meg fülünket:

– *Prose... Prose... (kérem)* – mondja a szögletes sapkájú katona. A föld, ahová most tesszük lábunkat Lengyel-Teschen. (Kassai Napló 1920. szept. 30.)

Magyar vasutasok védtek meg a hidasnémeti inzultált csehszlovák kollégájukat

Az inzultust Petrák csehszlovák vasutas ellen magyar utasok követték el. Amikor a vonat befutott a hidasnémeti állomásra, egy heves vérű fiatalember kérdéssel fordult Petrák csehszlovák vasutashoz. Petrák nem tudott magyarul és azt felelte:

– *Nie rozumim.*²⁷

A heves vérű fiatalember erre Petrákot arcul ütötte. (Kassai Napló 1929. ápr. 16.)

A spanyol polgárháború első pozsonyi hősi halottja Pecuch Antal, a Brouk-áruház volt sofőrje Gondos polgári lakás konyhájának asztalánál ülünk. Az ebédre terített asztal egyik oldalán ül a mély gyászba öltözött fiatal özvegy és három éves kislánya Nadinka. ... A fiatal asszony nem tud most beszélni. Sír, szemeit törli és az előttem fekvő lapot forgatja. ... Pecucha ezen a lapon a következőket írta:

Milá Mámička

*Dostaneš-li tento lístek, tak sem padl v boji, kde sem bojoval za ...*²⁸

Itt megszakad az írás. (Híradó 1937. jan. 21.)

Látogatás a szerelem kiátkozottai között

Ott álltam vagy tizenkét leány között, kissé iszonyodó érdeklődéssel hallgattam beszédjüket, és titokban cigarettát osztogattam nekik...

– Kérem – mondta egy kopott szőke, akit nemrég még a korzón láttam – itt nem hazudunk, csak az embereknek kell hazudni. Itt tisztességesek vagyunk. ...

– Pedig jó hazudni – vágott egy borzasztóan sovány közbe – én mindig hazudok, de csak magamnak. Ma reggel is azt hazudtam magamnak, hogy otthon vagyok az anyámnál. Igaz, aztán a *szesztra*²⁹ lekergetett az ágyból, mert fekve szeretek hazudni mindenféle szépeket. ... Közben egy ápolónő észrevett és nekem el kellett mennem... (Kassai Napló 1929. ápr. 5.)

²⁶ Az igazolványokat kérem (ford. L. A.)

²⁷ Nem értem (ford. L. A.)

²⁸ Kedves Anyuka, ha megkapod ezt a levelet, akkor elestem a harcban, ahol harcoltam a... (ford. L. A.)

²⁹ ápolónő (ford. L. A.)

Az utóbbi három példa kódváltásai is stílushatás céljából szerepeltek, egyfajta érzelmi hitelességet biztosítanak. Jobban megértjük (ill. nem értjük meg) a nacionalista fiatalember kitörését, ha eredeti nyelven látjuk a mondatot, ami a pofon kiváltó oka volt (főleg, hogy ez maga a szlovák nyelv). A hősi halott hátrahagyott levele is hitelesebb, ha azt eredetiben olvassuk. Az utolsó szemelvényben a szesztra magyar helyesírással van írva, lehetett kölcsönszó is.

A fenti példákban a cikkek szerzői idézik az elhangzottakat vagy a leírtakat (valószínűleg többé-kevésbé szó szerint). „Lazább értelemben idézésnek tarthatjuk a korábban hallottak vagy olvasottak tartalmának részben más szavakkal történő visszaadását is. A hivatkozás és az utalás közt az a különbség, hogy hivatkozáskor megnevezzük a forrást, utaláskor viszont nem.” (Lanstyák 2003a:87) Az alábbi szemelvényben az állítólagos tanúk hivatkoznak Major vádlott szavaira, és a cikk írója azt sugalmazza, hogy bizony nem pontosan „idézik” őt. Az adott esetben akár perdöntő is lehetett a szlovákul (ill. csehül) elmondottak pontos idézése, ebben az esetben tehát az idézésszerű vagy utalásszerű kódváltásnál a stílushatás mellett a hitelesítés, pontosítás is nagyon fontos szerepet játszott.

Újabb hat hónap börtön Major elvtársnak

Rövid kétoldalas vádirat azzal vádolja Major elvtársat, hogy 1930. május 1-én a pozsonyi Szabadságtéren, amikor a rendőrsízt feloszlatta a gyűlést felugrott az asztalra és azt kiabálta: „Gyalázat a rendőrségre! Le a rendőrendszerral! Rája! (Ez a kifejezés a vádiratban csehül van feltüntetve: Na ně! – a szerk. megj.) Alkossunk egységfrontot a rendőrség ellen. A nép, úgymond, e kiáltások által uszítva megtámadta a rendőröket, úgyhogy néhányan közülük megsebesültek ... Sláma József a következő tanu szintén rendőr és szintén cseh. Vigyázban áll a rendőrség előtt és majdnem a szokott „jelentem alásan”-nal kezdi vallomását. Pontosan és az események óta eltelt másfél év időközt tekintve, csodálatos folyékonyással jelenti a bíróságnak: „Major képviselő az asztalra ugrott és azt kiabálta: Le a rendőrséggel! Rájuk! (*Na ně!*) Gyalázat a rendőrségre! Kiabálta még akkor is, amikor a mieink lerántották az emelvényről.

Dr. Weichherz: – Szóval lerántották?

Ügyész: – Nem, nem! Lehúzták.

Tanu: – Igen, igen! Lehúzták.

Dr. Weichherz: – Hogy hangzott szlovákul mikor Major az kiabálta „rája,?”

Tanu: – A képviselő úr azt kiabálta „*na ně*” (ez csehül van mondva – a szerk. megjegyzése)

Dr. Weichherz: – Hiszen ez nincs szlovákul, hanem csehül van és Major nem beszél csehül.

A tanu hallgat és az ügyész tréfával igyekszik a helyzetet megmenteni, hogy nincs nyelvtani vizsga, hanem tanukihallgatás. ... Kozmák Václav szintén rendőr és ugyancsak cseh. Szintén „jelenti”:

– Major az emelvényen állt és kiabálta: Fúj a rendőrségre! Rája! (*Na ně!*) Alkossatok frontot a rendőrség ellen. ...

... Az ötödik tanu, Popovics Cyprián következik, aki szlovákul beszél. Szlovákul mondja el azokat a kiáltásokat, amiket Major állítólag szlovákul mondott. „Gyalázat a rendőrségre! Le a rendőrséggel! Alkossatok egységes frontot a rendőrség ellen és Reájuk (*Na ně!*) Csak azt az utóbbi kiáltást mondja el a tanu csehül. Hogyha a tanu tényleg hallotta volna Majort, azt mondta volna, hogy Major így kiabál: *Na nich!* (Így van szlovákul, hogy „reájuk.”) Ezzel a tanuk kihallgatása befejeződött. (Munkás 1931. szept. 27.)

4.2.2. Az újságírók által beépített kódváltások

A másik lehetőség, hogy az újságírók a stílushatás elérése céljából maga építik be szövegükbe az idegen elemeket. Teszik ezt akkor, ha a történet szlovák „témájú”, ha érzelmileg hatásosak, ironikusak, gúnyosak akarnak lenni, vagy éppen nemtetszésüket akarják kifejezni valami „csehszlovák” témában. Általában értelemszerűen azokat az adott kontextusban jellemző szlovák kifejezéseket írják kódváltott alakban, melyek által kifejezhető az a bizonyos stilisztikai többlet. Az ilyen kódváltások sok esetben elhatárolódást is kifejeznek, ezt az idézőjelek is elősegíthetik. Már amennyiben alkalmazzák őket, hiszen sok esetben idézőjel nélkül állnak, „egyenrangúként” a mondat magyar részeivel. Az alábbi részletekben előforduló kódváltások mind jó példák arra, hogy kódváltások beiktatásával hogyan lehet a mondatok közé plusz érzelmeket, utalásokat beépíteni:

Mindennap elment vele a „*Kino*”³⁰-ba, miáltal teljesen megnyerte a fess lány bizalmát. (Reggel 1922. okt. 7.)

Soroznak

... A regruták egymás után jönnek ki a szobából, egy cédula van a kezükben, egy megvető pillantás az őrt álló *vojensky-nek*³¹: untaulich! ... Át akarok menni a tauglichokhoz, a *vojensky* nem enged, különben is már gyanús lettem neki, állandó felöltözöttséggel, és figyelmeztet, hogy csak kettőig van sorozás, akkor már hiába jövök. (Kassai Napló 1922. aug. 5.)

„*Sloboda*”³² a falvakon”

A nagy „*Sloboda*” után a falu népe csak nem akar a régi békés kerékvágásba visszatérni a különösen a fiatalja legszívesebben még most is a fegyverforgatásban, gyakorolja magát, nem is egyszer halálos eredménnyel. (Kassai Napló 1920. aug. 5.)

Tavaszi riport

Hogy lassan tavaszra fordult az idő, két pohár hóvirág is emelte a hatást és a gyakornok felszaladt a *velitelsivora*³³, hogy mikor van a leszerelés. (Kassai Napló 1929 ápr. 10.)

Az alábbiakban néhány Hlinkáról szóló cikkből idézek:

Hlinka páter akropoliszában

A „*pán farár*”³⁴ nincs itthon, úton van, – hallom fatalisztikus lemondással. Később azt is megtudom, a Szepességen jár a „*ludova*”³⁵ politikájában. Mert ez a két szenvedélye van: a politika és a halászás. (Kassai Napló 1920. okt. 1.)

---

³⁰ Mozi (ford. L. A.)

³¹ katonának (ford. L. A.)

³² Szabadság (ford. L. A.)

³³ parancsnokságra (ford. L. A.)

³⁴ plébános úr (ford. L. A.)

³⁵ népi (ford. L. A.)

Hlinka átmeneti nemzeti kormányt jósol

Amint a Rumannova-uticán a városba tartok, az első októberi reggelhez méltóan finom vonalakban szítal az őszi eső. ... A vezér kissé bizalmatlanul fogad, megszondíroz, nem-e a Lenin íródeákja vagyok, de azután fölenged és már némi bizalommal szegeződik rám kék szeme, amely éles és átható, mint az ő sziklamadarának az *orol*³⁶-nak tekintete. (Kassai Napló 1920. okt. 1.)

Quo vadis domine?

Mintha örökre elfelejtődött volna a büszke reménység játszi dala:

–*Príde Hlinka z Ružomberku*...³⁷

De – íme – a rózsahegyí ormon fölbredt s várta. És a Vág völgyön vijjogva száll a kürtészó:

– *Za tu vašu Autonomiu*...³⁸

... Egész primitív formában gyermekkoromban ismertem meg ezt a sok évszázados ellentétet³⁹ ... a szelíd Szuhaföldön ... A két falu öregjei között érezhető volt valami lelki idegenkedés, mely a fiatalja között már hevesebben nyilatkozott meg, s az idegenkedés vasárnap délutánonként vezetődjött le a parittyaháború formájában a „*trávník*”⁴⁰-on. A háború itt is inkább demonstratív jellegű volt és sosem végződött sebesüléssel. Ezek a gyermekes, de a lélek legmélyéről folytatódó „*ütközetek*” a *trávníkon* jutnak eszembe mindig, amikor Hlinka és a szlovák politikusok betűcsatározásairól olvasok. (Prágai Magyar Hírlap 1929. okt. 13.)

Hlinka személye láthatólag megihlette a magyar újságírókat, személye mintegy „kikényszeríti” a szlovák nyelv használatát. Nem nehéz észrevenni a finom gúnyt: *pán farár, orol, ludova politika* – mind kulcsszavak a szlovák politikus, sőt átvitt értelemben az egész szlovák nemzet jellemzésében. A kódváltás azonban nemcsak az ironia kifejezését segítheti elő, kifejezhet elkeseredettséget, fájdalmat, dühöt (gyakran a trianoni sérelmek miatt). A másik cél ezekben az esetekben is az elhatárolódás:

Szeptember elseje

Nemrég a vasúton összehozott a véletlen egy szlovenszkói magyarral, aki tiszta szlovák vidéken töltött be ipari pozíciót. ... Egy napon elemista kisfia villámló tekintettel szólt rá szüleinek, hogy miért beszélnek otthon ezen a barbár nyelven. Ezt tette a magyar gyerekekkel a csehszlovák iskola. De még tovább is van. Az apa üzleti ügyben Budapestre készül. Azt mondja a kisfiának, hogy ha jó lesz, elviszi őt is világot látni. A gyerek riadtan tiltakozik, ő nem akar barbár, gyűlölt magyarok közé menni s arra kérte tekintetében fölparázsló sóvárgással apját, vigye őt Prágába. A *pán učiteľ*⁴¹ jól dolgozott. Fölszította az érintetlen gyermekszívekben a rajongást az új fővárosunkért, amiben elvégre nem találhatunk kivetnivalót, de kegyetlenül elvágta a nemzeti összetartozás minden szálát és saját fájához való ragaszkodást a magyarság megtagadásává és a természet diktálta szeretetet gyűlöletté változtatta. (Prágai Magyar Hírlap 1929. szept. 1.)

„A magyaroknak mindent megadunk...”

Hodzsa Milán volt az, aki nekünk mindent megadott, aki a szláv telepítés határait kitolta a Dunáig, akinek pártja megvalósította gyakorlatban a földreformot, amit ők agrárdemokráciának neveznek, és benne az új bárókat, zsupánfiókat, komákat és sógorokat maradékbirtokokba ültette, a magyaroktól elvett és potom áron kisajátított uradalmakba, amelyekből éppen csak a magyar

³⁶ sas (ford. L. A.)

³⁷ Jön Hlinka Rózsahegyéről... (ford. L. A.)

³⁸ A ti Autonómiátekért... (ford. L. A.)

³⁹ A katolikusok és lutheránusok közötti ellentétéről van szó.

⁴⁰ gyp (ford. L. A.)

⁴¹ tanító úr (ford. L. A.)

népnek nem jutott. Azaz, hogy jutott annak is, haszonbérbe imitt-amott előre lefizetendő ötszáz koronák ellenében és ráadásul a kiváltandó *domovinár*⁴²-igazolvány is belekerül a lajblizsebbe. (Prágai Magyar Hírlap 1929. okt. 5.)

Érezhető, hogy a kódváltás (a *domovinár-igazolvány* csak „félkódváltás”, ún. hibrid kódváltás) mindkét esetben negatív attitűd kifejezésére szolgál. A következő cikkrészletek mások, ezekben a szerzők nem állnak hozzá negatívan a (cseh)szlovák nemzethez (legalábbis az adott situációban), a stílushatás tehát nem ilyen módon nyilvánul meg, ellenkezőleg, a kódváltás inkább szimpátiát kelt a szlovákok irányába.

Szlovák kultúrest Budapesten

Látni lehetett itt ezerszoknyás *szlovenkák*⁴³ elvegyülve bubifrizurás, selyemharisnyás szlovák diáklányokkal. ... Majd három nyalka szlovák legény pattant a szimpadra festői népviseletben.

... Hát még amikor három szlovák nemzeti ruhában bemutatta a hegyi pásztorok táncát az „*odzemokot*”, vagy más néven „*pozabucskit*”, igazán nem volt határa a tomboló lelkesedésnek. (Prágai Magyar Hírlap 1929. jún. 2.)

Levél a kaszányából

Az öregek hazamennek

Olmutz, 1929. Febr. (Saját tudósítónktól)

„*Zapár*⁴⁴” – kiáltja két öreg, ha találkozik. „*Za pár*” – ordítja vigasztalásul az ügyeletes altiszt, mikor reggelenként lehúzza az ágyról a későnkelőket. *Za pár* – mondja a szakács és egy félkanál feketével többet tölt a sajkába. *Za pár* – legyint Blau, a tizedesem és beletörődik, hogy polcomon olyan por van, mint a Gobi sivatag egyes kietlen vidékein. – *Za pár?* – fordul hátra Grosszman, a csetár aspirant s egy pillanatra leveszi a kezét az örökké hibás rádiójának kondenzátoráról. Minden *Za pár* (egynéhány). *Zapárral* vigasztalódik az öreg tüzér, ha becsukják, ha hideg van, ha ha a kozmás a leves, ha elszakad a nadrág, ha „kaszinót” kap. *Za pár, za pár, za pár...* Ez most a jelszó Zsong tőle a kaszánya... Hazamennek az öregek negyven nap múlva. ... Valami furcsa érzés lehet. Olyan hihetetlen. Hát lehetséges volna ez? Talán nem is igaz. Csak úgy bolondítják az embert aztán negyven nap múlva, mikor menni kéne, valami közbejön... *Budicseker*⁴⁵ fűjnek és fölébredünk. Valami ilyesmi... Mégis csak lesz belőle valami. Hazamennek... Sokat próbált vén tüzéreek sompolyognak be az irodaajtón: *csetár*⁴⁶ úr kérem, lesz-e nekem holnap *szluzsbám*⁴⁷? S közben meleg, sunyi pillantásokkal simogatják a fekete táblás kis katonakönyveket. Rendbe van. *Hotov*.⁴⁸ Biztos már! Írják! ... Kecseszakállas civilek járkálnak esténként a folyosón és a gázmaszka tokjába állított petróleumlámpa világánál méricskéliz az ingujjra vetkőzőt „*stary mazák*”-ot⁴⁹. Készül a civilruha. ... *Vecserka*⁵⁰ után halk megbeszélések történnek azíranyban, hogy hordják-e még a kétsorost? ... A tizennyolc alatt megtanult *dilecek* és *dalkák, pravda podobra uhlikák* és *siroka vidlicék*⁵¹ kezdenek kipárologni a fejekből és helyébe jönnek a címek, ahol „csudaszép” nyakkendőket lehet kapni és „ilyen vas” cipőket. ... *Zapár* múlva hosszú

⁴² hazafi (ford. L. A.)

⁴³ szlovák lányok/nők (ford. L. A.)

⁴⁴ Néhány (nap) múlva (ford. L. A.)

⁴⁵ Ébresztőt (ford. L. A.)

⁴⁶ szakaszvezető (ford. L. A.)

⁴⁷ szolgálatom (ford. L. A.)

⁴⁸ Vége (ford. L. A.)

⁴⁹ öregkatonát (ford. L. A.)

⁵⁰ takaródó (ford. L. A.)

⁵¹ Ezeknek a korabeli katonai kifejezéseinek, amelyek ráadásul szlenges formában és hibás (cseh)szlovák írásmóddal vannak feltüntetve, nem sikerült megállapítanom a jelentését.

katonavonatok fogják vinni az öregeket az ágyucsó, *mirzidla*⁵², *kolesna*⁵³ mellől vissza az ekéhez, kalapácshoz, tollhoz, hosszú, hosszú nótás vonatok után szomorú szemmel fognak nézni az ittmaradtak. Hazamennek az öregek – itt maradunk mi. (Kassai Napló 1929. febr. 26.)

Szlovákul tanulok⁵⁴

Csak mondja: – *Moj dom je spalení, chcem vystaviť nový dom*⁵⁵ ... Egész éjjel hánykolódom aztán, rémes álmaim vannak, hogy a koldusasszony megfagyott az országúton, aztán meg azt látom, hogy megtámadták az erdei úton és elvették a kis pénzét, amit a cserepesházra gyűjt. *A nový domra*⁵⁶ ... Láttam régen kisgyermekkoromban ilyen embereket, magyarok voltak, leégett házra gyűjtöttek, ők is mondták: „Leégett a falunk, új házakat akarunk építeni.” Koldultak házról-házra... Most megtanultam szlovákul is: *Chcem vystaviť nový dom...* (Magyar Újság 1937. márc. 17.)

A szlovák kultúrestről szóló cikk írója lelkesedéssel számol be a látottakról. A következő, nagyon stílusos szövegből érezhető, hogy a csehszlovák hadseregben szolgáló magyar katonák számára a fenti kódváltások – érthetően – mindennapos kifejezések voltak. A koldusasszony szenvedéseiről szóló szemelvényből is pozitív attitűd érződik, a cikk írója ugyanúgy sajnálja a szlovák koldust, mint magyar sorstársait.

Szemtől szembe az új fiatalsággal – a cseh életforma hatása a magyar főiskolás fiatalságra ...amíg 5-10 évvel ezelőtt inkább ritkaság volt a diák-kolóniában lakó akadémista (lenézték és becstelennek tartották azokat, akik államilag segélyezett diákkolóniákban laktak), ma nagy többségük „*kolej*”-ekben (amolyan diákkollégium-, diákkotthonfélékben) keres és talál lakást. ... A szerelmektől, ahogy itt mondják „*známost*”-októl (ismeretségektől) eltekintve a diákság nem találkozik cseh élettel ma sem úgy, hogy résztvevőjévé válhassék. A demokratizálódás színét tehát nem is a demokratizálódás átvétele, hanem inkább hatása adja meg. A demokráciának egy csehszlovákiai magyar változata alakul ki. ... A jobboldali cseh diákság, a nacionalista és fasiszta diáktábor még ma is a cseh kultúrfölény álláspontján áll a magyar diáksággal szemben: „*Maďari jsou Tataři...* A magyarok tatárok. (Magyar Újság 1937. jan. 31.)

A magyar főiskolások szerepe a cseh fiatalság fölvilágosításában ... akik a cseh fiatalságot hivatásszerűen akarják fölvilágosítani a magyar kérdésről s fölveszik a nehéz harcot a „*Maďari jsou Tataři*” mentalitás ellen. Kik ezek? Elsősorban haladó szellemű magyar fiatalok csoportja. ... A cseh vidéki ember Prágába kerülve – 20 év alatt több mint félmilliónyi költözött a fővárosba, 300000-ről egymillióra növelve Nagyprága létszámát – nem vegyülnek be a törzsökös prágai életbe, hanem „vidéki” csoportokat alkotnak. „*Spolok rodáku z Pisků*”, „*Spolok Hanáci*”⁵⁷ stb. Akár nálunk a cipzerek, egy-egy vidék, egy-egy családot alkot. (Magyar Újság 1937. febr. 7.)

⁵² irányzómu (ford. L. A.)

⁵³ lövegmozdony (ford. L. A.)

⁵⁴ A cikk szerzőjéhez egy nap egy szlovák koldusasszony kopogtatott. Ő maga nem tud szlovákul, de a házmesterné tolmácsolásából megtudja, hogy az asszonynak leégett a háza, s új házra gyűjt.

⁵⁵ Leégett a házam, új házat akarok építeni... (ford. L. A.)

⁵⁶ új házra (ford. L. A.)

⁵⁷ Pisekiek társasága, Hanákok társasága (ford. L. A.)

Új magyar realizmus balladája

Névtelen hősök a kisebbségi élet első vonalán⁵⁸

– Mióta jól beszélnek csehül, van néhány „*kondicém*” (kondice, kondíció: így nevezik a prágai diákok a magántanítói, óraadói alkalmazást. A *kondice* nagy szerepet játszik a főiskolás életében. A diákegyesületek tagtoborzás céljából hirdetik is, hogy „*kondicét*” közvetítünk.) ... Nem a barátnő kiadásai miatt kell tehetősebbnek lenni. A cseh barátnő nem fogad el pénzt, sem kávét. Azt az elvet becstelenen tartják a cseh lányok. A saját cech okoz gondot, a kávéházi fekete, a *štvrtka*⁵⁹ bor, a mozijegy. Márpedig ennyit még a legigénytelenebb barátnő mellett sem lehet elkülni. ... (Magyar Újság 1937. Húsvét)

A fenti cikksorozat írója (aki egyébként Győry Dezső) stílusosan a cseh betétekkel jellemzi a prágai magyar diákok életét. Ahhoz, hogy pontos képet adjon az ottani viszonyokról, elkerülhetetlen a kódváltás, hiszen pl. a *kondice*-nak, *kolej*-nak nincs is pontos magyar megfelelője – és éppen ezért legalább az első előfordulásukkor meg is kell magyarázni az értelmét, így ezekben az esetekben a cseh szavak tulajdonképpen a fordítás kategóriájába tartoznak.

*Sloboda – Slobodárňa*⁶⁰

Történt a csehszlovák köztársaság 13-ik évfordulóján, mialatt nagy dárídóval ünnepeltek, lengett a sok színes zászló ... bent a nép részére épített *Slobodárňa* szállodában összeesett egy nő az éhségtől.⁶¹ ... Ilyen körülmények között szerzett egy éjszakára szállást a csehszlovák szabad köztársaságban, annak 13-ik évfordulóján egy munkanélküli. (Munkás 1931. nov. 29.)

A fenti részlet jó példa arra, hogyan lehet kétnyelvű kommunikációban úgy „sakkozni” a nyelvekkel, hogy általuk utalásokat közvetítsünk. Kódváltás csak a címben szerepel, de az egész cikk végigviszi a *sloboda-Slobodárňa* ellentmondását (szabadságünnep, a szabadságról elnevezett szálloda, ill. a nép nehéz sorsa).

4.3. Kölcsönszavak

A kétnyelvűség vizsgálatának talajából nő ki a nyelvi érintkezésekkel foglalkozó kontaktusnyelvészet egyik alapfogalma: a kontaktusváltozat. Ez nem más, mint egy nyelvnek kontaktushelyzetben létrejövő változata, amelyben kétnyelvű normák érvényesülnek. (vö. Kontra 1990: 27-29). A kontaktusváltozat abban tér el az illető nyelv többi változatától, hogy az érintkezés erősségétől függően kisebb vagy nagyobb mértékben kontaktusjelenségek

⁵⁸ Az idézet egy szlovákiai magyar orvostanhallgatótól származik.

⁵⁹ negyed (liter) (ford. L. A.)

⁶⁰ Szabadság-Szabadságszálló (ford. L. A.)

⁶¹ Leírja, hogy milyen nehézségek árán talált végül a Vöröskeresztben szállást.

fordulnak benne elő (vö. Lanstyák 1998:60). A (cseh)szlovákiai magyar beszélők magyar nyelvű diskurzusaira leginkább jellemző bázistartó kódváltás során megjelenő szlovák vendégnyelvi betétek (döntően a vendégszavak) egy része a szlovákiai magyar diskurzusokban gyakorivá és rendszerszerűvé válik, ami közvetlen vagy más szóval direkt szókölsönzéshez vezet. Ennek eredményeképpen pedig az érintett szlovákiai magyar nyelvváltozat(ok)ban szlovák eredetű kölcsönszavak jelennek meg, tehát kontaktusváltozatról beszélhetünk (vö. Lanstyák 2006a:15-56). (A szókölsönzés a kölsönzés egyedüli reális típusa olyan értelemben, hogy csak szavak és állandósult szókapcsolatok kerülnek át közvetlenül egyik nyelvből a másikba; a hangok, hangszínáryalatok, grammatikai morfémák csak másodlagosan, a szavak révén jutnak be az átvevő nyelvbe, s később válhatnak le ezekről és „vándorolhatnak át” az átvevő nyelv szavaira, vö. Lanstyák-Szabómihály 2002:95, Lanstyák 2006a:15). Ez a hétköznapi beszélők számára is szembetűnő jelenség abban különbözik a kódváltástól, hogy itt az átadó nyelv már nem aktív, a kölcsőnelemek integrálódnak az átvevő nyelvbe. A szókészlettan sfkján a közvetlen kölsönzés következtében közvetlen kölsönsszó és alaki kölsönsszó jönnek létre, a közvetett kölsönzés révén pedig kalkok és jelentésbeli kölsönsszó. A kontaktusjelenségek egyik legpontosabb áttekintését (és szakterminológiai alapvetését) Lanstyák adja, aki az elsődleges kölsönsszavaknak hét csoportját (ill. ezek egymáson belüli kombinációit) különbözteti meg, továbbá bevezeti a másodlagos és harmadlagos kölsönsszavak kategóriáját, valamint a helyzeti szókészletti kontaktusjelenségek ill. az önálló szóalkotások csoportját is (vö. Lanstyák 2006:15-56).

A napilapok szövegeiben fontos megkülönböztetni a köznévi kódváltásokat a kölsönsszavaktól (legalább elméleti szinten). Bizonyos közhasználatúnak tűnő szavaknál ugyanis – mint ahogy erre már a kódváltásokat bemutatva korábban utaltam – felmerül a lehetőség, hogy nem kódváltás-jelenségek, hanem kölsönsszavak. Bergendi Mónika kutatásai bizonyítják, hogy kontaktusjelenségek (akár direkt kölsönsszavak) már az 1920-as évek első földrajzkyönyveiben megjelentek (vö. Bergendi: 2002:60). Az általam vizsgált anyagban egyértelműen kölsönsszavak pl. a *zsupán*, a *sztaroszta*, amelyek általában magyar helyesírással szerepelnek, sőt származékszavak is kialakultak belőlük (*zsupaszövetség*, *zsupáni hivatal*, *sztarosztaság*).⁶² Szintén kölsönsszó lehetett a *republika*, a *nácelník*, a *prevrat*, a *družstvo*, sőt „kölsönsszógyanúsak” az olyan, akkoriban jól ismert csoportokat,

⁶² A župa (megye) feje a župan (megyefőnök, ispán) volt, a járásé a náčelník (járásí főnök), a községé a starosta (elöljáró, bíró, polgármester).

szervezeteket jelölő szlenges megnevezések, mint az *oszmicska* vagy az *ochrana*.⁶³ Persze a közhasználatúság kérdését ennyi év távlatából néha nehéz megítélni. A fenti kifejezések kölcsönszó jellegét az is erősíti, hogy idegenségük nincs időzőjellel vagy más módon kiemelve, ami pedig a szűkebb értelemben vett hitelesítés gyakori velejárója (lásd a kódváltásokra felhozott példánál, III. 4.1. fejezet).

Mint a komáromi *zsupáni szék* komoly jelöltje Jánoska György trencsényi ügyvéd szerepel. (Híradó 1920. okt. 1.)

A losonciak is követelik Belanszky *sztaroszta* lemondását. Belanszkyknak a *sztarosztasága* különösen nem szlovák érdek, sosem volt az, ... (Prágai Magyar Hírlap 1929. okt. 2.)

Sarcolás a kultúra nevében

A szlovák állam költségeit egy *drustvo*⁶⁴ fedezi. ... Bennünket nem támogat se állam se *druzstvo*. (Kassai Napló 1920. okt. 13.)

Csütörtök reggel végzik ki Bognár Lajost, a rablógyilkost⁶⁵

– Látja kérem, ez az én igazolványom, ez aztán a ritkaság. Egy van csak belőle az egész *Republikában*⁶⁶. (Reggel 1929. nov. 1.)

A kassai polgármester bukása

A körtörténet visszanyúlik egészen a *prevratig*⁶⁷. (Magyar Újság 1937. ápr. 11.)

Engedély nélkül tilos a burgonyát kiszedni

Az ínség rákényszeríti a termelőt, korábban ássa ki a burgonyát, a rekvirálástól való félelem pedig, hogy mielőbb áruba bocsássa. Elég volt neki, hogy az állam a buzáért meg a gypjuáért tartozik neki: a burgonyáért végre pénzt akar látni. Azt pedig az *Ustavoktól*⁶⁸ hiába várja. Azok csak a rekvirálással sietnek, a fizetéssel nem. (Kassai Napló 1920. szept. 1.)

Október 27-én vagy november 3-án lesznek a választások

Még abban az esetben is, ha a parlament szerdán össze is ül, a kormány nem fogja a költségvetést beterjeszteni, – föltéve, ha kedden az *oszmicska* meg nem egyezik, – hanem a költségvetést már az új kormány nyújtja be az új nemzetgyűlésnek. (Prágai Magyar Hírlap 1929. szept. 22.)

Dolgoznak az *ochrana* bérencei (Kassai Napló 1920. okt. 7.)

Út a kultúrreakció ellen

Mert ha úgy harcolok ... a csehekkel szövetkezett magyar urak érdekeit szolgálom, akiknél nem az az elsődleges kérdés, hogy cseh *nácselník*⁶⁹ vagy magyar szolgabíró, hanem, hogy ezek a magyar úrijárás hivatal és nem a magyar dolgozók járási tanácsai. (Munkás 1931. máj. 17.)

⁶³ Az említett szavak közül a legtöbb ma már fogalom szintjén sem él, kölcsönszó-jellegüket meg végképp elvesztették.

⁶⁴ szövetkezet (ford. L. A.)

⁶⁵ Az alábbiakban a hóhér nyilatkozik.

⁶⁶ Köztársaságban (ford. L. A.)

⁶⁷ államváltásig (ford. L. A.)

⁶⁸ Intézetektől (ford. L. A.)

⁶⁹ főnök (ford. L. A.)

4.4. Kétnyelvűség és nyelvköziség

Lanstyák István több tanulmányában foglalkozott a nyelvközi kommunikáció és a kétnyelvű kommunikáció összefüggéseivel (Lanstyák: 2003a, 2003b, 2003c, 2004, 2006). A nyelvközi közlésaktus olyan közlésaktus, melyben két vagy több nyelv van jelen, úgy, hogy a kommunikáció résztvevői nem rendelkeznek közös nyelvvel (vagy pedig úgy viselkednek, mintha nem lenne közös nyelvük), nem tartoznak ugyanahhoz a beszélőközösséghez. Ezért az üzenet átadásához az elsődleges feladón és az elsődleges vevőn kívül egy további személy, a nyelvi közvetítő közbeiktatására van szükség, akinek az a feladata, hogy az üzenetet a másik nyelven újrafogalmazza. Így az üzenet két nyelven hangzik el, a kommunikációs folyamat tehát megduplázódik. A nyelvközi kommunikáció prototipikus esetben fordításként valósul meg. A kétnyelvű közlésaktus is olyan közlésaktus, melyben két vagy több nyelv van jelen, a kommunikáció résztvevői azonban prototipikus esetben valamilyen szinten mindkét kódot birtokolják vagy birtokolhatják. Ebből következően az üzenet átadásához nincs szükség nyelvi közvetítőre, az üzenet csak egy nyelven – a kommunikáció nyelvének valamelyikén – kerül megfogalmazásra. A prototipikus kétnyelvű kommunikáció résztvevői ugyanahhoz a beszélőközösséghez tartoznak (maga a beszélőközösség kétnyelvű) (vö. Lanstyák: 2006a:148-151).

Lanstyák felhívja a figyelmet arra, hogy a fordítástudomány által vizsgált fontos kérdések közt több olyan is van, amely kétnyelvűségi keretben is értelmezhető és vizsgálható. (A fordító is kétnyelvű, beszédében ugyanazok a törvényszerűségek érvényesülnek, mint más kétnyelvű emberek beszédében.) (Lanstyák 2003d:64). Hangsúlyozza, mennyire fontos lenne egységes elméleti keretben tárgyalni a fordításelmélet, a kétnyelvűség-kutatás és a kontaktológia érintkező területeit. A fordítás legfontosabb jellemzője az, hogy meglévő mintára épülő függő (vagy másodlagos) szövegalkotás, melynek eredménye függő szöveg (beszéd- vagy írásmű). A nagy pontosságot igénylő fordításon kívül más szövegfajták és diskurzív eljárások is lehetnek függő szövegalkotások, mint például más – írott vagy elhangzott – szövegrészletekből való idézés, ezekre való hivatkozás és utalás (allúzió), az ismétlés, az elhangzottak alapján történő visszakérdezés stb. (vö. Lanstyák 2006a: 147-169)

Felmerül a kérdés, mennyire lehet a köznévi kódváltásokat a nyelvköziség szempontjából vizsgálni. Mint az előző fejezetekben idézett példákból kitűnik, a szlovák nyelvi betéteket

gyakran lefordítják, zárójelben, metanyelvi kommentár kíséretében a magyar alakot (fordítást) is feltüntetik, megduplázva ezzel a kommunikációs folyamatot. De az is ugyanolyan gyakori, hogy a szlovák fogalom jelenik meg „másodikként”, azaz a magyar alak megismétléseként, mintegy fordításaként. Ezáltal a szöveg a nyelvközi beszédaktusokra is jellemző jegyre tesz szert, vagyis a kétnyelvű és a nyelvközi kommunikáció valamiféle kapcsolatba kerül egymással.

A földmunkások megszervezésénél és a szocializmus tanításánál kitűnő segédeszköz „A földművelő és a szocializmus..” című könyvecske. Kapható a pénz előzetes beküldése mellett darabonként 1 korona 50 fillérjével a kassai párttitkárságnál (Mészáros utca 30).

Pri organizovaní zemerobotníctva a socialistickej agitácie máme výbornú výpomoc v knižke „Zemerobotníci a socializmus...”. Na dostanie (pri poslaní peniazi vopred) za korunu 20 hal. v sekretariáte v Prešove.

A hirdetés és szlovák fordítása az 1920-as Kassai Munkásban jelent meg (okt. 13.). Látszik, hogy a két szöveg nem fedi egymást teljesen. A szlovák változatban *Kassán*, a magyarban *Eperjesen* kapható a könyv, a szlovák szövegben nincs feltüntetve a cím, és maga a könyvecske is olcsóbb. (Lehetséges, hogy szlovák kiadványt fordították le magyarra, vagyis a fordítási költségek miatt drágább a magyar könyv.)

A vizsgált lapokban több szlovák nyelvű hirdetés is szerepel, de ezek általában nincsenek lefordítva (hely-, energia-, pénzvesztés lett volna), valószínű, hogy a hirdető által megszabott nyelven közzétették őket. A magyar szövegen belüli szlovák nyelvi egységek (mondatok, szó szerkezetek, szavak) lefordítása sokkal gyakoribb.

Vasárnap alakul meg Pozsonyban a szlovenszkói nyilaskeresztes párt Az *Občianské Noviny* (Polgári Újság) jelentése szerint megalakul a keresztény munkások és földművesek polgári pártja a Duna utcai „Olasz-vendéglő” nagytermében. A pártmozgalom jelszavára az: „Úsd a jogtalanságot, szeresd az igazságot!” (*Bi krivdu – miluj pravdu!*) jelszót írták. (Híradó 1937. jan. 16.)

A fenti példában először a fordítást közlik, az eredeti alak szerepel zárójelben, az alábbiban fordítva, s a kódváltott alak és annak magyar megfelelője csak egy vesszővel van elválasztva.

5000 koronáért

Kassán szélesmértékű katonaszabadítási afférnak jöttek a nyomára. Dr. Martinek alezredes a katonai sorozóbizottság elnöke jó pénzért „*neschopný*”-nak, alkalmatlannak nyilvánította a burzujok katonaköteles kölykeit. (Munkás 1931. ápr. 13.)

Magyar problémákról Masaryk Tamás születésnapján

A tudományos munkát jellemzi, hogy a mindennapos, az egyetemes tényekkel foglalkozik, s vállalja az úgynevezett aprómunka (*drobná práce*) elvégzésének heroizmusát. (Magyar Újság 1937. Húsvét)

A kisgazda könnyes szemmel nézi a termést

(Forrongó lefolyású ipartársulati ülés Királyhelmeceen)

... munkás, földműves fizetni nem bír, nem csoda, ha ilyen körülmények között mindenki el van keseredve és a gyűlésen izzó hangulatban követelték az adóbehajtás azonnali megszüntetését. Egyhangúlag magukévá tették a kommunista párt felhívását, hogy tömegesen vonuljanak fel az adóhivatal elé, és ha másként nem megy, az utcán harcolják ki a végrehajtások azonnali beszüntetését. A tömegek ezen elhatározására a legfőbb ok az, hogy hasztalan minden fellebbezés, közbenjárás, kilincselés, deputációzás, az adóhivatal csak egy választ tud adni:

„*musíš pacic*”

magyarul „fizetned kell”. (Munkás 1931. aug. 30.)

A fordítások szövegbe való beillesztését a fenti két példában metanyelvi megjegyzés segíti. A Magyar Újságból idézett szemelvényben a kódváltást teszik zárójelbe a magyar nyelvű fordítás után, ráadásul a fordítást megtoldják az úgynevezett szóval, mely felhívja a figyelmet a fordítás tényére. Az ismertebb alak tehát valószínűleg a *drobná práce* volt.

Hat kislány született Pozsonyban újév napján

A kis jövevény maga is ott pihen mellette hófehér párnákon, a legmodernebb békibekengyébé fektetve szokatlanul hosszú, bozontos haja messzire kiviláglik. A doktor meg is jegyzi, hogy a kis Ilonka olyan hajjal jött a világra, akár a borbélyhoz is elmehetne tartós ondulációra. ... Édesanyja, amikor meglátta újszülött gyermekét, mosolyogva ölelte magához és csak annyit mondott:

– *Habešanka* (Abesszin kis nő) (Híradó 1937. jan. 3.)

A cikk írója valószínűleg azért idézi szó szerint a szlovák anyuka megjegyzését, mert a magyar fordítás nem hangzik túl jól. A *Habešanka* szó valójában nem foglalja magába a fordításban szereplő „kis” jelzőt (vannak kis és nagy Habešankák is). Elképzelhető, hogy a szerzőt (fordítót) a magyar kicsinyítő képző tévesztette meg.

A Slovensky Klub titkárának vallomása szerint a mártoni jegyzőkönyv valóban létezett, de nem volt aláírásokkal ellátva és hitelesítve

Profus László mérnök, a pozsonyi járási hivatal tisztviselőjének kihallgatására kerül sor: ... Ami a kéziratot illeti, nem tudtam megállapítani, hogy milyen bizottsági ülésről készült, hogy a választójogi, közigazgatási vagy pedig végrehajtóbizottsági ülésről van-e szó benne. Ahol pl. Hodzsa beszél, ott eben a kéziratban odavetett mondatok vannak, nem lehetett pontosan összeállítani a szavakat. Lehoczky beszédében sincs tisztázva az, hogy: „amit a csehek nem adnak meg, azt majd kiharcoljuk”, vagy pedig arról, hogy „amit az idők nem adnak meg, azt majd kiharcoljuk”. A különbség idő: *čas*, csehek: *česi*. (Prágai Magyar Hírlap 1929. aug. 28.)

Ebben a részletben fordításban közlik a kézirat szóban forgó részeit, csak a félreértésre okot adható kulcsszavakat idézik eredetiben.

Megyei urak

Amikor Frigyes főherceg egy ízben a vágvölgyi Óvárra érkezett ... a „Zöldfa szálló”, melletti kúrián szállott meg, szemben a katonai főőrséggel, ahová ez alkalomból díszőrséget vezényeltek ki Vencel főhadnagy parancsnoksága alatt. A kora reggeli óráktól csinos szlovák baka járt fel és alá az őrhelyén, az a súlyos feladat jutott ki számára, hogy társait a forsriftos harsány kiáltással figyelmeztesse a főherceg közeledésére. Vencel főhadnagy még az utolsó pillanatban is alaposan kioktatta a szlovák katonát, hogy kényes posztján hogyan viselkedjék:

Mihelyt megpillantod a Frigyeset, kétszer az kiáltod: „Gewehr heraus,...”

Frigyes fel is tűnik, kíséretében magasrangú tisztekkel, amint kilép a kúria kapuján a szlovák katona hosszan elnyújtja kiáltását: „Gewehr heraus,...” A második kiáltás azonban elmaradt, a derék szlovák izgalmában megfélekedett arról, hogy kétszer kell kiáltania.

Vencel főhadnagy gyorsan jóvá akarta tenni a hibát és odakiáltott az őrszhöz

– *Janko, chytro! Krič ešte raz!* (Janko, gyorsan, kiáltás még egyszer!)

Janko hozzá volt szokva ahhoz, hogy szó szerint hajtsa végre a parancsot, újból feszes állásba vágta magát és hosszasán elnyújtotta hangját, amelytől hangosan visszhangzott a tér:

– *Ešte raz!*

Mikor a tisztek jelentést tettek az esetről Frigyesnek, ez a hasát fogta nevetésében, de egy forintot küldött Jankonak azért, hogy engedelmesen kiáltotta „Még egyszer!” (Magyar Újság 1937. febr. 14.)

Érdekes példa a fenti történet. Tudni kell hozzá, hogy ez egy idézet a kor egyik ismert pozsonyi szlovák szerzőjének, Miroslav Pácaltnak az egyik művéből, amit ekkor rendezett sajtó alá. Tehát a részlet szlovákból való fordítás, ahol a fordító a csattanó szempontjából fontos részeket meghagyta szlovákul, illetve zárójelben közölte a magyar fordítást. Mégsem tökéletes ez a megoldás, hiszen szlovákul a *krič ešte raz!* egyaránt jelenti azt, hogy kiáltás még egyszer! és azt, hogy kiáltsd: még egyszer! – ebből adódott a történetben a félreértés. Magyarul viszont két különböző nyelvtani forma járul a két jelentéshez.

Arra nézve is lehetnek érdekes esetek, hogy pl. egy szlovák nyelvű idézetből mit fordítanak le, és mit hagynak meg a forrásnyelven. Egy Hlinkával készült beszélgetésből idézek:

Pártom a választásokba önállóan s a legszebb reményekkel megy bele. A nép a „*chudobá*”⁷⁰-ból és a szociáldemokráciából már teljesen kigyógyult. (Kassai Napló 1920. okt. 2.)

A cikk szerzője (aki valószínűleg az interjú készítője) a *chudobá-t* – talán mint Hlinka egyik kedvenc kifejezését – meghagyja szlovákul (azaz a magyar szövegbe kódváltásként illeszti be). Hasonló eljárásra az előző fejezetekben több példát is találunk.

Különösen nagy tetszést aratott az a nótájuk, amelyet öreg édesapjuk vagy idősebb rokonuk nevenapja alkalmával szoktak énekelni a szlovák legények:

---

⁷⁰ szegénység (ford. L. A.)

*Sztary nás, sztary nás
 Szjedivu bradu más
 Hej dotjal budje dobre s námi
 Dokjal budjes medzi námi
 (Öregecskénk, jó apácskánk
 De ősz már a szakállacskád
 Hej, csak addig lesz jó világunk
 Míg téged magunk közt látunk)* (Prágai Magyar Hírlap 1929. jún. 2.)

Ismét az egyik kódváltásos példánál már előjött budapesti szlovák kultúresten vagyunk. A szlovák legények által előadott nóta fordítása nem szó szerint, inkább átköltés. Különösen mulatságos a szlovák szöveg magyar helyesírás szerinti lejegyzése.

Persze az is előfordul, hogy a forrásnyelvből a célnyelvben egyetlen szó sem őrződik meg (nincs kódváltás, a szöveg egynyelvű), ám ilyenkor is előfordulhat, hogy az eredeti beszédaktus másnyelvű (is) volt. (Erre általában a kontextusból lehet következtetni.) Ezek prototipikus nyelvközi közlésaktusok (azaz szintiszta fordítások) is lehetnek, de itt is befolyásoló tényező lehet a kétnyelvűség. (Noha itt nem fordul elő a magyar bázisnyelvben szlovák kódváltás, hanem a magyar szöveg utal az eredeti – szlovák nyelvű – beszédaktusban előforduló fordított esetekre.)

A republikában vannak magyar középiskolák és tanítóképzők
 Masaryk Tamás édesapja szlovák jobbágyember volt Kopčanyból. ... „Mindjárt gyermekkoromban kapcsolatba kerültem a magyar nyelvvel. Nálunk a családban megrekedt néhány magyar szó; mondtuk pl. egymásnak: *hallgass!* és hasonlókat.” (Magyar Újság 1937. ápr. 18.)

Nagyon érdekes a fenti idézet, hiszen tulajdonképpen az idézet bázisnyelve (Masaryk szájából) szlovák lehetett, ebbe kerülhetett a magyar nyelvű vendégkifejezés (*hallgass*). Az interjút viszont a magyar napilapban természetesen lefordították.

Töbler János képviselőházi beszéde a szlovenszkói állapotokról
 – Ma már egészen szabadon énekelhetjük a mi himnuszunkat, az Isten áldd meg a magyart!
 Blaho közbeszó: *Ebből is látszik hova húz a szívük*
 ...⁷¹
 Blaho azt mondja magyarul: *Hát a magyar csendőrök nem ilyen módon nyomoztak? Még sokkal rosszabbul.* (Híradó 1920. júl. 18.)

Az idézetből nem derül ki, hogy a képviselőházban lefolyó diskurzus elsődleges nyelve a magyar vagy a szlovák volt-e, csak feltételezhetjük, hogy Töbler valószínűleg magyarul

⁷¹ Ezután Töbler egy pelsőci esetet részletez, ahol a csehszlovák legionárius ezred barbár módszereket alkalmazott.

beszélt, Blaho viszont biztosan szlovákul. Mivel az elhangzottakat teljes egészben magyarul közlik (a szlovák közbeszólásokat lefordítják), metanyelvi megjegyzéssel utalnak arra, amikor Blaho kódot váltott és magyarul szólalt meg.

Látható, hogy ennél a legutóbb vizsgált típusnál már nem fordul elő a magyar bázisnyelvben szlovák kódváltás, hanem ellenkezőleg: a magyar szöveg utal az eredeti – szlovák nyelvű – beszédaktusban előforduló magyar kódváltásra.

Lanstyák írja, hogy a nyomtatott sajtóban ma már nem „illik” kódot váltani (a kódváltásnak most csak annak legfeltűnőbb, jelöletlen, a vendégnyelvi betét jelentésének értését feltételező részére gondolva), ezért – az Új Szó gyakorlatából kiindulva – a szlovákiai magyar újságírók vagy lefordítják a szlovák nyelvi betéteket, vagy gondoskodnak arról, hogy jelentésük kiderüljön a kontextusból. Kivétekként csak a teljesen szlovák nyelvű reklámokat, illetve magyar nyelvű reklámokba beépített, jól ismert szlovák „lőzungokat” említi. (Lanstyák 2003a:88-89).

Arra, hogy szó szerinti fordítás nélkül a szöveggörnyezetből kiderülhet a jelentés, példa a következő szöveg, ahol a szlovák szólás nincs lefordítva, csak konnotatív jelentése van frappánsan beépítve a szövegbe:

Majort elítélték

A csendörök, rendörök, a hatóságok „elfogulatlansága” túlságosan be van bizonyítva... A csendörök különben is arról beszéltek, hogy 150 főnyi tömeg jött Hegyről Kosútra. Persze féltek és (*strach má veľké oči*)⁷² félelmükben nagyot láttak. (Munkás 1931. júl. 19.)

Ámde, a fenti példa szépsége ellenére, ha megfigyeljük az előző fejezetek cikkrészleteit, kiderül, hogy a két háború közötti (cseh)szlovákiai magyar sajtóban a legtöbb esetben nem fordították le a kódváltott betéteket, és ha az olvasó nem értett „csehszlovákul”, jelentésük a szöveggörnyezetből sem derült ki. Ez a nyelvi gazdaságosság tulajdonképpen a prototipikus kétnyelvű kommunikációra, ezen belül a beszélt nyelvi kódváltásra jellemző. Ha a beszédpartnerek mindkét kódot birtokolják, fölösleges az adott megnyilatkozást megkettőzni vagy magyaráztatni. A két háború közti sajtóban meglehetősen furcsa ez az eljárás, hiszen azt gondolnánk, hogy a korban az olvasók nagy része – ellentétben a mai helyzettel – nem értett jól szlovákul.

---

⁷² A félelemnek nagy szemei vannak (ford. L. A.)

4.5. Összegző megjegyzések

Összegezve a két világháború közti csehszlovákiai magyar napilapokban előforduló köznévi kódváltások vizsgálatát a következők állapíthatóak meg:

a) A kódváltások általában jól körülhatárolható funkciókban jelentkeznek. Többnyire a gyakorlati szempontból fontos hitelesítés, valamint valamilyen stílushatás (és/vagy elhatárolódás) elérése céljából történnek. A stílushatás elérése céljából történő kódváltás általában vagy idézetszerű, vagy az újságírók személyes „betoldása” stilisztikai többlet kifejezése miatt.

b) Úgy tűnik, hogy sem a megjelenés éve, sem a politikai beállítottság nem befolyásolta relevánsan a kódváltások előfordulását. Vannak lapok, ahol minimális példát találtam köznévi kódváltásra (ilyen az 1920-as Kassai Munkás, az 1920-as Reggel és az 1937-es Magyar Nap), másokban meglehetősen sokat (az 1920-as Kassai Napló, az 1931-es Munkás, az 1929-es Prágai Magyar Hírlap, az 1937-es Magyar Újság). Valószínű, hogy inkább a lapok jellege határozta meg, hogy mennyi kódváltást „engedtek be”. A terjedelmesebb, több interjút, színes tudósítást ill. az újságírók véleményét is tartalmazó kommentárszerű cikket tartalmazó újságokban nyilván több szlovák köznévt ért bele, mint az inkább csak híreket tartalmazókba.

c) A cikkekre beépülő szlovák kifejezések legtöbbje belső, kontextuális okokra vezethető vissza: az egyes újságírók szókészlete, a két nyelvben való jártasságuk, emocionális vagy presztízsmotívumaik eredményezhették a kódváltások használatát. Az újságíróknak a csehszlovák nyelvben való jártasságával, illetve annak hiányával függ össze a példákban előforduló rengeteg (cseh)szlovák helyesírási és nyelvhelyességi hiba. Gyakran előfordul az is, hogy magyar helyesírással írják a szlovák nyelvű betoldásokat. Mindez nem meglepő, hiszen a korban a magyar újságírók még nem tudhattak jól szlovákul, s a nyelvhelyességi kérdéseknek sem tudtak hol utánanézni.⁷³

d) Meglepőbb viszont, hogy a kódváltásokat sok esetben nem különítik el a magyar szövegtől, és gyakran magyar nyelvű fordításuk is elmarad. Ez a mai szlovákiai magyar sajtóban például

---

⁷³ A két világháború között még a szlovák nyelv önálló léte is kétséges volt, a hivatalos politika az „egységes csehszlovák nyelv” nyelvjárásának tekintette. Szabályai még nem voltak kodifikálva, az első hivatalos helyesírási szabályzat Samo Czambel tollából 1931-ben (!) jelent meg. Az 1920-as években Samo Czambel 1902-es műve volt a legfrissebb nyelvészeti munka (Rukoväť spisovnej slovenskej reči)

nehezen elképzelhető Valószínű, hogy az újságírók ebben az időben csak tapogatóztak, nem volt világos számukra, mit engedhetnek meg maguknak az újonnan alakult helyzetben. Nem volt még „veszélyérzetük” sem, így a szlovák nyelv használatát nem volt okuk kerülni, ellentétben a mai állapottal, amikor a szlovák nyelv kerülésének identitásjelző, csoporthoz tartozást kifejező funkciója van. Talán egyfajta nyelvi játéknak is felfoghatók az idézett példák, az újságírók az „új” nyelvet szövegeikbe mintegy érdekességből építik bele. Az okok teljesen pontos elemzése többek között azért is lehetetlen, mert a kor társadalmi-történeti viszonyait, bizonyos kontextuális, helyzetbeli jelentéseket ma kevésbé érthetünk.

5. Tulajdonnévi kódváltások

Az előző fejezetekben, a köznévi kétnyelvűségnél a magyar szövegekben előforduló szlovák szavak, szószerkezetek, szövegrészek nagy része nagy (ha nem is mindig teljes) biztonsággal kódváltásnak volt tekinthető. A tulajdonnevek esetében azonban sokkal inkább megkérdőjelezhető a kódváltás fogalmának használhatósága, vitatható, hogy a tulajdonnevek szlovák nyelvű használata írott nyelvben kódváltásnak tekinthető-e. Kérdés, hogy pl. a Bratislava elnevezés használata magyar alapszövegben kódváltás-e, vagy pedig a Pozsony alakváltozata, egyfajta színönimapárja. Hiszen a tulajdonnévi alakváltozatok megfelelnek a labovi változó-definíciónak, azaz olyan nyelvi jelenségek, melyeknek „alternatív megvalósulásai vannak, az egyik beszélő így, a másik úgy, vagy ugyanaz a beszélő az egyik alkalommal így, a másik alkalommal úgy realizálja.” (Wardhaugh 1995:124). Másképpen: az azonos funkciójú ill. denotatív jelentésű nyelvi megvalósulásokat változatoknak nevezzük. (vö. Lanstyák-Szabó Mihály 1998:99) Éles határt természetesen lehetetlen húzni a két jelenség között, gyakran szubjektív szempontoktól, megítélésüinktől is függhet. Az egyszerűség kedvéért a magyar tulajdonnév szlovák alakváltozatát általánosan (bár fenntartásokkal) kódváltásnak nevezem. Nemcsak a szlovák alakoknak szenteltem figyelmet, az összehasonlíthatóság kedvéért az egyes változók magyar változatait is számba vettem, pl. a helységnevek bel- illetve külvizonyraggal való ellátásának kérdését. A szlovák tulajdonneveket (földrajzi- és intézményneveket) a köznevektől elérően csak eredeti alakjukban közlöm (nem fordítom le). Az egyes fejezetek végén a vizsgálat legfontosabb következtetéseit röviden összehasonlítom a 2. világháború utáni Csehszlovákiában kialakult magyar újságírói-szerkesztői szokásokkal Kulcsár Arankának az Új Szó sajtóterméket mint

a korszak máig domináns, gyakorlatilag egyeduralgó szlovákiai magyar napilapját elemző kutatásai alapján (vö. Kulcsár 2002, 2005).

5.1. Földrajzi nevek⁷⁴(módszertani kérdések)

J. Soltész Katalin (1979:81) a földrajzi nevek közé azokat a tulajdonneveket sorolja, melyek denotátuma valamely földfelszíni alakulat. Az alábbiakban az országok, országrészek neveit; a hegy-és vízneveket; a megyék, járások neveit; a helységneveket és az utcaneveket vizsgálom.⁷⁵ Forrásul szintén a III. 2. fejezetben jellemzett napilapok ugyanazon évfolyamait vizsgáltam, azzal a különbséggel, hogy itt a vizsgált jelenségek nagyszámú előfordulása miatt egy-egy évfolyamból mindössze tíz számot elemeztem. Ez a tíz szám legtöbbször az adott év októberéből származik, a korlátozott anyagmennyiség miatt azonban ez néha visszanyúlik szeptemberbe, ill. átnyúlik novemberbe. Az 1929-es Kassai Napló, az 1937-es Híradó és az 1937-es Magyar Újság esetében nem voltak elérhetőek az őszi számok, ezért itt a márciusi ill. áprilisi számokat vizsgáltam. Az alaposabb és áttekinthetőbb vizsgálat céljából a kigyűjtött adatokat nemcsak az idő és a politikai beállítottság szerint soroltam kategóriákba, hanem műfaji-tematikai jellemzőjük alapján is (milyen újságírói műfajú cikkben találtam őket). Ez nem volt mindig egyértelmű, a korban nem volt éles választóvonal az újságírói műfajok között. Végül a következő felosztás mellett döntöttem: hírek és politika; közgazdaság; kultúra; hirdetések.⁷⁶ A műfajok közül a legnagyobb példaanyagot mindegyik napilapban a hírek és a hirdetések szolgáltatták.

A kutatás során három alapvető hipotézisből indultam ki:

1. A kódváltások 1920-ban, Trianont követően jelennek meg először. Az idő előrehaladtával a kódváltások (szlovák alakváltozatok) száma növekszik (minél hosszabb ideig él a magyar kisebbség a Csehszlovák Köztársaságban, annál jobban megnyilvánul a szlovák nyelv a sajtóban).

---

⁷⁴ Ugyanebben a témában, csak egy későbbi időszakot megcélözva végzett kutatást Kulcsár Aranka (Kulcsár 2002, 2005), ő az Új Szó kódváltás-jelenségeit vizsgálja 1950-től 2000-ig.

⁷⁵ A földrajzi neveknek többféle kategorizálásuk van, jelen dolgozatomban Kálmán Béla (1970) felosztását követem. A földrajzi név fogalmat használom összefoglaló terminusként, azzal a kiegészítéssel, hogy több nyelvészeti munkában a helynév szakszó szerepel ugyanennek a fogalomnak a kifejezésére.

⁷⁶ A sportrovatokat a sport nyelvének bonyolultsága, az egyes klubok, egyesületek nehéz azonosíthatósága miatt figyelmen kívül hagytam.

2. A kódváltások száma függ a politikai beállítottságtól. Feltételezhetően az ellenzéki magyar pártok lapjai) és a függetlenek a „legmagyarabbak”, ezután következnenek szlovák hatás szempontjából a kommunisták és a „legszlovákabbak” az aktivista (kormánypárti) politikai csoportok által kiadott újságok.
3. A műfajok is befolyásolják a kódváltást. A legvalószínűbb, hogy a hirdetések műfajában szerepel a legtöbb szlovák alakváltozat, ezután következnek a hírek, majd a gazdaság és a kultúra.

5.1.1. Országok, országrészek nevei

Az országnevek sajátos kölcsönviszonyban állnak a népnevekkel. Egy részük népnév származéka vagy összetétele; ezek erős információs értékűek. Az országnevek megváltoztatására viszonylag ritkán kerül sor (vö. J. Soltész 1979:85), ezért is érdekes lehet tanulmányozni az új államalakulat nevének használatát. Az „országok, országrészek nevei” csoportból a *Csehszlovákia*, *Csehország*, *Morvaország*, *Szlovákia*, *Kárpátalja* kifejezéseket (és ezek változatait) vizsgálom.

A Szlovákia elnevezéssel kapcsolatban írja Popély (1995:9): „A két világháború közötti években Szlovákiát magyarul is leginkább »Szlovenszónak« mondták és írták, persze magyar ortográfiával.”. A két háború közti sajtó nyelve igazolja ezt az állítást, a Szlovenszko forma használata (az egész vizsgált időszak alatt, mindegyik lapban és műfajban) szinte kizárólagos.

Ellentétben a ludákok azon jelszavával, hogy a *Szlovenszko* a szlovákoké, mi azt valljuk, hogy *Szlovenszko* a *szlovenszkoiké*. (Prágai Magyar Hírlap 1929)

A kifejezés szórványosan megjelenik hibrid formában (*Szlovenszko*, *Slovensko*), ill. a 20-as években elvétve *Szlovákia* változatban is.

Szlovákia közigazgatásának éléről a reakció megszemélyesítője Mičura távozzon. (Híradó 1920)

Ugyancsak természetesnek számítottak a korban az olyan összetételek, mint a *Nyugatszlovenszko*, *Keletszlovenszko*, *Délszlovenszko*.

Bejárta *Nyugatszlovenszko városait*, megfordult Nyitrán, Érsekújvárott, Komáromban és sok máshelyütt. (Prágai Magyar Hírlap 1929)

A felállított hipotéziseket nem értékelem, mivel a Szlovenszko magyar helyesírása és közhasználatúsága miatt az adott korban biztosan nem tekinthető kódváltásnak.

Az újonnan létrejött köztársaság az 1920-as években még különféle elnevezésekkel szerepelt a sajtóban. Megjelenik már a *Csehszlovákia*, de előfordulnak olyan alakok, mint a *csehszlovák köztársaság*, *cseh-szlovák állam*, *Cseh-Szlovákia*. Az 1922-es Reggelen találunk egy, mai szemmel kicsit nevetséges alakváltozatot is:

Csehszlovákország leghatalmasabb faipari gyártelepei teljesen beszüntetik üzemeiket.

A következő évtizedre állandósul, sőt kizárólagossá válik a Csehszlovákia használata. A Csehország és a Morvaország végig csak ebben az egy formában használatos, nyilván azért, mert a magyar nyelvben ezek az elnevezések már korábban is léteztek és közsismertek voltak, ráadásul használatuk törvényileg sem volt szabályozva. *Kárpátalja* hivatalos neve *Podkarpatská Rus* volt, amit Popély szerint csak elvétve mondtak vagy írtak magyar szövegben *Podkarpatská Rusz*-nak, *Kárpátaljai Oroszországnak* pedig szinte soha. „A tartomány leginkább használatos neve egyszerűen csak a Kárpátalja volt, de aránylag gyakori volt még a Ruténföld és Ruszinszko megnevezés is.” (1995:9) Gyönyör (1994:13) azt írja a *Kárpátalja* elnevezéséről, hogy későbbi keletkezésű, a harmincas években fordul először elő. A két háború közti sajtó nyelvének vizsgálata Gyönyör állítását igazolja, mert a 20-as években a *Podkarpatská Rus* és a *Ruszinszko* változatok a leggyakoribbak, a *Kárpátalja* még teljesen hiányzik.

Magyarország visszakapja elszakított területei egy részét és *Podkarpatská Rust* egészen. (Kassai Napló 1920)

A Vulkán faárugyár *Podkarpatská Ruszban* a felértékelési mérleget fogja előterjeszteni. (Kassai Napló 1929)

Egy-egy példát találtam az 1920-as Kassai Naplóban a *Kárpátaljai Russiára* és a *Kárpátrussziára*:

Dr. Zsatkovics *Kárpátaljai Russia* kormányzója ... ma Kassára utazott, miután megegyezett dr. Micsura miniszterrel az aktuális politikai és közigazgatási kérdések ügyében, melyek *Kárpátaljai Russiát* és *Szlovenszkrét* közösen érintik.

A Tribuna híradása szerint *Kárpátország* új katonai parancsnokává Svejdark ezredest nevezték ki.

A 30-as évekre megjelenik a *Kárpátország* elnevezés, de a másik két alak még mindig fölényben van, jóllehet ekkor már inkább magyar helyesírással írva (*Podkarpatszka Rusz*). 1937-re állandósul a *Kárpátország* elnevezés, már csak a Kassai Újság használja a *Podkarpatská Rus* kódváltásos formát. A *Ruténföld* alakra nem találtam példát, a *Kárpátoroszország* is csak egyszer, egy hivatalos rendeletben mint intézménynév része jelenik meg:

Az előírt nyomtatványok ... a „Sváz penažných ústavov”-nál Turč. Sv. Martinban, valamint a *Szlovenszkói és Kárpátoroszországi pénzügyi egyletmél* kaphatók. (Reggel 1922)

Annak a feltételezésnek, hogy az idő előrehaladtával nőni fog a kódváltásos forma használata, éppen az ellenkezője mutatkozott meg, a *Podkarpatská Rus* használata csökkenő, a *Kárpátország* pedig növekvő tendenciát mutat. Érvényes ez mindegyik lapra, politikai beállítottságtól függetlenül, a politika tehát ebben az esetben nem befolyásolta a kódváltást. A műfajok közül az egyes lapokban a feltételezéseknek megfelelően a hirdetésekben szerepel a legtöbb kódváltás.

Ami a későbbi és mai helyzetet illeti, a fenti sokszínűség 1949 után az Új Szóban megszűnik, a *Csehszlovákia*, *Szlovákia* elnevezések használata stabilizálódik, szlovákul csak intézménynevek, politikai pártok neveként fordul elő. (Kulcsár 2002:25)

5.1.2. Hegy- és víznevek

A hegy- és víznevek közé J. Soltész (1979:82) szerint az olyan természetes földfelszíni alakulatok tartoznak, mint a folyók, patakok, tavak, hegyek, hegységek, völgyek, síkságok és egyéb kisebb-nagyobb tájegységek nevei. Ebben a kategóriában alig fordult elő a kuattott anyagban kódváltás, az újságírók szinte kivétel nélkül az évszázadokon át megszokott (számos esetben még honfoglalás előtti eredetű) neveket használják (*Duna, Ipoly, Vág, Magas Tátra, Zobor, Csermelyvölgy, Dunamedence...*). Ezek a nevek jogilag is más kategóriába tartoztak, nem volt törvényileg meghatározva vagy megkövetelve a hivatalos „csehszlovák” nevük. Ezenkívül a hegy- és víznevek ritkán szerepelnek hivatalos közleményekben,

címzésekben, hirdetésekben, melyek a kódváltások fő bázisai (vö. III. 5.1.4.3., III. 5.1.4.6., III. 5.1.6. fejezet.)

Mindössze egy kakukktojásra bukkantam, az 1929-es Kassai Naplóban és a Magyar Újságban a *Latorca* folyónév egy-egy alkalommal szlovákul szerepel:

A Latorica is tovább árad (Magyar Újság 1937)

Az 1920-as évek magyar földrajzkönyvei viszont tele vannak földrajzi névi kódváltásokkal. Leginkább a hegy- és vízneveknél szembetűnő a különbség: míg a kor sajtójában alig találni szlovák nyelvű hegy- vagy víznevet, a földrajzkönyvek egyes kiadásaiiban ezek a nevek csak szlovákul szerepelnek (vö. IV. 3. fejezet).

5.1.3. Megyék, járások nevei

Az új politikai felosztással új közigazgatási területek alakultak ki, melyeket később változtattak is. A megye megfelelője a *župa* lett, amelyet számos esetben magyar helyesírással *zsupa* formában írtak. Emellett a monarchiabeli közigazgatási egységeket is használták (*Nógrádmegye, Gömör, Szepes vármegye...*). Gyakoriak a következtelenségek, sok esetben az azonosítás miatt zárójelbe tették a magyar vagy szlovák változatot, hogy egyértelművé tegyék: a kettő ugyanazt jelenti.

A szepesi püspökséghez fog tartozni Túrúcs is. A besztercebányai megkapja Barsmegyét (Tekov) egészen a határig. (Híradó 1920)

A csak szlovák változat használata főként hirdetésekben gyakori:

Ápolónő kerestetik, Banská Bystrica, župa Zvolenská (Híradó 1920)

Házvezetőnő állást keres, cím Sv. Jur, župa Bratislava (Híradó 1920)

A járás szónak ritkábban, szinte csak a hirdetésekben fordul elő szlovák megfelelője.

5.1.4. Helységnevek

Hajdú Mihály (1994:58) a nagyobb települések, városok, falvak, házcsoporthok neveit sorolja a helységnevek közé. A helységnevek kérdése bonyolult, eleve változó képet mutatnak jelentésszerkezetileg, ráadásul gyakran változtatják őket, az államfordulat után pedig különösen nagy volt a névváltoztatások mértéke. Született egy törvény (a 266/1920. számú és annak végrehajtási rendelete, a 324/1921. számú kormányrendelet), amelynek értelmében a helységnevek létező vagy újonnan kialakított „csehszlovák” alakja lett a hivatalos, bizonyos engedményekkel (részletesebben lásd I. 4.1. fejezet). A törvényi szabályozás alapján tehát, ha az újságokban a szigorúan hivatalos formát akarták volna használni, pl. Pozsonyt vagy Kassát 1930 után nem is írhatták volna le magyarul, mert magyar nemzetiségű lakosainak száma 20 % alá csökkent, ezért magyar nevük nem volt hivatalos. (Kutatásomban figyelmet szentelek a *Pozsony-Bratislava* változatoknak, az egyes alakok megjelenésének, gyakoriságának.) A lapok ettől függetlenül azért magyarul is (bár nagyon gyakran államnyelven is) használták ezeket és a többi településnevet, de feltételezésem szerint a helységnévi kódváltások alkalmazásának egyik fő befolyásolója éppen a jogi státus volt, azaz azért használták a helységnevek szlovák alakváltozatát, mert a hivatalos nevet akarták (vagy ezt voltak kénytelenek⁷⁷) feltüntetni.

Ezen kívül azonban még más tényezők is befolyásolhatták a kódválasztást. Erre nézve hipotéziseket állítottam fel, amelyeket aztán a vizsgálat igazol vagy cáfol. A kódváltásra hatással van:

- az idő; a politikai beállítottság; a műfajok (vö. alaphipotézisek, III. 5.1. fejezet);
- a már említett jogi státus: a hivatalosan magyar helynevek nyilván csak magyarul szerepelnek, a hivatalosan kétnyelvűek valószínűleg magyarul is, szlovákul is, a hivatalosan csak szlovák nyelvűek leginkább szlovákul (magyarul csak elvétve);
- a helységek nagysága, ismertsége, nemzetiségi összetétele: a nagyobb, ismert, történelmileg fontos települések valószínűleg gyakrabban szerepelnek magyarul, a magyar tömbben fekvő települések szintén, észak felé haladva egyre többször fordul elő a szlovák alak;
- a nyelvi kontextus: elméletileg növeli a kódváltás lehetőségét, ha nem folyó szövegben van a településnév; gyakoribbak a szlovák alakváltozatok elkülönítve (hirdetések, keltezés), mint magyar alapnyelvű szövegbe beágyazva;

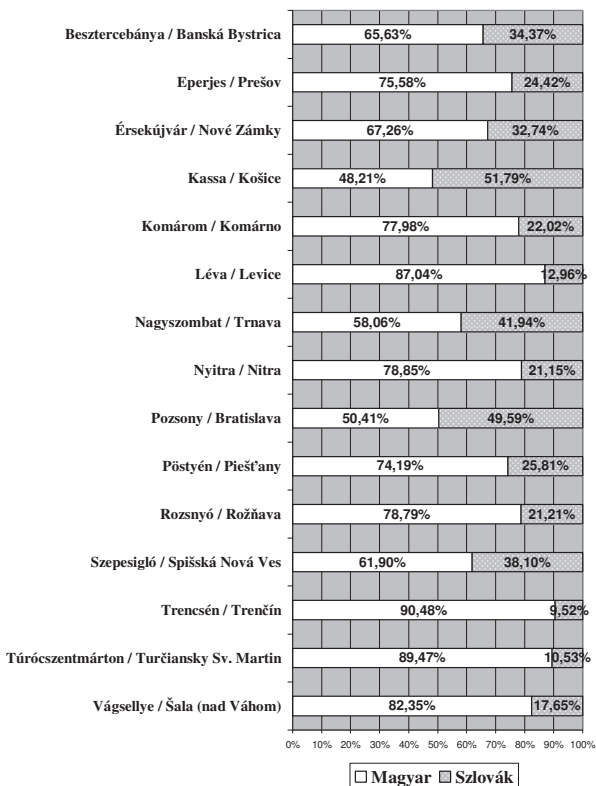
---

⁷⁷ Erre vonatkozólag semmilyen rendelkezést nem találtam.

- a nyelvi jelleg: a magyar hangrendszertől nagyobb mértékben eltérő, bonyolultabb szlovák kifejezések esetében ezeknek inkább magyar párját részesítik előnyben; az -i melléknévi alakok esetében gyakoribb a magyar alakváltozat;
- az azonosítás fontossága gyakorlati szempontból: növekszik a szlovák nevű helységnevek száma, ha a kódváltás célja a hitelesítés, pontosítás, egyértelműsítés⁷⁸.

Az alábbi ábra néhány fontosabb település névhasználati gyakorlatát mutatja (a vizsgált anyagban előforduló összes adat szerepel benne).

1. ábra. Fontosabb települések magyar - szlovák előfordulási aránya

⁷⁸ Ahogy azt már a III. 4.1. fejezetben kifejtettem, az azonosítás és a hitelesítés rokon fogalmak (a hitelesítés inkább stilisztikai, az azonosítás inkább gyakorlati célokat szolgál). A helységnevek és utcanevek „szlovákságának” többnyire az azonosítás volt az indítéka, így a továbbiakban ezt a fogalmat használom.

A fentiekből kitűnik, hogy a *Pozsony* és *Kassa* helységnevek kivételével mindegyik helységnév jóval nagyobb százalékban használatos magyarul, mint szlovákul (a kisebb településnevekre ez még fokozottabban érvényes).

5.1.4.1. Az idő szerepe

Nehéz bármilyen egyértelmű következtetést levonni azzal kapcsolatban, hogy az idő előrehaladtával növekedett-e vagy csökkent a kódváltások száma. A vizsgált időtartam is viszonylag rövid – mindössze húsz évről van szó. 1920-ban, Trianon idején a vártnál nagyobb mértékű a kódváltás. A Kassai Munkásban és a Reggelben nemcsak a hirdetésekben, de a hírekben is gyakori a szlovák alak. Majdnem ennyi van a Kassai Munkásban is, sőt a magyar ellenzéki pártokhoz közel álló Híradóban is akad kódváltás a hirdetéseken kívül is. Ez meglepő, hiszen 1920-ban a szlovák nyelvnek még alig volt lehetősége hatni a magyarra, a magyar iskolázottságú újságírók mégis természetesen illesztik be szövegeikbe a *Bratislavákat*, *Košicéket*. Meglehet, hogy ez egyfajta „játék” volt a nyelvvel, a szerkesztők úgy gondolták, átmeneti állapot a Csehszlovákiához tartozás, addig „kiszolgálják” a hatalmat és annak nyelvét. Valószínű, hogy az újságírók ebben az időben csak tapogatóztak, nem volt még tapasztalatuk arra nézve, mit jelen őshonos lakosként idegen országban élni, nem volt világos számukra, mit engedhetnek meg maguknak az újonnan alakult helyzetben.

Mivel meglepő volt számomra, hogy közvetlenül a trianoni döntés után az új államnyelv sokkal nagyobb mértékben jelenik meg a lapokban, mint azt vártam volna, visszamenőleg átlapoztam az adott újságok 1918-as és 1919-es számait. A teljesség igénye nélkül tettem ezt, arra voltam kíváncsi, hogy melyik az a pont, amikor a kódváltások először megjelennek. 1918-ban még mindegyik lap teljesen magyar nyelvű, 1919 januárjában jelenik meg először a (cseh)szlovák nyelv a Kassai Naplóban (Kassa már 1919 elején Csehszlovákia fennhatósága alá került). Kezdetben leginkább a frissen kialakult helyzetet, az államváltást nyomatékosítják a kódváltásokkal, úgy, hogy ezek a nyelvi betétek gyakran egyben elhatárolódást is sugallnak (pl. *„Košice v nasej moci”*, *„Hej Slováci”*⁷⁹). De ugyanúgy megjelennek a hitelesítés, azonosítás céljából történő köznévi kódváltások és a földrajzi nevek szlovák nyelvű alakjai is. Elsősorban a *Košice*, *Prešov* alakok azok, amelyekkel egyre gyakrabban találkozunk, de a címzésekben is megjelenik az államnyelvi helységnév, ill. utcanév. A Kassai Munkásban szintén 1919 elejétől van jelen (valamivel kisebb mértékben, mint a Kassai Naplóban)

---

⁷⁹ Kassa a hatalmunkban; Hej, szlovákok (ford. L.A.)

a csehszlovák nyelv. Elsősorban a földrajzi nevek leírásában nyilvánul meg (az újonnan kialakult köztársaság megnevezésére például egészen furcsa, hibrid megnevezéseket, mint *Slovákföld*, *Cseh-Slovákia* is használnak), de 1919 márciusából találtam egy földosztásról szóló kb. féloldalas cikket, amelyik két nyelven, magyarul és szlovákul is szerepel a lapban (a szlovák változattal a címdalán). Az 1919-es Híradóban szintén a tulajdonneveket (elsősorban a földrajzi neveket, de találtam példát szlovák intézménynévre is) kezdik először szlovákul írni, leginkább a címzésekben, de előfordulásuk még szórványosnak mondható. Kivételt képez az elég gyakori *Slovensko* alak, szlovák helyesírással. A későbbiekben (már 1920-ra) ez a forma eltűnik a Híradóból, helyét átveszi a *Szlovenszko*. Mivel a Reggel csak 1921-től jelenik meg, ebben értelemszerűen nem tudtam a korábbi évek nyelvhasználatának utánanézni.

Az 1929-es (ill. 1931-es) évre a kódváltások száma statisztikailag ugyan növekszik, de mintha állandósult volna az egyes formák használata, kevesebb a következtetlenség. Szlovák helységnevek leginkább ott fordulnak elő, ahol a szlovák nyelv használatának gyakorlati célja van. Az 1931-es Munkásban meglehetősen sok a kódváltás (a parlamenti választások miatt gyakori a helységnevek felsorolása, tájékoztatásul, hogy melyik településen kire szavaztak), a Reggelben és a Kassai Naplóban már valamivel kevesebb, a Híradóban pedig már szinte csak a hirdetésekre szorítkozik a kódváltott formák használata (noha szám szerint ezek összességében elég nagy mennyiséget tesznek ki). A legkevesebb kódváltás 1937-ben van (ez a hipotézis ellen szól). Előfordulásukat – ha szigorúan csak azok számát nézzük – a hirdetések műfaja növeli, valamint a *Bratislava*, *Košice* alakváltozatok használata, melyeket pl. a Kassai Újság következetesen ebben a formában használ, feltehetőleg a már többször említett törvényi szabályozás miatt. A Híradóban minimális példát találtam kódváltásra, a Magyar Napban és Magyar Újságban is inkább csak a hirdetésekre jellemző a szlovák helységnevek előfordulása.

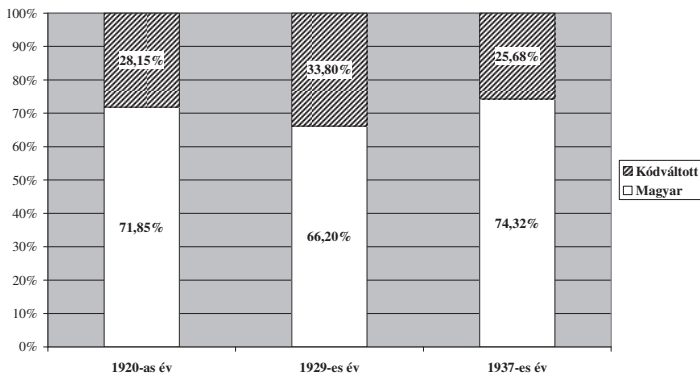
A hipotézis nem igazolódott be, a vizsgált években a kódváltások száma stagnál, mindössze 1937-ben tapasztalható néhány százalékos (a kutatás szempontjából nem meghatározó) csökkenés az 1929-es évhez képest (vö. 2. ábra). Valószínű, hogy a vizsgált időtartam nem volt elég hosszú az ilyen jellegű következtetések levonásához.

Kulcsár egyértelműbb következtetésekre jutott az Új Szó nyelvhasználatát illetően (Kulcsár 2005:80). Míg 1970-ig az Új Szóban is következtetlen a helységnevek használata, az 1970-től 1989-ig tartó időszakban általánosan elterjedt a „zárójelzés” (a magyar

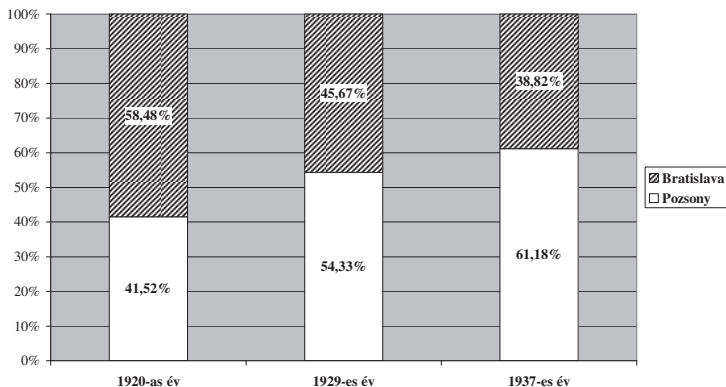
alakváltozat zárójelben történő jelölése), a rendszerváltás után pedig a szlovák alakok használata a szlovák nyelvterületen található kisebb településekre korlátozódik, illetve csak elvétve lehet hirdetésekben, reklámokban, esetleg apróhirdetéseken szlovák helységnevekkel találkozni. Mivel a hatósági szabályozás megszűnt, használatuk jobban tükrözi a beszélt nyelvi előfordulásukat (vö. Lanstyák 2000a:172).

2. ábra. A magyar és a kódváltott alakok megoszlási aránya az évek alapján

A Pozsony-Bratislava változót figyelve a Bratislava használata csökkenő tendenciát mutat:

3. ábra. A Pozsony / Bratislava változatok megoszlása évek alapján

5.1.4.2. A politikai beállítottság szerepe

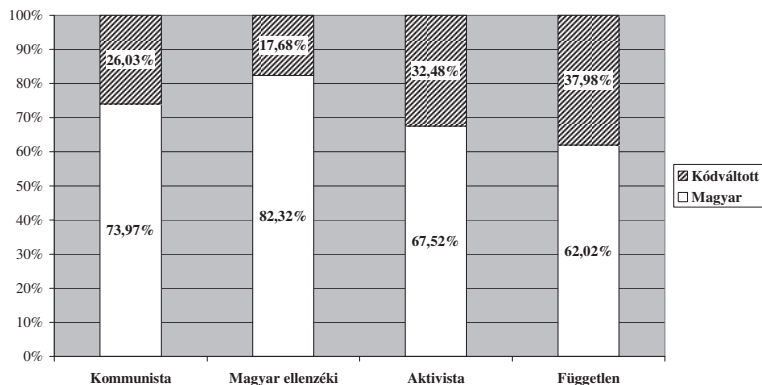
A várakozásnak megfelelően az ellenzéki (jobboldali) lapokban van a legkevesebb kódváltás. Az 1920-as Híradóban ugyan elég sok a szlovák településnév, de inkább csak hirdetésekben, pályázatokban, hivatalos hirdményekben. 1929-re, illetve 1937-re a kódváltások száma minimálisra csökken. A Prágai Magyar Hírlapban számszerűleg sok a szlovák helységrév, de ezek kizárólag a hirdetésekre korlátozódnak. Lehet tehát összefüggés e lapok politikai beállítottsága (az ellenzéki magyar pártok támogatását élvezik) és a szlovák nevek kerülése között.

A kommunista lapok az elvárásnak megfelelően voltak közepesen „szlovákok”. Nem tartom valószínűnek, hogy politikai célzattal választották volna a magyar vagy a szlovák alakváltozatokat, inkább más tényezők befolyásolhatták a nyelv választást (a hatósági szabályozás és a helységrév azonosítása). A kommunista lapok közül kitűnik a Magyar Nap, amelyben a másik két kommunista újságnál (Munkás, Kassai Munkás) kevesebb a kódváltás, szlovák településnevek csak a hirdetésekben fordulnak elő benne.

Az aktivista lapok valóságot esetleg elferdítő, akár magyarellenes cikkeik ellenére nem tartalmaznak a többi lapnál kiemelkedően több kódváltást. Az 1922-es és az 1929-es Reggel bővelkedik magyarellenes cikkeiben, a kódváltások tekintetében viszont nem különbözik a többi politikai beállítottságú laptól. A független lapok után (vö. 4. ábra) a legtöbb kódváltást az aktivista lapok tartalmazzák, de az eredeti feltételezés, miszerint az aktivista lapok az állam nyelvének gyakoribb használatával is a csehszlovák érdekeket szolgálták volna, nem igazolódott be. Az aktivista lapok közül kitűnik a Magyar Újság, nem érezni rajta a kormányzimpátiát, a szlovák településnevek is elenyésző mennyiségben és csak hirdetésekben fordulnak elő.

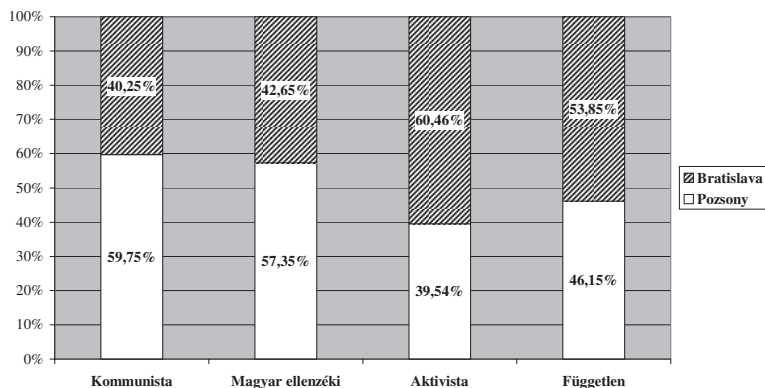
A feltételezésem, hogy az ellenzéki magyar pártokhoz kötődő lapok mellett a függetlenekben lesz a legkevesebb kódváltás, nem igazolódott be. A három vizsgált független napilap a jobboldali, a kommunista, sőt még az aktivista lapokat is túlszárnyalja a kódváltások tekintetében. Bennük van a legtöbb teljesen szlovák nyelvű hirdetés (talán függetlenek lévén nekik volt legfontosabb bevételi forrás a hirdetések közlése). De még a független lapokban is sokkal gyakoribb a településnevek magyar alakváltozatának használata, mint a szlováké.

4. ábra. A magyar és a kódváltott alakok megoszlási aránya a lapok politikai beállítottsága alapján

A Pozsony-Bratislava változóra a fentiek nem teljesen igazak, az aktivista lapokban igen magas a kódváltott forma használata:

5. ábra. A Pozsony / Bratislava változatok megoszlása a lapok politikai beállítottsága alapján

5.1.4.3. Műfajok

A gazdaság tematikájában a szlovák településnevek elsősorban tözsdei információk közlésénél, fizetéseképtelenségek, bankfiókok felsorolásánál gyakoriak. Ezzel szemben a kultúrával kapcsolatos cikkekben ritkább a kódváltás. Ha előfordulnak is néha szlovák elnevezések, ezeknek indítékait a műfaji–tematikai kötöttségeken kívül kell keresni. A hírek műfajából van a legtöbb adat, az összegyűjtött anyag legnagyobb része a hirdetések mellett ebbe a kategóriába sorolható. A kódváltások fő funkciója a híreknél a törvény betartása (a helynevek hivatalos formában történő közlése) és az azonosítás lehet.

Az elvárásoknak megfelelően a hirdetésekben volt a leggyakoribb a szlovák alakváltozat. A hirdetések egyrészt kívánnak a lapból, „felülről”, a hirdetők által kerülnek be, általuk megszabva, milyen szöveggel, milyen nyelven jelenjen meg, ebből következően könnyebben befogadják az idegen elemeket. A települések azonosítása miatt is fontos lehet a szlovák változat. Sok esetben a hirdetés postacímet is tartalmaz, ezeket gyakorlati okból is fontos hivatalos formájukban feltüntetni; a szövegtől való viszonylagos elkülönültség (a cím általában a hirdetési szöveg végén, attól nemileg elkülönülve található) pedig magával hozza az „államnyelviséget” (vö. III. 5.1.4.6. fejezet).

Dr. Schwarcz Gyula ... *Košice*, Štefániková 20 szabadságáról visszatérve rendelését megkezdte. (Kassai Újság 1937)

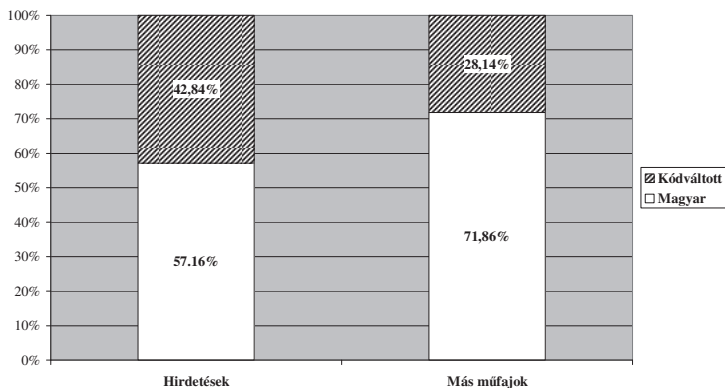
Ágytollat és pelyhet Lustig Fülöpnél *Bratislava*, Kúpelná 1.sz. (Reggel 1929)

Automobilkiképzés, motorkerékpárkiképzés – Beiratkozás állandóan kizárólag Gáspár igazgató első sofőriskolájában *Košicén*, Šibriková u. 12 A (Kassai Újság 1937)

Eladó hét darab ... acélredőny ... Schlesinger vaskereskedésében *Velky Mederen* (Magyar Nap 1937)

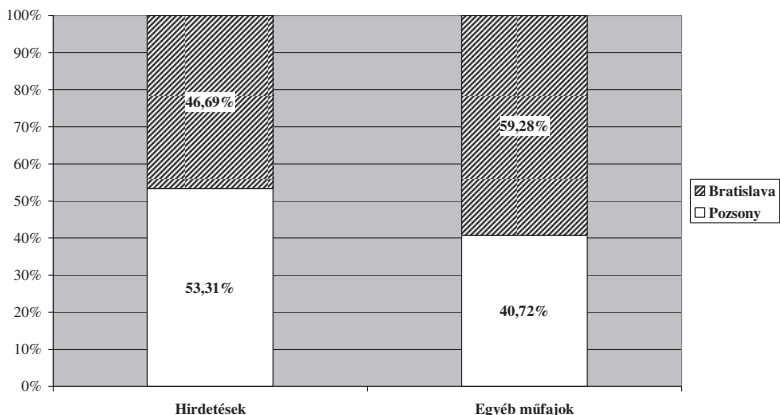
A hirdetéseken és a híreken kívül olyan kevés adatot sikerült összegyűjteni, hogy nem lenne értelme az eredetileg elképzelt felosztás szerint statisztikailag külön-külön tanulmányozni az adatokat. Némiképpen releváns arányokra és eredményre akkor jutunk, ha csupán a hirdetéseket különítjük el az összes többi műfajtól. Hozzá kell tenni, hogy statisztikailag még a hirdetésekben is túlsúlyban vannak a magyar alakváltozatok.

6. ábra. A magyar és kódváltott alakok megoszlási aránya a műfajok alapján

A *Pozsony-Bratislava* változatokra a fentiek ismét nem vonatkoznak, a *Pozsony* (a *Kassa* mellett) az egyedüli helységnév, amely a hirdetésekén kívül is nagyon gyakori kódváltott alakban, sőt a többi szlovák településnévvel ellentétben nagyobb százalékban szerepel így a hirdetésekén kívül, mint bennük.

7. ábra. A Pozsony / Bratislava változatok megoszlása műfajok szerint

5.1.4.4. A jogi státus

Természetes, hogy a földrajzi objektumoknak (főleg vegyes lakosságú területeken) különböző nyelvekben más-más nevük van. Ezek az elnevezések párhuzamos névadás vagy névfordítás, esetleg a névnek egy másik nyelv sajátosságaihoz történő pusztá adaptációja útján keletkeznek (J. Soltész 1979:88). A már említett „csehszlovák” helységnevé meghatározása is több módon történt (vö. Szabó Mihály 1998:137). Ha korábbi forrásokból adatolható volt a szlovák (szláv) hangzású név, az vált a település „csehszlovák” nevévé (pl. Léva esetében 1773:Levice>Levice). Az értelmezhető neveket általában lefordították (Dunaszerdahely>Dunajská Streda). Sokuk szlovák elnevezése azonos lett a magyarral, csak írásmódjukban volt különbség (Tornalja>Tornaľa). Ha a magyar településnév összetett szó volt, az újonnan alkotott szlovák név általában hibrid alakulat lett (Nagy-Megyer>Veľký Meder). A korban a magyar, ill. (cseh)szlovák nyelvűség szerint a hivatalos név három típusa volt elkülöníthető:

- Helységnevek, melyekben a magyar kisebbség számaránya 20 % alatti volt, így csak szlovák nyelvű hivatalos nevük létezett (pl. Banská Bystrica, Bardejov, Liptovský Svätý Mikuláš, Malacky, Myjava, Námestovo, Ružomberok, Topoľčany, Turčiansky Svätý Martin, Vranov, Žilina), de az 1930-as népszámlálási adatok alapján később pl. Pozsony, Nyitra, Rimaszombat és Kassa is ebbe a csoportba került.
- Helységnevek, amelyekben a magyar kisebbség számaránya elérte a 20 %-ot, így a szlovák mellett a magyar név is hivatalos (pl. Csallóköz aranyos–Zlatná na Ostrove, Deáki–Diakovce, Dunaszerdahely–Dunajská Streda, Nagy-Megyer–Veľký Meder, Párkány–Štúrovo, Püspöki–Biskupice pri Dunaji, Rimaszécs–Rimavská Seč, Rozsnyó–Rožňava, Sellye–Šaľa, Szepesigló–Spišská Nová Ves, Tardoskedd–Tvrdosovce, Tornalja–Tornaľa, Verebély–Vráble).
- Csak magyar nyelvű településnevek, főképp a Csallóközben, melyeknek nem volt szlovák hivatalos neve (pl. Béke, Bögellő, Gúta, Süly, Verekyne).

A vizsgált anyagból egyértelmű, hogy a hivatalos névadás nagymértékben befolyásolta a településnevek írásmódját. Ez elsősorban a *Bratislava* és *Košice* nevekre értendő, melyek előfordulási aránya a teljes vizsgált anyagban 50% körüli (vö. 1. ábra). A *Bratislava*

használata már-már olyan mértékű, mint a *Szlovenszkó*-é, számos esetben magyar helyesírással, *Bratislavá*-nak írják.

A pöstyéni fürdő bérletét a *bratislavai* csendőrség letartóztatta. (Kassai Napló 1920)

Magyar rádióadás *Bratislavában* keleti gramofónzenével. (Reggel 1929)

A sztrájkot megelőzőleg még a munka kezdeténél nagyvágatva lejött *Bratislavából* egy nem tudni micsoda szocdem éhenkórász. (Munkás 1931)

Bratislavában épp most jelent meg Karel Čapek: Egy mindennapi élet című regénye. (Kassai Újság 1937)

Hasonlóképp a hivatalos nevekkel lehet összefüggésben a többi helységnév kódváltott használata olyan esetekben is, amikor a műfaj és az egyéb tartalmi-formai tényezők nem adhatnak magyarázatot a szlovák alak előnyben részesítésére.

Košicére befutott a gyorsvonat
Tizenhárom kislány elébe szalad
Mind a tizenhárom zsebkendőt lobogtat
Markovics Edénél kapni csak olyat. (Kassai Napló 1929)

Hűs év óta vagyok adófizető polgár *Kosicén*. (Kassai Munkás 1931)

Tegnap este elhatározták, hogy visszatérnek a városba és innen az éjszaka leple alatt tovább utaznak *Prešovra*. (Kassai Újság 1937)

Folyó hó 9-én *Žilina* város zenekedvelő társadalmának a most lefolyó világba-rívó zord mulatózások közt, volt része egy kedves hangversenyben” (Kassai Napló 1920)

Trnaván a legerősebb a kommunista párt. (Munkás 1931)

A többi egynyelvű (hivatalosan szlovák) helységnévre nem hatott ilyen mértékben a törvényi szabályozás, a korabeli újságokban (a hirdetéseket kivéve) magyar névváltozatuk az elterjedtebb. A kétynyelvű hivatalos nevek közül főleg a magyar használatos, a csak magyar hivatalos nyelvű helységnevek természetesen csak magyarul szerepelnek. A hipotézis arányaiban beigazolódott (bár a magyar alakok használata mindegyik típusú hivatalos név esetében a vártnál talán nagyobb mértékű). Az Új Szóban a politika „beleszólása” a helységnevek írásmódjába még nyilvánvalóbb volt (vö. Kulcsár 2002:8).⁸⁰

---

⁸⁰ Szilvassy Lajos, az Új Szó főszerkesztője ekképpen emlékezett vissza erre egy interjúban (melyet Kulcsár Aranka készített): „Ez a normalizáció időszak, tehát a 70-es évek eleje, amikor majdnem mindent szlovákul kellett írni, aztán abba belegyezték, hogy szlovákul leírjuk, és zárójelbe tesszük a helységnevet magyarul ... korábban mindig a politika függvénye volt, hogy hogyan írhatjuk le a helységneveket, és ez ilyen »húzd meg, ereszd meg« játék volt, hol így, hol úgy, ha bekeményített a kommunista párt vonala, akkor nem volt szabad

5.1.4.5. A település nagysága, ismertsége, nemzetiségi összetétele

Mivel a kisebbségi jogok mértéke a kisebbség részarányától függött, a hatóságok mindent megtettek annak érdekében, hogy azt minél több helyen 20, 50, ill. 75 százalék alá szorítsák. A végrehajtás módjával, az időnként durva visszaélésekkel lehetővé tették a kisebbség számarányának statisztikai csökkentését. Az 1920-as népszámlálás adataira tehát csak módjával lehet támaszkodni, a politikai és szociális kényszer miatt sok állampolgár szlovák nemzetiségűnek vallotta magát, a magyar nemzetiség hivatalos aránya, főleg a nagyobb városokban, alacsonyabb volt a valóságnál.

A magyar és a szlovák többségű településnevek írásmódja között nincs nagy különbség. A magyar tömbben fekvő települések gyakrabban szerepelnek magyar alakjukban, de hirdetésekben, kelteésekben ugyanolyan gyakorisággal lelhetők fel szlovákul, mint a szlovák többségű települések. A szlovák nyelvterületen fekvő nagyvárosok folyó szövegben leginkább magyarul szerepelnek (pl. *Zsolna, Poprád, Csaca, Ótátrafüred*), szlovákul inkább kisebb települések nevét írják (*Lisková, Bogdanovice*), melyek magyar neve (*Liszkófalva, Garbócbogdány*) valószínűleg akkoriban sem volt túl ismert. Sűrűbben leírják szlovákul azokat a településneveket, melyek „szlovák érzetet” keltenek (pl. *Derva Gyetva* helyett, *Dolný Kubín Alsókubín* helyett), de gyakran az egyértelműen szlovák többségi lakosságú, kevésbé ismert települések is magyar alakváltozatukban szerepelnek. A hipotézis tehát nem igazolódott be.

Két napig gyalogolt, amíg hazaért a trencsénmegyei *Ösvényes* községbe, amely a *Zsolna–Csaca* vonalon fekvő település. (Prágai Magyar Hírlap 1929)

Az öt napos kurzus előadásait váltakozva *Ó-és Újtátrafüred, Tátralomnic, Tátraszéplak, Matlárháza és Csorbató* fürdőhelyeken tartják meg. (Kassai Napló 1929)

A második világháborút követően az Új Szóban a kódválasztást a település „nemzetisége” már sokkal jobban befolyásolta. A szlovák tömbben fekvő, szlovák többségi lakosságú helységneveket általában szlovákul, a magyarokat magyarul írták (Kulcsár 2005:79). A két háború között már csak azért sem érvényesülhetett ez az elv, mert az olyan fogalmak, mint „szlovák tömb”, „magyar nyelvterület” mai értelmezésükben nem léteztek, Szlovákiára nyelvileg még mint egységre tekintettek.

---

magyarul írni, ha kicsit lazább volt a helyzet ... akkor viszont lehetett vagy zárójelben magyarul, vagy magyarul is használni a helységneveket. '89 után ez nem probléma.” (Kulcsár 2002:106-109)

5.1.4.6. A nyelvi kontextus

Ahogy feltételeztem, növeli a kódváltás esélyét, ha a tulajdonnév nem folyó szövegben van. Erre a legtöbb példa a keltezésekben és a címzésekben található. A korabeli újságírásban bevett gyakorlat volt, hogy címek alatti keltezésben közölték, mikor és hol történt az adott esemény. Míg a címben és az azt követő cikkben a helységnevek legtöbbször magyar alakváltozatban szerepelnek, a keltezésben gyakori a kódváltott forma.

A vádtanács elrendelte Kovács alezredes *pozsonyi* villájának elfoglalását.
Bratislava, okt.3. (Reggel 1929)

Viharos városi tanácsülés *Losoncon*
Lučenec, okt.4. (Prágai Magyar Hírlap 1929)

Összeroppanás előtt *Galgóc* ipara
Hlohovec, okt. 11. (Reggel 1922)

Ez a használatmód sem kizárólagos, ellenpélda is akad:

Az Ember tragédiája a *kassai* magyar színházban
Kassa, szeptember 30. (Prágai Magyar Hírlap 1929)

A magyar választási egység zászlóbontása ezrekremlő választó tömegek előtt a *deáki* magyar hősi halottak emlékművén
Deák, október 1. (Prágai Magyar Hírlap 1929)

A magyar nyelvű keltezés ritkább, a fenti magyar nyelvű példák oka a cikk tartalma is lehet (magyar színház, magyar választási egység). Az apróhirdetésekből, felhívásokban, pályázatokban található címzésekénél (bár fő funkciója valószínűleg az azonosítás) a forma is elősegíti a kódváltást, hiszen az adott tulajdonnevek nem a szövegben, hanem attól részben elkülönülve – vesszővel elválasztva helyezkednek el.

26 éves elvált asszony munkát keres, *Lučenec*, *Vajansky ul. 79* (Kassai Napló 1920)

Dr. Med. Fest Guido, a bratislavai kórház sebész-urológia osztály volt segédorvosa rendl
Košicén, *Mlynská ul. 12.sz.* (Kassai Újság 1937)

A felsorolások (helységnevek egymás után történő feltüntetése) sem tipikus szövegek, ezek használatánál is gyakori a szlovák formák használata.

Orvosi műszerek. Fiókfelvételi helyek: *Košice, Banská Bystrica, Ružomberok, Sečovce* (Kassai Napló 1929)

Hasonlóan megszerkesztetlenek az eljegyzésekről, esküvőkről szóló értesítések.

Rabin Klári *Rožňava* és Kincs Miklós *Komárno* április 11-én tartják esküvőjüket. (Magyar Újság 1937)

Zuck Jenő *Nitra* eljegyezte Steiner Ilonkát *Komárno* (Reggel 1929)

5.1.4.7. A nyelvi jelleg

A nyelvi tényezők (pl. a szlovák alak „bonyolultsága”) látszólag nem befolyásolják a kódváltások számát. Az idegen formák szövegbe illeszkedését elősegítheti az írásos forma (élőszóban a nyelvi jelleg nagyobb gátoló tényező lehet).

Az előírt nyomtatványok ... a „Sväz slovenských peňažných ústavov”-ban, *Turč. Sv. Martin-ban*, valamint a Szlovenszkói és Kárpátországi pénzügyi egyletnél *Bratislavában* kaphatók. (Reggel 1922)

Október 2-ára jövedelmi adótárgyalásra idézett be a *lučeneci* pénzügyi pozitúra *Modry Kameňba*, a jegyzői hivatalba (Reggel 1929)

Gazdasági és kultúrkiállítást rendeztek *Spišska Nova Vesén*. A *Spišska Nova Vesi* vegyes ipartársulat gazdasági és kultúrkiállítást tervez. (Kassai Napló 1929)

A kódváltást a fenti esetekben valószínűleg a szövegek hivatalossága indukálta, a bonyolult formák at államnyelv nyelv használatát nem akadályozták meg. De egyébként sem állapítható meg, hogy a szlovákul „nyakatekert” helységnevek gyakrabban szerepelnének magyar alakjukban, mint a magyar nyelvbe jobban illeszkedő szlovák nevűek.

Az -i melléknévképzős tulajdonnevek a vártak megfelelően kisebb számban fordulnak elő kódváltott alakban, mint képző nélküli alakjaik. Az -i képzős szlovák helységnevek leginkább folyó szövegben találhatók, ritkábbak a hirdetésekben, címzésekben. Ez is okozhatja ritkább előfordulásukat. Az sem kizárható viszont, hogy részben idegenszerűségükből kifolyólag kerültek használatukba. Ugyanakkor van példa -i képzős kódváltásra is:

Annakidején eltűnt Bouhová Zsuzsanna 28 éves *bystricai* illetőségű menyecske. (Magyar Nap 1937)

Közhírré teszem, hogy Skrek Samu *zlatémoravcei* lakos megkeresésére a bratislavai fiókpályaudvaron ... levő teljes kocsis faszénrakományt nyilvánosan eladom. (Híradó 1920)

A *prešovi* munkásság gyűlést tartott. (Kassai Munkás 1920)

Pályázat a *Velky-Máčad-i* (nagyácsédi) róm. kat. iskola ... férfitanítói állására. (Prágai Magyar Hírlap 1929)

Érdekes megoldás a kéttagú szlovák tulajdonnevek egybeírása -i képző esetében:

Nevezett Gyévát Kálmán ... rendelkezésére bocsátott sárga herélt 5 éves lovat ... a *novezámkvi* közjegyző közbenjöttével (Reggel 1922)

5.1.4.8. Az azonosítás fontossága gyakorlati szempontból

Ahogy várható volt, a kódváltásnak sok esetben gyakorlati funkciója van. A településeket átnevezték, a felhívásokban, közleményekben, postacímekben ezért (is) gyakran a csehszlovák alakot használták. Sok esetben viszont az olvasók nem ismer(het)ték a szlovák neveket, így célszerű volt a mindennapokban használatos magyar nevet is feltüntetni (általában zárójelben). Változóan, hol a magyar, hol a szlovák alakot tették zárójelbe. Itt érintkezik a kétnyelvűség a nyelvközséggel, a zárójelben jelzett alakok fordításként is felfoghatók, az egyértelműsítés miatt a helységnevet a másik nyelven megismétlik (megduplázzák). A „zárójelezés” azonban messze nem olyan gyakori, mint az Új Szóban, ahol 1970-től 1989-ig a helységnevek jelölésére ez a gyakorlat volt általános.

... *Brünni (Brnai)* cégnek eladott ... *Zemplénszina (Snina)* vasúti állomáson levő bükkfaszenet. (Kassai Napló 1920)

A *vágsellyei (Sala nad Váhom)* közjegyző azonnali belépésre keres hivatalos szlovák nyelvet is teljesen bíró irodakisasszonyt. (Híradó 1920)

A *sakáloši (Ipolyszakállas)* r. kat. iskola ... pályázatot hirdet. (Híradó 1920)

Forduljanak a „Cigelka” jódos gyógyforrások kezeléséhez *Bardejov (Bártfa)* (Reggel 1929)

Előfordul, hogy miután megtörténik az azonosítás, a későbbiekben már magyarul használják a településnevet.

Követelik, hogy a *Margecany–Červená skalai* (*Margitfalva–vöröskői*) vasútvonal építését kezdjék meg ... Ebből is látható, hogy a külföldi tőke reális dolognak tartja a *Vöröskő–margitfalvai* vasútvonalat. (Kassai Napló 1929)

5.1.4.9. „Ad hoc” kódváltások

Néhány esetben a felállított hipotézisekben szereplő tényezők egyikével sem magyarázható a kódváltás. Egy mondategységen, szövegrészen belül egyes településnevek hol magyarul, hol szlovákul íródnak (váltakozik a kódváltás és kódtartás). Pl. az 1920-as Kassai Munkás két felhívása:

Ácsmunkások kerüljék *Kassát* (okt. 6.)

Építőmunkások részére *Košice* város szigorú bojkott alatt áll. (okt.8.)

Előfordulhat, hogy némely esetben a szlovák alak (hivatalos csehszlovák név) a jelent képviseleti, míg a magyar az államfordulat előtti időt:

Csontvázat találtak *Bratislavában*. Nincs kizárva, hogy a régi *pozsonyi* koleratemető nyomára akadtak ezen a helyen. (Kassai Újság 1937)

Felhívjuk mindazon osztálytársainkat, akik az 1918-19-es iskolai évben a *besztercebányai* felső kereskedelmi iskola hallgatói voltak ... közöljék címüket a tízéves találkozó megtartás céljából Flaszik Béla és Lax Kálmán volt osztálytársaikkal *Banska Bystricára*. (Kassai Napló 1929)

Megtörténhet, hogy az egyszer valamilyen okból megjelent szlovák alak befolyásolja a kódváltott forma használatát a következőkben is.

Három tűzvész *Aranyosmarót* környékén. *Aranyosmarótról* jelentik: A *Zlaté Moravce* közelében levő Hostovce községben több fajta és nagyon sok takarmány esett a tűz áldozatául ... Vasárnap este újabb tüzeset volt a *Zlaté Moravcétól* tízpercenyi távolságban lévő Chyzerovce községben. (Reggel 1929)

Ezer szükséglakást építenek *Pozsonyban*. *Bratislavából* jelentik: A *bratiszlavai* szükséglakás-akció új fázisba lépett. (Reggel 1922)

Néha semmilyen elképzelés nem fogalmazható meg azzal kapcsolatban, hogy miért írják egy mondaton belül is az egyik helységnevet hivatalos szlovák nyelven, a másikat magyarul.

Gyönyörű látványban lesz része f. hó 8-án *Bratiszlava*, 9-én *Nagyszombat*, 10-én *Nyitra* és 11-én *Nové Zámky* városok közösségének. (Reggel 1922)

Ugyanez a helyzet *Selmecbányán és Rózsahegyen ... Rozsnyón, Besztercebányán, Füleken, Zsolnán, Trnaván*. A „szlovenszkói kis Rómának” becézett város kommunista bástyává vált. Előretörtünk *Handlován* is, ebben a fontos szlovenszkói bányavárosban ... További vörös városok: *Rozsnyó, Gelnica, Prievidza*. (Munkás 1931)

5.1.5. A helyragozás kérdése

A kárpát-medencei helységnevek bel- és külviszonyragokkal (belviszonyragok: -ban, -ben, -ból, -ba, -be; külviszonyragok -n, -ról, -ről, -ra, -re) ellátása bonyolult, szabályba pontosan nehezen foglalható kérdéskör. Az ezen kívül eső helységnevekhez viszont ma egyértelműen belviszonyrag járul. A történelmi Magyarország települései esetében a külviszonyrag a gyakoribb, de a bel- és külviszonyragoknak különböző variánsai alakultak ki. Ezek a variánsok tulajdonképpen nyelvi változók, a nyelvi jelenségeknek esetenként „alternatív megvalósulásai vannak, az egyik beszélő így, a másik úgy, vagy ugyanaz a beszélő az egyik alkalommal így, a másik alkalommal úgy realizálja” (Wardhaugh 1995:124). A kor sajtónyelvében ezek a változatok szintén megvannak. Egyes hely- és helységnevek mindig ugyanazzal a (kül- vagy bel-) viszonyraggal vannak ellátva, helyesen (*Tornalján, Zólyomban, Besztercebányán, Losoncon, Trencsénben...*), más esetekben változatok figyelhetők meg a helyragok használatában.

Csallóközön Somorjában Kösmeni magyar ügynököt letartóztatták. (Kassai Napló 1920)

Pénteken reggel egy nagyobb pozsonyi társaság *Csallóközbe* jött, hogy a Duna mellékén vadásszanak. A társasághoz Somorján többen csatlakoztak. (Prágai Magyar Hírlap 1929).

A -szombat utótagú neveknél az inessivusi (-ban) rag használata javasolt. Meglehet, hogy a *Nagyszombaton* alak (mindössze egyszer fordul elő) szlovák párja, a *Trnava* analógiájára keletkezett, amely szó alakjánál fogva is evokálja (bár nyelvtani szempontból helytelenül, a nem magyar helységnevek esetében elvileg a belviszonyrag a használandó) a *Trnaván* alakot. Ugyanez vonatkozik a *Rimaszombat* névre is, amely pl. ugyanabban a számban (Kassai Újság 1937. okt.3., hirdetések) egyszer kül-, másszor belviszonyragot kap.

Nagyszombatban és környékén teljesen megakadt a mezőgazdasági vetési munka. (Magyar Újság 1937)

Az 1935-ben *Nagyszombaton* alakult NUPOD fogyasztási szövetkezet póstyéni fiókja licensz nélkül működött. (Magyar Nap 1931)

Özvegy Zavadszky Edéné *Rimaszombat*on 55 éves korában elhunyt

Langhoffer Gizella, életévének 51. évében *Rimaszombatban* elhunyt.

Két külviszonyrag is alkot változót: a -t lokativus rag és az -n:

Zsolnán, Losoncon és Ungváron a Frankl és Társa bankház és ottani fiókjai tartják a Bebeca képviselőt. (Magyar Nap 1937)

Százezer koronás sikasztás *Ungvárott*. (Reggel 1922)

Akkoriban még sokkal gyakoribb volt a lokativus ragos *Érsekújvárott–Érsekújvárt*, ritkább a ma elterjedtebb *Érsekújváron*.

Letartóztatások *Érsekújváron*. (Reggel 1922)

Érsekújvárott továbbá kiutasítottak négy tanulóapácát, mert kiderült, hogy a tanuló ifjúságot államellenes szellemben nevelték. (Híradó 1920)

Pozsonyban, Érsekújvárt, Komáromban, Kassán egyszerre véget ért a sztrájk (Kassai Napló 1920)

Egyértelmű megállapításokat tenni sokszor lehetetlen, a helyi norma gyakran eltér köznyelvitől. A következő idézet is példa rá, hogy egy adott települést gyakran a köznyelvitől eltérő módon – általában belviszonyragal – ragoznak a benne és környékén élők. Egy paraszttal folytatott beszélgetésből idézek:

A napokban a befogás után kellett menni *Csenkébe* ... De még enni sem értünk rá, el kellett menni Párkányba. (Munkás 1931)

Bár a külföldi város- és községnevek ragozásánál a belviszonyragok használata lenne normakövető, a vizsgált anyagban a kárpát-medencei magyar helységek szlovák neveihez ritkán kapcsolnak ilyet. A *Bratislava* azonban mindig belviszonyragot kap, és ritkán, de előadódhatnak más belviszonyragos példák is.

A jövő hónap közepén *Bratislavában* új fiókot létesítenek. (Reggel 1922)

A paprikaszindikátus *Bratislavában* közgyűlést tartott. (Kassai Újság 1937)

Miért utazik *Nové Zámky-ba*? Mert női- és férfiszövegetekben Dukesnél legnagyobb a választék. (Reggel 1929)

Az előírt nyomtatványok ... *Turč. Sv. Martin-ban* ... kaphatók. (Reggel 1929)

A többi ragozott szlovák nyelvű helységnév viszont külviszonyragot kap. Pl.:

Löwy Gizikét *Detváról* eljegyezte Feldmár József *Vrátky*. (Magyar Újság 1937)

Rabin Klári *Roznava* és Kincs Miklós *Komárno* ápr. 11-én tartják esküvőjüket *Lučenecen*. (Magyar Újság 1937)

... a vizsgálóbíró a beteg sírásóért küldött *Valticére*. (Magyar Újság 1937)

Expressz autójárat *Rožňava* és *Kosice* között. Helyek előre válthatók *Rožňaván ... Košicén ...* (Kassai Napló 1929)

Felhívjuk osztálytársainkat ... közöljük címüket a tízéves találkozó megtartása céljából ... volt osztálytársaikkal *Banská Bystricára*. (Kassai Napló 1929)

A Komszomol hatalmas gyűlése *Trnaván*. (Munkás 1931)

Hiába váltak tehát az adott helységreveke a megváltozott államiság hatására „külföldivé”, továbbra is a „belföldi” norma szerint ragozódnak, szlovák alakjukban is. Fonetikai tényezők a választást nem befolyásolták, végződéstől függetlenül illesztik a szlovák változathoz a külviszonyragot. Kálmán Béla megfigyelését idézem az amerikai magyarok nyelvhasználatáról: „...az amerikai városneveket úgy ragozzák, mintha belföldiek volnának ... hiszen számukra Amerika belföld.”(1970:44). Ha egy második generációs amerikai magyar belföldiként ragozza az amerikai településeket, természetes, hogy a két világháború közti újságírók is a magyar szokás, magyar hangzás szerint ragozzák a szlovák helységrevekeket is. Az újságírók kommunikatív kompetenciáján kívül (amely hatására „magyar”-ként ragozzák a szlovák településneveket), az analógia is befolyásolhatta a ragválasztást (ha a hasonló hangalakú magyar alak külviszonyragos, a szlovák változat is az lesz: *Losoncon–Lučenecen, Rozsnyón–Rožňaván*).

J. Soltész írja 1967-ben: „A szomszédos országok magyarságának nyelvhasználatában újabban elterjedt az idegen helynevek külviszonyraggal való ellátása, elsősorban azokban az esetekben, amikor a szóban forgó helység neve külviszonyragokkal használatos, de olyankor is, amikor az illető helységnek nincs magyar neve. A szlovákiai Új Szó című napilap hasábjain olvasom: „Bartošovicén és Sedlicén, Žilínán (tudniillik Zsolnán), Prievidzén (Privigyén) ...” (1967:44). A külviszonyrag használata ezekben az esetekben, mint a fentiek bizonyítják, nem a 60-as években terjedt el, hanem az államfordulattól (a „külföldivé válástól”) kezdve ez a gyakoribb és természetesebb. Sőt, a későbbiekben az Új Szóban már

(valamivel) több példa akad a szlovák helységnevek belviszonyraggal ellátására (Kulcsár 2002:74-76), feltehetőleg a kodifikált szabályokhoz való alkalmazkodás miatt.

A *Szlovenszkó*, *Rusziinskó* tájnevek kül- és belviszonyragokat egyaránt kapnak.

A fenn közölt ár ugyanis csak Cseh- és Morvaországra vonatkozik, *Szlovenszkóban* és *Rusziinskóban* a cukor még drágább lesz (Híradó 1920)

Szlovenszkón és *Rusziinskóban* eddig külön tömörülő fogorvosok egyetlen egyesületet alkotnak. (Prágai Magyar Hírlap 1929)

Új nagyfűrészt *Rusziinskón*. (Kassai Napló 1929)

A *Podkarpatská Rus* mindig belviszonyragot kap.

A kiosztott vetőmag nagy részét *Podkarpatská Rusban* szerezték be. (Kassai Újság 1937)

5.1.6. Utcanevek

Az utcanevek (közterületek neve) fő funkciója az azonosítás, megkülönböztető feladatuk van (a tájékozódást segítik). Az utcanevek alakszerkezeti és jelentésszerkezeti egyöntetőségükkel kitűnnek a többi tulajdonnév közül. (J. Soltész 1979:89). Többségükben megtalálható az „utca”, „út”, „tér” jelentésű, elsőrendű információs értékű közszoói elem. A másik, a jelentéshordozó elem lehet közszoó vagy tulajdonnév. A közszoói típusú utcanevek kaphatták nevüket az utca irányáról, minőségéről, egy épületről, nemzetiségről, foglalkozásról. Funkciójuk általában a leírás. A tulajdonnévi típusú utcanevek általában kevésbé motiváltak, ismert személyről, esetleg történelmi eseményről kapták nevüket, funkciójuk az emlékéllítés. Lanstyák (1998:108) további funkcióként megemlíti a gyönyörködtetést (esztétikai hatást).

Az utcanév változhat, a rendszerváltozások sűrűn hoznak új utcaneveket. A vizsgált anyagban található utcanevek is szorosan összefüggnek a korral, politikai rendszerrel. A korabeli jogszabály szerint az utcanevekről a községi képviselőtestület határozott (vö. Szabó Mihály 1998:137). Az első helyen hivatalosan mindig a csehszlovák nyelvű utcanévet kellett feltüntetni (ha volt olyan, bizonyos helyeken ugyanis nem volt kötelező, pl. Somorján sem, lásd I. 4.1. fejezet). A korabeli lapokban ezt a szabályt nem tartották be következetesen, az utcanevek a többi tulajdonnévhez képest mégis gyakrabban fordulnak elő

kódváltott formában. Ennek oka lehet, hogy leggyakrabban hirdetések címzéseiben szerepelnek, ezek pedig műfajuk (a hirdetések műfaja a „legszlovákabb”) és szövegtől való elválasztottságuk (címzés) miatt a leggyakrabban előforduló kódváltások. A kódváltás fő funkciója ez esetben is az azonosítás, ez a funkció az utcanévek változékonysága miatt is fontosabb szerepet játszhat. Míg pl. az azonosítás szempontjából mindegy volt, hogy *Pozsonyt* vagy *Bratislavát*, *Komáromot* vagy *Komárnot* írtak-e, az utcanéveknél a hivatalos csehszlovák forma feltüntetése egyértelművé teheti az azonosítást, használata által félreértéseket kerülhettek el.

Első Szlovák Leánykiképző Intézet m.sz., Košice, *Hlavná (Fő utca)* (Prágai Magyar Hírlap 1929)

Felhívás Szlovenszkó és Ruszinszkó összes fogorvosaihoz ... *Košice, Hlavná ulica c. 42* (Kassai Napló 1929)

Munkásnak és Pravdának szóló levelek, reklamációk, rendelések Weisz Sámuelnél, *Bratislava, Dunajská ul. 7/II.* (Munkás 1931)

Folyó szövegben is előfordul szlovák utcanév:

Eladó három szobás összkomfortos lakás a *Štúrova okružnán* (Kassai Újság 1937)

Igaz, hogy az új „csehszlovák” név volt a hivatalos, ám a hirtelen változtatások miatt (melyek sokszor nem voltak motiváltak) célszerű volt feltüntetni a régi, monarchiabeli változatot is (elsősorban az 1920-as években). Így az olvasók megismerhették a hivatalos nevet, ugyanakkor azonosítani is tudták az utcát: *Štúr utca–Baross utca* (Pozsony), *Švehla–Pesti út* (Eperjes), *Štefánik–Széchenyi utca* (Érsekújvár), *Kukučínová–Kinizsi utca* (Kassa). A későbbiekben, az állandósulást követően ez a gyakorlat már ritkábban figyelhető meg. Példa egy, a névváltoztatásról szóló cikkből:

Új név – régi elhagyatottság. A *Masaryk-körútra* átkeresztelt *Klobusiczky utca* annak dacára, hogy a város egyik legszebb útvonala, most a teljes elhagyatottság állapotában van.” (Kassai Napló 1920)

Érdekesek az olyan hibrid utcanévek, melyeknél a szlovák jelentéshordozó elemhez kapcsolódik a magyar „utca”, „tér” szó: *Zvonárska utca*, *Štefániková utca*. Egyes utcanéveknél többtagú változók alakultak ki, pl. a kassai *Štefánik utca* szerepel *Štefániková*, *Štefániková ulica*, *Štefánik utca*, *Štefániková utca* formában is (ill. ugyanezek lágyító jel nélkül). Gyakran feltüntették zárójelben a régi nevét (*Fő utca*), vagy a *Fő utca* után

következett a szlovák alak, de csak régi magyar nevén is előfordult. Az utcanevek jelölése tehát meglehetősen következetlen és kaotikus volt.

Előfordult, hogy az új szlovák utcanév használatának stílushatás elérése vagy elhatárolódás kifejezése volt a funkciója:

Amint a *Rumannová-ulicán* a városba tartok ... finom vonalakban szítál az őszi eső. (Kassai Napló 1920)

Gyönyörködöm a szép utcai táblában: „*Štefaniková cesta*” – mondja. Ha ezt Hlinka meglátja bizonyára kíván valamit a nagy referensnek (Kassai Napló 1920)

Az utcanevek később az Új Szóban is hasonló arányban maradtak kódváltottak, fennállt (sőt még inkább állandósult) az a gyakorlat, hogy az utcaneveket, főleg ha azonosítást szolgáltak, szlovákul (is) írják (vö. Kulcsár 2002:92). Furcsa, hogy az Új Szóban oly elterjedt zárójelezést az utcanevekre nem alkalmazták. Ennek oka talán az lehet, hogy akkorra közhasználatúvá váltak a szlovák utcanevek (bár később, a rendszerváltozás után újabb változáshullám indult meg). Az első köztársaság alatt még az azonosítás miatt volt fontosabb a magyar (monarchiabeli) változat feltüntetése, a huszadik század utolsó harmadára ez a funkció gyakorlatilag teljesen megszűnt, sőt, az esetleges magyar utcajelölés mellett/helyett lehetett inkább szükség a biztosabb azonosítást lehetővé tevő szlovák változatra.

5.1.7. Helyesírási és nyelvhelyességi hibák

Feltűnően sok a helyesírási, ragozási hiba a szlovák földrajzi nevek írásában. Nagyon gyakori a szlovák tulajdonnevek „megmagyarosítása” azáltal, hogy magyar helyesírással írják őket.

A bratislavai vezérpénzügyigazgatóság ... *Kosicén* {helyesen Košicén} állami bizottságot létesített, melynek körzetébe a köv. területeket sorozta be: *Presov* {helyesen Prešov}, Gelnica, *Nová-Ves*, *Kezmarok* {helyesen Kežmarok}, Sabinov, Lubice, *Levocsa* {helyesen Levoča}, Poprád, Belá és *Spisske Pohradie* {helyesen Spišské Pohradie}. (Kassai Munkás 1920)

Az 1920-as Kassai Munkás és az 1922-es Reggel gyakran használja a *Bratislava* szót magyar sz-szel. Nehéz bármilyen szabályszerűséget találni, sokszor egy cikken belül is váltakozik a két alak.

A bratislavai politikai sztrájk. *Bratislavából* {helyesen Bratislavából} kapott értesüléseink szerint az ottani munkásság a legnagyobb elszántsággal állja a harcot. (Kassai Munkás 1920)

A Kassai Munkás a *Prešov* nevet következetesen *Presova* alakban írja.

A *presovai* {helyesen prešovi} szabómunkások szakszervezete ezúton hívja fel tagjait, hogy tagkönyvecskéiket haladéktalanul szolgáltatassák be.

Általános a szlovák nyelvben gyakori lágyító jel hiánya is (l. a fenti példákat is), aminek némely esetben akár technikai oka is lehet (a magyar nyelvhez szokott újságírók hiányos felszerelése), viszont sok esetben egy lapszámon, egy cikkben vagy akár egy mondaton belül találunk példát lágyítójeles és lágyítójel nélküli szlovák helységnevekre is.

A Slovenská Banka Fiókja Komárno, központ Bratislava, Fiókok: Banská Bystrica, *Bánske Štiavnice* {helyesen Banské Štiavnice}, Hlohovec, Komárno, Košice, Pezinok, Piešťany, Zl. Moravce, *Zilina* {helyesen Žilina}, Lučenec, *Trencín* {helyesen Trenčín}, Nové-Zámky, Prešov, Ružomberok, Trnava. (Reggel 1922)

A *vágsellyei* (*Sala nad Váhom*) {helyesen Šaľa nad Váhom} közjegyző azonnali belépéssel keres a hivatalos szlovák nyelvet írásban is teljesen bíró irodakisasszonyt. (Híradó 1920)

A szlovák nyelvtenban súlyos vétségnek számító egyeztetési hibákra és az „y-i” betűk felcserélésére is találunk példákat.

Fizetéseképtelen gazdák: ... *Záhorská Bistrica* {helyesen Záhorská Bystrica} (Kassai Újság 1937)

Zlati Moravec helyesen {Zlaté Moravce} (Prágai Magyar Hírlap 1929)

Azonnali belépésre izr. tanítónőt keres Kramer József, Nyitransky *Vosokany* {helyesen Nitrianske Vozokany} (Híradó 1920)

A fenti hibák, következetlenségek oka a nyelvi hiány lehetett (esetleg az időhiány, a gyors munkatempó). Az újságírók magyar iskolába járhattak, szlovákul valószínűleg csak az államfordulatot követően kezdtek tanulni. Helyesírási, nyelvhelyességi kézikönyvek sem állhattak rendelkezésükre, lásd a III. 4.5. fejezet c) pontjában. A legtöbb helyesírási hiba a 20-as évek lapjaiban van, idővel számuk csökken, bár a vizsgált korszak végére sem tűnnek el teljesen. Sőt, talán meglepő, hogy évtizedekkel később az Új Szó hasábjain ugyanúgy megmaradnak a hibák, következetlenségek, az utóbbi években persze már elhanyagolható mennyiségben (vö. Kulcsár 2002:69-74).

5.1.8. Összefoglaló megjegyzések

a) A vártnál több kódváltással „indítanak” a lapok az 1920-as években. 1937-re a szlovák tulajdonnevek száma (ha nem is látványosan) csökken.

b) A lapok politikai beállítottsága nem befolyásolta (vagy csak elhanyagolható mértékben) a kódválasztást.

c) A legtöbb szlovák nyelvű földrajzi név (főképp gyakorlati célból) a hirdetésekben, címzésekben, keltezésekben szerepelt, elkülönülve a napilapok lényegi részétől.

d) A földrajzi nevek közül folyó szövegekben a helységneveket és az utcaneveket használták leggyakrabban kódváltott formában, ami valószínűleg összefügg azzal, hogy éppen ezeket szabályozták törvényileg. A két háború között a magyar helységnevek csak a csehszlovák név mellett/után voltak hivatalosak, némelyek pedig egyáltalán nem. A többi földrajzi nevet ritkábban használták kódváltott alakban, részben a törvényi szabályozás hiánya, részben gyakorlati okok miatt (kevésbé volt fontos vagy nehéz az azonosítás). A helységnevek közül legnagyobb gyakorisággal a *Bratislava*, *Košice* neveket használták, amelyek magyar változata az 1930-as népszámlálás után nem is volt hivatalos.

e) Nehéz megítélni, hogy az akkori nyelvpolitika mennyire követelte meg a helység- és utcanevek hivatalos változatának használatát, de a következtelenségek nem utalnak pontos és rendszeres szabályozásra, ellenőrzésre. A korabeli földrajzkyvekhez képest például összehasonlíthatatlanul hangsúlyosabb szerepet kaptak a magyar nevek (vö. IV. 3. fejezet). Inkább úgy tűnik, az újságírók próbálták meg beépíteni cikkeikbe a szlovák tulajdonneveket (a helyzetnek megfelelően hol a magyar, hol a szlovák alakot választották), kisebb-nagyobb sikerrel.

f) A hatósági szabályozás mellett a szlovák földrajzi nevek nagyszámú előfordulásának gyakorlati okai lehettek (azonosítás, egyértelműsítés). Emellett meg kell még említeni a számunkra ad hoc-nak tűnő és következtelen kódváltásokat, amelyek valószínűleg belső, kontextuális okokra vezethetők vissza (az újságírók szókészlete, a két nyelvben való jártasságuk, emocionális vagy presztízsmotívumaik).

5.2. Cseh településnevek

Az előző fejezetekben csak a volt Magyarország területéhez kötődő szlovákiai földrajzi neveket vizsgáltam, hiszen ez kapcsolódik igazán közvetlenül dolgozatom tárgyához, a felvidéki (cseh)szlovák-magyar kétnyelvűséghez. Ezért nem vettem figyelembe a csehországi földrajzi alakulatok neveit, amelyek már a trianoni döntés előtt is lényegében külföldinek, de semmiképpen sem magyarnak számítottak. Ám mivel a szlovákiai magyarok csehszlovák állampolgárok voltak, a vizsgált sajtótermékek pedig értelemszerűen országos ügyekkel is foglalkoztak (sőt, voltak köztük olyan is, amit Csehországban, Prágában, illetve Ostravában adtak ki – lásd III. 2. fejezet), nem érdektelen az a kérdés sem, miként használták a csehországi földrajzi neveket a kor magyar újságjaiban.

A csehországi földrajzi nevek érthető módon jóval ritkábban fordulnak elő a két háború közötti szlovákiai magyar napisajtóban, mint a Szlovákia területén találhatóak. Megfelelő anyagmennyiség csak a helységnevekből gyűlt össze, így a többi csehországi földrajzi névvel az alábbiakban nem foglalkozom.⁸¹ A Csehország területén fekvő települések írásmódja a kutatott anyagban még a szlovákiaiaknál is következetlenebb, használatukról szabályszerűséget nehéz felállítani. A települések nagy hányadának természetesen német neve is volt, számos közülük már megalapításakor német nevet (is) viselt, a szláv vagy egyéb alapítású helységek pedig később kaptak német nevet (is). A Monarchián belül, főleg a nagyobb, ismertebb települések esetében, a magyarok körében a német alak volt ismertebb, ez volt a standard „magyar” alak is. Ennek megfelelően az első köztársaság magyar napilapjaiban a cseh helynevek leggyakrabban német alakjukban szerepelnek – *Brünn (Brno)*, *Budweis (České Budějovice)*, *Milowitz (Milovice)*, *Olmütz (Olomouc)*, *Pardubitz (Pardubice)*, *Pilsen (Plzeň)* stb.

Erre a célra el fognak látogatni *Brünnbe ... Ostrauba*⁸² és *Pilsenbe...* (Híradó 1920)

Pardubitzban a listavezető Hlaváček pártfőtitkár lesz, *Olmützben* pedig Sis párttitkár. (Prágai Magyar Hírlap 1929)

Sakkverseny *Teplitzben*.⁸³ *Teplitzből* jelentik... (Reggel 1922)

⁸¹ A vizsgálati anyag forrásául ugyanazoknak az újságoknak ugyanazok a számai szolgáltak, mint a szlovákiai földrajzi nevek estében.

⁸² Ostrava hivatalos neve a korban Moravská Ostrava volt, németül Mährisch-Ostrau, létezett még Polská és Slezská Ostrava is. A csak Ostrava (Ostrau) településnév valószínűleg Moravská Ostravára utal.

⁸³ Teplitz hivatalos neve a korban Teplice Šanov (Teplitz-Schönau) volt, de csak Teplitz alakban használták.

Az oroszok tanulmányozták a köztársaság munkásmozgalmát. E célból elutaznak *Brünnbe*, ... *Märisch-Ostrau*ba és *Pilsen*be is. (Kassai Munkás 1920)

Robbanás a *pardubitz*i dinamitgyárban. (Magyar Újság 1937)

Néhány nagyobb településnek létezett valaha magyar neve – *Alamóc* (*Olmütz*), *Apova* (*Opava*), *Börén* (*Brünn*) –, de ezek egyáltalán nem fordulnak elő a két háború közti sajtóban, ami azt jelenti, hogy minden bizonnyal már a korban sem voltak ismertek és használatosak. Egyedüli gyakori kivétel a „nemnémet” magyar helynévhasználatra a *Prága*. Gyakoribb a cseh helységnevek „megmagyarosítása” azáltal, hogy magyar helyesírással írják őket. Ez a helyesírás-gyakorlat, mely a szlovák helységnevek írására is jellemző, az esetleges technikai nehézségek mellett (pl. lágyítójelek írása a magyar nyelvhez szokott újságírók felszerelésével) valószínűleg az újságírók hiányos cseh-szlovák nyelvtudásával is magyarázható.

Csütörtökre virradó éjjel erős fegyveres kíséret mellett *Nový Jicsín*be szállították Cserny Vencelt is. (Kassai Napló 1929)

Vasúti szerencsétlenség Csehországban

Praha, október 7.

Vasárnap, október 6-án este 8 óra 30 perckor *Csatkovic*e⁸⁴ állomáson vasúti szerencsétlenség történt. (Reggel 1929)

A véletlen nyomdahibák, elütések mellett esetleg ugyanez a nyelvi hiány okozhatta a viszonylag gyakori nyelvhelyességi, helyesírási hibákat (egyes helyneveket „átneveztek”, pl. *Brno* helyett *Brna*, *Pardubice* helyett *Pardubic*).

Alulírott közhírré teszem, hogy a Trencséni Takarékpénztár R.-T. cég által ... *Brünni* (*Brnai*) cégnek eladott ... *Zemplénszina* (Snina) vasúti állomáson levő bükkfaszenet. (Híradó 1920)

A köztársaság elnöke csütörtökön ... *Pardubic* és *Humpolec* városok küldöttségét fogadta. (Magyar Újság 1937)

Masaryk Tamás dr. Köztársasági elnök múlt vasárnap *Dolni-Hbity* přibram-kerületi községét látogatta meg. (Híradó 1920)

Fontos hozzátenni, hogy a fenti hibák viszonylagos gyakorisága ellenére nem állíthatjuk, hogy a korabeli szlovákiai magyar napilapok ne ismerték vagy használták volna a helyes cseh tulajdonneveket.

---

⁸⁴ A *Csatkovic*e valószínűleg elírás. Helyesen: *Čakovice* (Csakovice).

A magyar nyelven ma is aránylag elterjedt *Pilsen* helységnévvél általában ilyen formában találkoztam, de előfordult *Pilzen* alakban is (*Plzeň* szóra csak egyszer, az 1929-es Kassai Napló egyik hirdetésében bukkantam).

Pilzenből jelentik: Megdöbbenő szerelmi dráma játszódott le az egyik *pilzeni* szállodában. (Kassai Újság 1937)

Előfordul, hogy látszólag következetlenül akár egy mondaton belül is váltakozik a cseh, magyar és német alak.

Prágából jelentik: *Prágában, Milovitzban és Nemecký Brodban* 28, *Budweisban* pedig 30 fok Celsius meleget mértek árnyékban. (Reggel 1929)

A lapok politikai beállítottsága is befolyásolhatta valamelyest a nyelv választást (bár túl nagy eltérés nincs). Az aktivisták lapjaiban, a Reggelben és a Magyar Újságban valamivel nagyobb számban fordulnak elő „csehszlovák” nevek, míg pl. a jobboldali ellenzéki magyar pártok lapjai (Híradó, Prágai Magyar Hírlap) ezeknél egy kicsit nagyobb mértékben részesítették előnyben a magyar (német) alakokat.

Česky Brodban a legutóbbi napokban tifuszesetek fordultak elő.” (Reggel 1929)

Tífuszjárvány *Cseh-Bródban*. Már hetek óta tífuszjárvány ütött ki *Cseh-Bródban*. (Prágai Magyar Hírlap 1929)

A csehországi adatokból is levonható az a következtetés, mint korábban (lásd III. 5.1.4.3., III. 5.1.4.6. fejezet) a szlovákiai helységnevek esetében: gyakoribb a cseh alak használata, ha az adott helységnév hirdetésben vagy címben szerepel. Ilyenkor a szerző fő motívuma az egyértelműsítés volt; hiszen gyakorlati okból fontos, hogy (például) a levél, küldemény a hivatalos címre érkezzen.

A *Prága-Smíchov, Havlíčková ul. 10.* szám alatt levő magyar főiskolai hallgatónők részére létesített leányotthonban 4 hely üresedett meg... A felvételt kérők kérelmüket küldjék be a Róza-otthon címére (*Praha-Smíchov, Havlíčková ul. 10.*) (Prágai Magyar Hírlap 1929)

Meghívó a *prágai* MAKK évnnyitó közgyűlésére... (*Praha I, Karlova 30.*) (Prágai Magyar Hírlap 1929)

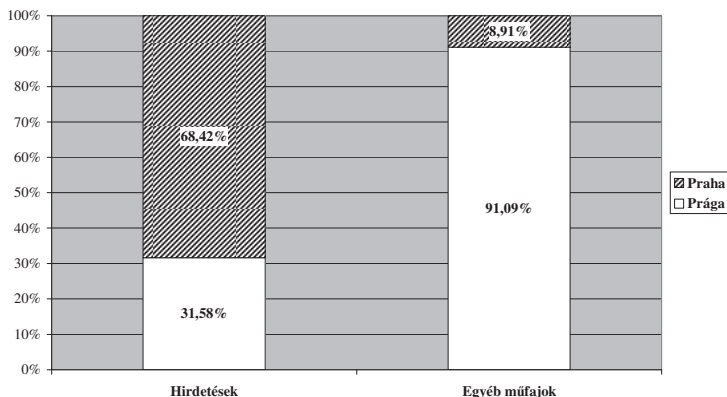
Szintén egyezik a szlovákiai településneveknél tapasztaltakkal, hogy növeli a kódváltás esélyét, ha a tulajdonnév nem folyó szövegben van. A cikkek címei alatti keltezésekben pl. sokkal gyakoribb az államnyelvi alak, mint a cikkeken belül vagy akár azok címében.

Csehszlovák expedíció indul az É-i sarkra. *Prahából* jelentik: Egy *prágai* szörmeáru-kereskedés kezdeményezésére csehszlovák északi-sarki expedíciót készítenek elő. (Reggel 1929)

Tűzoltóakadémia *Prágában*. *Prahából* jelentik: A nemrég megnyílt *prágai* tűzoltóházban tűzoltóakadémia jelenik meg. (Reggel 1929)

Ahogy a fejezet elején már említettem, hogy cseh helységnevek sokkal kisebb számban fordultak elő a kor vizsgált napilapjaiban, mint szlovákiaiak, így a statisztikai adatok levonásához nem állt rendelkezésre elegendő adat. Mindössze a *Prága* és *Praha* változatok előfordulási arányát tudtam kvantitatívan is kimutatni. Az alábbi táblázatból látszik, hogy a *Praha* alak a hirdetésekben túlsúlyban van, a többi műfajban viszont egyértelműen és jóval inkább a magyar alak dominál. Érdekes ezeket az adatokat összehasonlítani a *Pozsony* és *Bratislava* változatok előfordulási adataival (vö. III. 5.1.4.3. fejezet, 7. ábra). Látható, hogy *Pozsony* esetében a hirdetésekben kívül összehasonlíthatatlanul gyakoribb a szlovák név használata, mint *Prágánál* a cseh elnevezése, a hirdetésekben viszont a *Praha* elnevezést valamivel gyakrabban választják *Prágával* szemben, mint a *Bratislavát* *Pozsony* ellenében. Összességében *Prága* esetében ritkább a „csehszlovák” változat használata, mint *Pozsony* esetében.

8. ábra. A *Prága* / *Praha* változatok megoszlása műfajok szerint

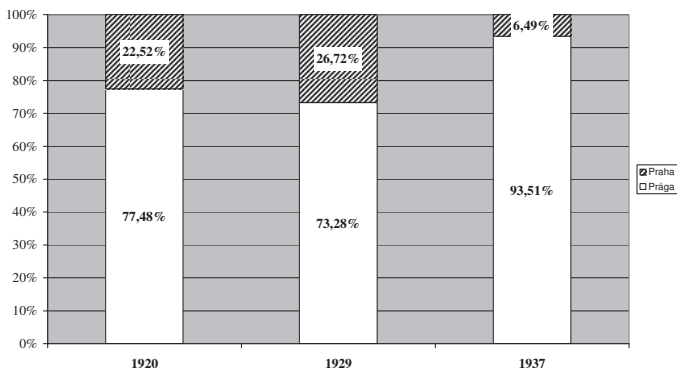

Ha a *Bratislava* alakváltozat (a többi szlovákiai nagyvároshoz képest is) nagy gyakoriságát a két háború között az eredményezhette, hogy mint *Szlovákia* fővárosának hivatalos elnevezését ezt tartották „ildomosnak” használni, esetleg a hatóságok jobban megkövetelték a hivatalos névhasználatot, mint más városok, falvak neveinél, úgy *Prágára* ez látszólag nem vonatkozott, gyakran szerepel magyarul olyankor is, amikor Pozsony szlovákul.

Vízumot minden országba ... *Prágában* és *Bratislavában*. (Kassai Napló 1929)

Az alábbi táblázatból látszik, hogy a 1920-ban és 1929-ben szinte ugyanolyan gyakorisággal, az esetek 70-80 százalékában szerepel a *Prága* alak, a maradék 20-30 százalékban a *Praha*, míg 1937-re a cseh név már tényleg nagyon ritkán fordul elő.

9. ábra. A *Prága* / *Praha* változatok megoszlása évek alapján

5.2.1. Összegző megjegyzések

a) A cseh településneveket, főleg a nagyobbakat, ismertebbeket a Monarchia hagyományait követve leginkább a német eredetű nevükön használják⁸⁵.

b) Csehül valamivel ritkábban írják a helységneveket, ezek főleg kisebb vagy a korban is jobbra cseh nyelven ismert települések nevei.

⁸⁵ Könnyen megfigyelhető, hogy a mai (csehországi, szlovákiai, de akár magyarországi) magyar sajtóban már a német alakok ritkák, a cseh helynevek általában hivatalos nevükön vannak feltüntetve. Ez alól kivételt csak a mára szinte kizárólagosan használt Prága és a gyakran használt Brünn képez. Ritkábban, de előfordul még a történelmileg legismertebb vagy legjelentősebb néhány város „nem cseh” megnevezése (Pilsen-Pilzen, Karlsbad), a többi gyakorlatilag eltűnt a napisajtó nyelvéből.

c) A *Prága-Praha* alakváltozatok esetében elmondható, hogy a *Prága* változat jóval gyakoribb, mint *Pozsony-Bratislava* viszonylatban a *Pozsony* alak. A hirdetések műfaján, valamint a keltezéseken és címeken kívül pedig a *Prága* elnevezés majdhogynem kizárólagos volt.

5.3. Intézménynevek

Hajdú Mihály szerint az intézménynév fogalmát nehéz egészen pontosan definiálni, „mert ide tartoznak az államszervezet, a kulturális és gazdasági élet minden legális vagy csupán önszerveződésből működő, néhány emberből vagy több osztályból, csoportból álló, spontán vagy szabályok szerint működő egységei” (1994:68). J. Soltész nem sorolja az intézményneveket a hagyományos értelemben vett tulajdonnevek közé, hiszen jelentékeny részük közszói kapcsolat. Az intézménynév szerinte „egy »önálló jogi személynek« hatóságilag nyilvántartott (bejegyzett) egyedi neve”(1978:95).

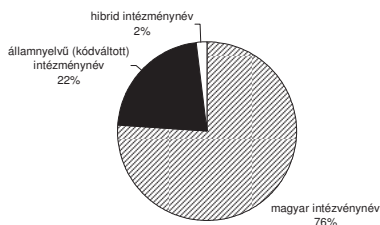
Az újonnan kialakuló Csehszlovák Köztársaság 121/1920-as alkotmánylevele és a 122/1920-as nyelvtörvény szabad nyelvhasználatot biztosított valamennyi állampolgár számára a magán- és kereskedelmi érintkezésben, vallási téren, a sajtóban stb. (Vö. Gyönyör 1994:94) A *saint-german-en laye-i* nemzetközi szerződés, mely a fent említett törvények alapját képezte, kimondta, hogy a kisebbségekhez tartozó állampolgároknak jogukban áll jótékonyági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket alapítani, és ezekben szabadon használhatják nyelvüket. A liberális megfogalmazás mögött azonban komoly hiányosságok húzódtak. (Minderről bővebben lásd I.3. fejezet.) A nehézségek ellenére 1920 után a sok újonnan keletkezett csehszlovák intézmény mellett számos magyar intézmény is létrejött, főleg önszerveződésből működő gazdasági és kulturális egyesületek (lásd I. 2. fejezet). A vizsgált anyagban előforduló intézményneveket a jelölt intézmény típusa alapján négy csoportra osztottam:

- a) Állami intézmények neve
- b) Bankok, pénzintézetek neve
- c) Gyárak, szövetkezetek, üzletek, gazdasági egyesületek, részvénytársaságok neve
- d) Iskolák, kulturális intézetek, kisebbségi szervezetek neve

Az alábbiakban tehát a csehszlovákiai magyar napilapokban megtalálható kódváltott intézménynevekkel foglalkozom. Az anyagot módszertanilag ugyanúgy vizsgáltam, mint a földrajzi nevek esetében (III. 5.1. fejezet), azaz kódváltásnak tekintettem a magyar napilapok⁸⁶ cikkeiben megjelenő szlovák nyelvű intézményneveket.

A számarányokból az látható (10. ábra), hogy az intézményeket nagyjából magyar megnevezésükön használták, nem mellékesen azért, mert a lapok eleve gyakrabban foglalkoztak a magyar érdekeltségű és/vagy helyi hivatalokkal, intézetekkel, vállalatokkal. Ennek ellenére az összes intézménynév kb. negyede (cseh)szlovák nyelvű volt. Emellett megjelenik a magyar és szlovák (kódtartó és kódváltott) alakok kereszteződéséből kialakuló harmadik, ún. hibrid kategória, amelynek írásmódjában a két nyelv keveredik.

10. ábra. A magyar, államnyelvű és hibrid intézménynevek megoszlása a teljes vizsgált anyagban

5.3.1. Állami intézmények nevei

Az állami intézmények közé a különböző hivatalos állami és önkormányzati szerveket, közigazgatási hivatalokat, gazdasági, bírósági, katonai, stb. intézményeket soroltam. Az állami intézmények nevét a vizsgált anyagban gyakrabban írják szlovákul, mint magyarul. Ennek egyik oka az is lehet, hogy az újonnan létrejött Csehszlovákia frissen alakult államigazgatási szerveinek névhasználata feltehetően eleve inkább államnyelven terjedt el,

⁸⁶ A kiválasztott újságok és példányaik megegyeznek a földrajzi neveknél elemzettekkel.

a kimondottan Csehszlovákiára jellemző új hivatalok, intézmények például kizárólag „csehszlovákul” szerepelnek. Némelyeknek valószínűleg nem is volt magyar nevük, de ismertségük, közhasználatúságuk miatt sok esetben amúgy sem volt szükséges esetleges magyar alakjukat feltüntetni. Néhány közülük akár a magyar szókincs részét is képezhette – már a korban is kölcsönszóvá válhatott. A kódváltott alak preferálásához emellett hozzájárulhatott az állami intézmények „hivatalossága” is, de a fő motiváció mégis, akár a földrajzi nevek szlovákul írásánál, valószínűleg gyakorlati lehetett: az egyértelműsítés, az adott intézmény könnyebb azonosíthatósága miatt választották az államnyelvi formát.

A *Hospdársky úrad* főnökét, Zeman Zdenko miniszteri tanácsost Prágába helyezték át s utódjául Česka dr.-t nevezték ki, aki azelőtt Ungváron az „*Obilny ustav pre Podk. Russia*”-nak volt vezetője. (Híradó 1920)

Ennélfogva felhívja az említett okirat birtokosát, hogy a jelen hirdetmények az *Uradni Listy Republiky Ceskoslovenskej-ben* történt harmadszori beiktatását követő naptól számított egy év alatt mutassa be... (Híradó 1920)

Az erre vonatkozó kormányrendelet már az „*Obilny Ústav*” asztalán fekszik. (Kassai Munkás 1920)

A kérvényt a *Skolsky Referáthoz* címezve annak az intézetnek kell benyújtania, ahol vizsgálatot óhajt tenni. (Kasai Napló 1920)

Dr. Weisz az az egyén, aki a *Zemsky Uradot* informálta, hazug denúciásnak nevezte. ... Ezután én és dr. Weisz a *Zemsky Uradhoz* utaztunk. (Reggel 1929)

Az előírt nyomtatványok ... a »*Sväz slovenských peňažných ústavov*«-nál ... Bratislavában kaphatók. (Reggel 1922)

A fenti példákban látszik, hogy az újságírók nem mindig használnak idézőjelet vagy más elkülönítő jelet, nem mindig érzik szükségét annak, hogy a szlovák nyelvű intézménynevet elhatárolják az alapszövegtől. Látszólag gond nélkül illesztik a fenti mondatokba a magyar hangrendszerből nagyobb mértékben eltérő, bonyolultabb szlovák neveket is. Gyakori eset az is, amikor egy intézményneven belül a szlovák és magyar alakok kereszteződnek, vegyesen jelennek meg. Íme egy példát az ilyen „félkódváltott”, hibrid intézménynévre:

Az őzvegy a rendőrségnél feljelentette a harcias kántort, aki egyébként a *detvai ľudová strana* vezető embere. (Kassai Napló 1929)

Egyes közhasználatúnak tűnő intézményneveknél felmerül a lehetőség, hogy nem kódváltás-jelenségek, hanem kölcsönszavak. Mint már több helyen említettem, a pontos társadalmi-történelmi kontextus ismerete nélkül ezt nehéz megítélni, de pl. az alábbi részletekből az

valószínűsíthető, hogy egyes hivatalok nevei nem idegen elemei, hanem részei voltak a magyar nyelvnek.

Az érsekújvári munkanélküliek újabb sorozatos harci megmozdulásai ... Az okresný úradnál aztán elkezdődött a tüntetés. (Munkás 1937)

Mink csak dolgozunk tisztességesen, de az urak bizony nem. Már három hónapja nem fizetett nekem és ha kérjük tőle a pénzt, azt mondja menjünk a *berny úradhoz*, lefoglalta mindenét, hát hogy fizessen most már ki minket. (Munkás 1931)

A küzdelem végső határán – *Ultimátum az Administratívny Výbornak* ... A volt kassai községi tanítók ... memorandumban fordultak a *Výborhoz*. (Kassai Napló 1920)

5.3.2. Pénzintézetek nevei

A vizsgált anyagban a bankok és egyéb pénzintézetek hol magyarul, hol „csehszlovákul”, hol hibrid alakban jelennek meg. Annak ellenére, hogy a bankok ügyviteli nyelve csak nagyon lassan vált „csehszlovák” nyelvűvé (lásd I. 4. fejezet), a magyar sajtó már az 1920-as évek elején a magyar mellett viszonylag nagy arányban használja a szlovák nyelvű elnevezéseket is.

A *csehszlovák Agrárbank* bratislavai fiókja elad ... nagyobb erdőbirtokot Szlovenszón. (Reggel 1929)

Az *Agrárna Banka* a megvásárolt drótot menten továbbadta egy brünni cégnek... (Kassai Napló 1920)

A fenti két példa is azt az általánosan megfigyelhető gyakorlatot tükrözi, hogy egy adott intézmény neve hol magyar, hol szlovák alakjában szerepel a kor magyar napisajtójában. A labovi változó-definíció szerint az *Agrárbank* és *Agrárna banka* ugyanazon változó azonos funkciójú, ill. denotatív jelentésű nyelvi megvalósulása, változata, tehát ez esetben is igaz, hogy nem is feltétlenül kódváltásról kell beszélnünk.

A *Živnostenská banka v Praze* (előbbi megnevezése szerint *Živnostenská banka pro Cechy a Moravu v Praze*) 1868-ban a cseh-morva előlegpénztárak által lett alapítva. (Kassai Napló 1929)

Meghívó a *Bratislavai I. Takarékbank Rt.* (azelőtt *Pozsonyi I. Takarékpénztár*) ... részvényeseinek közgyűlésére. (Híradó 1937)

A fenti két példa valamennyire rávilágít a gyors változásoknak köszönhetően némileg kaotikus helyzetre. Új bankokat alapítottak, a régieket átnevezték, az újságírók bizonytalanok

lehettek abban, hogy az olvasók a régi vagy új, a magyar vagy a szlovák alakot ismerik jobban, így a biztonság kedvéért gyakran több támpontot is adnak. Sok esetben az olvasók nem ismer(het)ték a szlovák neveket, ezért célszerű volt a szlovák név magyar változatát, illetve a monarchiabeli nevet (ha volt ilyen) is feltüntetni (a legtöbbször zárójeles formában), ezzel segítve az intézmény egyértelmű azonosítását. A következő mondat tipikus példa a hibrid kódváltásra. A bank nevében a magyar és szlovák nyelv nagyjából egyformán hangsúlyosan keveredik:

Tíz év múlva egy nyitrai bank csalói. Még 1927-ben történt, hogy *nyitrai Americko-Slovenská Banknál* megjelent egy ismeretlen férfi. (Kassai Újság 1937)

5.3.3. Gazdasági intézmények nevei

A két világháború közötti Csehszlovákiában fokozatosan több magyar fogyasztási és hitelszövetkezet, regionális gazdasági intézet alakult, emellett természetesen működtek magyar alapítású és/vagy a magyar lakosságot kiszolgáló cégek, szolgáltatások is. Mivel a nyelvhasználat törvényi szabályozása a gazdasági életet nem érintette, ezek többnyire magyarul jelentek meg a nyilvánosság előtt és magyar volt az ügyviteli nyelvük is. S mivel a vizsgált magyar lapok a magyar alapítású és érdekeltségű gazdasági intézményekkel többen foglalkoznak, mint a (cseh)szlovákokkal, ennek megfelelően a vizsgált anyagban is a magyar elnevezések dominálnak. A korban jól ismert nem magyar vállalatok, gyárak írása vegyes képet mutat, a (cseh)szlovák mellett az ismertebb magyar elnevezések is előfordulnak.

Halálos baleset a *Skodaművekben*. (Híradó 1920)

Ha cipőit a *Batánál* vásárolja, úgy kérje ki egyszerűen az árusítótól lábainak regisztrálását. (Munkás 1931)

A kevésbé ismert, valószínűleg szlovák nyelven bejegyzett gazdasági intézményeket viszont eredeti nevükön írják le, magyar fordításukat általában nem közlik. Egyes elnevezések esetében pedig az újságírók olyan hibrid megoldást választanak, hogy működési helyüket szlovákul tüntetik fel, a név részét képező gazdálkodási formát pedig magyarul.

A „*Vel'konákupná*” szövetkezeti központ ... részletesen ismerteti a kereskedelmi árak alakulását. (Magyar Újság 1937)

A Spišska Nová Vesi vegyes ipartársulat gazdasági- és kultúrkiállítást tervez. (Kassai Napló 1929)

5.3.4. Oktatási, kulturális és kisebbségi intézmények nevei

A kutatott anyagban a kisebbségi magyar intézményneveket érthetően magyarul írják. A legismertebb állami oktatási és kulturális intézmények is többször szerepelnek magyarul vagy még inkább két nyelven (zárójeles megoldás), az újonnan alapított (cseh)szlovák intézmények viszont már általában kódváltottak. Az elsődleges funkció itt is az azonosítás lehetett.

A Slovenská Liga, az Osvetovy Sbor és a Stefanik-szoborbizottság indítványt terjesztett be a városi tanács elé... (Kassai Napló 1929)

A Masaryková-Akadémia Práce ... egy heti előadási kurzust tervez. (Kassai Napló 1929)

A következő idézet ismét példa a hibrid kódváltásra:

Közreműködik még a Bratislavai symfonicky orchester. (Híradó 1937)

Előfordul, hogy az egyértelműsítés miatt zárójelbe teszik a magyar vagy a szlovák nevet, hogy mindenkinek egyértelmű legyen, melyik intézményről is van szó. Gyakorlati célból tehát megduplázzák az üzenetet, lefordítják a másik nyelvre. (A fordítással persze megkérdőjeleződik a szigorúan vett kódváltás ténye, erre nézve lásd III. 4.4., V. 4. fejezet.)

A szlovák közművelődési egyesület (Osvetový sväz pre Slovensko) vasárnap folyó hó 13-án, délelőtt 11 órakor a városi Színházban szimfonikus hangversenyt rendez. (Reggel 1929)

5.3.5. Az intézménynevek helyesírása

A III. 5.1.7. fejezet foglalkozott a földrajzi nevek írásánál előforduló gyakori helyesírási hibákkal. Ugyanez elmondható az intézménynevek esetében is, az ezekben előbukkanó leggyakoribb súlyos hibák szintén a lágyító jel elhagyása és az „i-y” betűk felcserélése:

... a kérvényt a Skolsky Referáthoz [helyesen: Školský referát] címezve annak az intézetnek kell benyújtania, ahol vizsgálatot óhajt tenni. (Kassai Napló 1920)

A *Propagacna Kancellária* [helyesen: Propagačná kancelária] célját és működését illetően fölvetett kérdésekkel kapcsolatban a következőket mondta a zsupán. (Kassai Munkás 1920)

A *Zemski Obilni Ustavval* [helyesen: Zemský obilný ústav] kötött szerződés értelmében kötelezte magát Podkarpatska Rus részére szükséges élelmiszereket beszállítani. (Kassai Napló 1920)

Beíratás a „*Komenski*” egyetem [helyesen: Komenský Egyetem] orvosi karán Pozsonyban. (Híradó 1920)

Ugyanígy az intézményneveknél is gyakori a szlovák intézménynevek „megmagyarosítása” azáltal, hogy magyar helyesírással írják őket:

Az Esti Újság képviselője szóba hozta a *propagacsna kancellária* [helyesen: propagačná kancelária] működését és a tömeges letartóztatások kérdését. (Kassai Napló 1920)

A magyar intézménynevek tagjainak nagybetűvel történő írására nézve már az Akadémiai helyesírás (AkH.) 1876-os kiadásában van szabály: „nagy betűvel kell írni az intézetek neveit, ha címnevekkül használjuk” (idézi Szemere 1974:204). Köznévi funkcióban viszont a kisbetűs írásmód volt helyes. Az AkH. 1915-ös kiadása a fenti szabályon kívül előírja, hogy a köznévi tagokból álló kapcsolatokat külön kell írni, a személynévi előtagúakban azonban a kötőjeles írást rendeli el. A későbbiekben ezeken a szabályokon csak kisebb módosításokat végeztek, a kötőjeles írásmód majd csak a 40-es évekre tűnik el. A szlovák intézménynevek korabeli írásának szabályaira nem találtam utalásokat, a ma is használatos szlovák helyesírási szabályok csak az 1940-es években alakultak ki. (Eszerint a több szóból álló intézménynevek esetében az első szót nagybetűvel írjuk, a többi tag kisbetűs, ha közzszoí elem, s nagybetűs, ha tulajdonnévi eredetű. Mindezt figyelembe véve nem csodálkozhatunk, hogy a vizsgált anyagban rengeteg a következetlenség a szlovák intézménynevek írását illetően (lásd az előző fejezetek példáit is). A csehszlovák intézménynevek magyar szabályok szerinti írását nem lehet hibának tekinteni, ezekre is alkalmazzák például a ma már nem használatos kötőjeles módszert is (*Masaryková-Akadémia Práce*, lásd előző fejezet).

5.3.6. A kódváltásokat befolyásoló tényezők

Az intézménynevek alaposabb átfogó vizsgálatához nem gyűlt össze elegendő adat. Bizonyos tendenciák azonban így is megfigyelhetők. Hasonlóan a földrajzi névi kódváltásokhoz, az intézménynevek is gyakran szerepelnek már a vizsgált időszak elején kódváltott formában. 1929-re tovább növekszik ezek aránya, viszont megfigyelhető egyfajta stabilizálódás,

kevesebb a következetlenség, többé-kevésbé kialakul annak úzusa, hogy melyik intézményt írják magyarul és melyiket szlovákul. A 30-as évek végére pedig némileg csökkeni látszik az államnyelven jelölt intézmények száma. A sikeres magyar önszerveződés, nagyobb önbizalom mellett ennek az is lehet az egyik oka, hogy ennyi idő kellett hozzá, hogy a korábban új csehszlovák intézmények magyar nevei közismertté váljanak, állandósuljanak. A lapok politikai beállítottsága nem befolyásolta látványosan a kódváltások előfordulását, nem figyelhető meg, hogy az intézménynevek magyarul vagy szlovákul írásának politikai töltete lett volna. Az újságírói műfajok közül a hírek műfajában figyelhető meg a legtöbb kódváltott intézménynév, a hirdetésekben kisebb számban fordulnak elő. Ez pont ellentéte pl. a helységnevek esetében megfigyelt tendenciának, ahol a hirdetések műfajában volt a leggyakoribb a (cseh)szlovák alakváltozat választása (lásd III. 5.1.4.3. fejezet, 6. ábra). Ennek – legalább részben – az is az oka, hogy hirdetésekben nagyon gyakori az azonosításra szolgáló pontos cím, településnévvel, sokszor elválasztva a folyó szövegtől, márpedig ezek a leginkább kódváltást eredményező megjelenési formák. Az intézményneveknél is megfigyelhető az a gyakorlat, hogy ha a főszövegben magyarul írják is az intézménynevet, ugyanazt a hivatalos címben már „csehszlovák” nyelven tüntetik fel:

Gyümölcsfaoltvány alkalmi vétel a *Michalovcei Špenik Gyümölcsfaiskolában ... Špenikova Ovocná Škola Michalovce, Masaryková 24.* (Kassai Újság 1937)

5.3.7. Összegző megjegyzések

- a) A két háború közti napilapok nagyobbreszt ugyan magyar, de emellett jelentős számú „csehszlovák” nyelvű intézménynevet tartalmaznak, az összes intézménynév kb. negyede volt (cseh)szlovák, két százaléka pedig kétnyelvű „hibrid”.
- b) A (cseh)szlovák intézménynevek magyar szövegbe ágyazásának elsődleges célja az azonosítás volt az olvasó érdekében. Ilyen funkciót töltött be a magyar-szlovák alakváltozatok egymás melletti feltüntetése is. A kódváltásokat emellett szubjektív, emocionális vagy presztízmotívumok is befolyásolhatták.
- c) Egyes közhasználatú intézménynevek már ebben az időben is nagy valószínűséggel kölcsönszóként élhettek a csehszlovákiai magyar beszélők köztudatában.

d) Az intézményneveket vizsgálva is szembetűnő az újságírók nem megfelelő (cseh)szlovák nyelvi készsége, sok a következtetlenség, a nyelvhelyesség, helyesírási hiba.

5.4. Személynevek

A személynevek vizsgálatát nem pontos módszertani elvek alapján végeztem, inkább csak érintőlegesen, bizonyos jellemzők azonban így is megállapíthatók. A személyneveket az akkori magyar helyesírási szabályoknak megfelelően⁸⁷ szinte kizárólag magyaros névsorrendben írják, azaz a családnév megelőzi a keresztnévet, a keresztnév magyar fordításban van feltüntetve (ha van ilyen) és gyakran az egyik névelem se tartalmaz mellékjelet. Ezt a szabályt követik akkor is, ha egyértelműen (cseh)szlovák nemzetiségű személy nevééről van szó, amelyet a (cseh)szlovák (és a mai magyar) szokás szerint latinos névsorrendben kellene írni, elől a keresztnév (cseh)szlovák alakjával, meghagyva a névben előforduló mellékjeleket.

Sasváron (szenici járás) 6000 résztvevő jelenlétében népgyűlést tartott *Hlinka András*. (Híradó 1920)

Masaryk Tamás Dr. köztársasági elnök múlt vasárnap Dolný-Hbity přibram kerületi községét látogatta meg. (Híradó 1920)

Navrátil József ... morvaországi lakos ... szepességi kóborlása közben Lőcsén nézett körül valami kis zsákmány után. (Kassai Napló 1929)

1922-ben a Reggel közli az új kormány tagjainak névsorát: miniszterelnök: Svehla Antal köztársaságpárti, külügy: Dr. Beneš Ede pártonkívüli, pénzügy: *Dr. Rasin Alajos* nemzeti demokrata, nemzetvédelmi: *Udržal Ferenc* köztársasági párti. A Kassai Újság 1937 felsorolja Maxoň pártjának vezetését: *Maxoň Milán, Misenčík József, Žizka István, Pesák András* ...

Ez a csak mai szemmel szokatlan, egyébként akkoriban Magyarországon is megszokott névmagyarosítás egészen a vizsgált időszak végéig megmarad. Ma furcsának tűnhet, hogy a helységnevek és egyéb intézménynevek esetében sokkal könnyebben váltanak át a magyar fülnek akkoriban gyakran nem természetes (cseh)szlovák nevekre, mint az eleve idegen személynevek esetében, de figyelembe kell venni, hogy egyrészt a magyar nyelvben mélyen

⁸⁷ Az AkH. 1879. évi javaslata: „A külföldi tulajdonneveket tehát rendesen a magyar nyelv szokás szerint, a keresztnév utántételével írjuk le, és a keresztnévet, ha a magyarban is divatozik, le is fordítjuk magyarra;” A javaslatból később (1925-ben) szabály lett. (Szemere 1974: 221)

bevett szabály és gyakorlat volt a külföldiek nevének ilyen formában való használata, másrészt azonosítási problémák nem adódhattak belőle, harmadrészt pedig más tulajdonnevekkel ellentétben a csehszlovák törvényi szabályozás sem követelte meg a személynévek államnyelvi használatát.

6. *A két háború közti napisajtó és a mai Új Szó napilap kétnyelvűségének összehasonlítása*

A két világháború közti (cseh)szlovákiai napisajtó és a mai szlovákiai magyar napisajtó kétnyelvűségének összehasonlításához érthető okokból én is a szlovákiai magyar napilapot, az Új Szót vizsgáltam⁸⁸. Az előző fejezetekben bizonyos kétnyelvűségi aspektusok összehasonlításakor már többször hivatkoztam Kulcsár Aranka munkáira, amelyekben az Új Szó kódváltásaival foglalkozik 1950-től 2000-ig (Kulcsár 2002, 2005). Saját kutatásom az egészen közelmúlra irányul, a 2005 júniusa és szeptembere közötti számokat néztem át, és a vizsgálódás főként arra fókuszálódott, hogy a szlovák nyelv megjelenése a mai szlovákiai magyar sajtóban miben hasonlít és miben különbözik a két világháború közti helyzettől, gyakorlattól. Nem törekedtem teljességre (pl. nem készítettem kvantitatív kimutatásokat az egyes helységnevek használatáról, mint a két háború közti napilapok esetében).

Az Új Szó vizsgált számaiban meglehetősen sok köznévi kódváltást találtam, ezek nagy része az azonosítást, hitelesítést hivatott szolgálni. Úgy tűnik, azonosításra szolgáló köznévi kódváltásból több is van, mint a két világháború közötti időszakban. Ez már a sok évtizedes együttélés következménye lehet, bizonyos témakörökben (az alábbi példákban jogi, távközlési, banki ügyek, vásárlási tanácsadás szerepelnek) a megértés vagy azonosítás miatt elkerülhetetlen bizonyos fogalmak szlovák nyelven jelzése. A szerzők a legtöbb esetben igyekeznek ugyan a magyar alakot is használni, a szlovák alak zárójelben feltüntetését azonban praktikus okok miatt (hogy az olvasók pontosan megértsék, miről is van szó) nem tudják kikérülni.

A szomszéd mellékpületének felépítéséhez az ön beleegyezésére a Ptk. értelmében nincs szükség. A fent említett építési törvény értelmében azonban az ön által leírt építmény kis épületnek (*drobná stavba*) minősül, mindhogy földszintes, és alapterülete nem haladja meg a 25 négyzetmétert,

---

⁸⁸ Első száma 1948. december 15-én jelent meg.

magassága pedig az 5 métert. A kis épületfelépítésének feltétele az illetékes építésügyi hivatalnak (*stavebný úrad*) címzett írásbeli bejelentés (*ohlásenie stavby*). (2005. júl.)

Baumit tanácsadó

Kézi vakolatok

A végső felületi kezelés előtt a durva (mag-) vakolat felületét ki kell egyenlíteni. Erre a célra Baumit Külső stukkolóvakolatot (*Vonkajšia štuková omietka*) ajánljuk. A durva vakolat kiegyenlítésére a Baumit Finom stukkolóvakolat (*Baumit Jemná štuková omietka*) nem felel meg. (2005. jún.)

A fenti idézetekben megduplázódik az üzenet egy része, az adott fogalmak szlovák megfelelője (amely valószínűleg az ismertebb alak) kerül zárójelbe. A vendégnyelvi betét, amely egyben a fogalom fordítása is, a zárójel segítségével el is különül a magyar nyelvű szövegtől. Ha a szlovák nyelvű betét csak azonosítás céljából kerül a magyar szövegbe, akkor a mai Új Szóban a fordításos megoldás uralkodik, az újságírók nem szívesen illesztenek szlovák nyelvű szövegeket írásaikba (nem illik kódot váltani), ellentétben a két világháború közti sajtóval, ahol sűrűbben előfordultak az ilyen, szigorú értelemben vett kódváltások.

Stílushatás és elhatárolódás miatti köznévi kódváltásra az Új Szóban is ugyanúgy találtam példákat, mint a két háború közötti napilapokban.

„*Kurvy Maďari*”⁸⁹

Barak László

Igenis a címbe foglalt kirekesztő vulgarizmust és a vele járó nemtelen gyűlölködés gőlemjét élesztgeti azt a választási koalíció, amely Nyitra megyében kötött a hét végén, úgymond, a magyarok arroganciáját kiküszöbölendő. (2005. jún.)

Lőrincz Adrián: A lábadozó Führer

Tiszára ideges maradtam, amikor a tévécsatornák közölték a hírt: szeptember 8-án, Besztercebányán valamilyen gonosztevők „fa testápolóval”, azaz baseballütőkkel elverték Kotleba urat. ... Ha történelmi ismereteim nem csalnak, egy *Vodca*, azaz *Vezér* vagy Führer egészségi állapotáról naponta kellene tudósítania a médiának, még ha csak egy olyan kis, ámde meghitt közösség *Vezéréről* is van szó, mint a *Slovenská Pospolitosť*. (2005. szept.)

Mindkét részlet véleménynyilvánító jellegű cikkből (kommentárból, glosszából) származik, a *Vodca* és az első idézet vulgarizmusa is az újságírók által beépített kódváltás. A szöveg íroniáját nyomatékossítja vele, ezáltal élvezetesebbé téve az olvasást. A szlovák nyelv beépítése elhatárolódást is sugall. A második cikkrészletben a *Vodca* magyar megfelelője, a *Vezér* szerepel sorrendben másodikként, azaz a szlovák alak fordításaként. Ez nagyon ritka megoldássá vált, a vizsgált számokban nem is találtam más példát erre a két háború közti sajtóban oly gyakori eljárásra. (Ahogy már említettem, az a gyakoribb, hogy a szlovák alakot

---

⁸⁹ Kurva magyarok (ford. L. A.)

közlük zárójelben a magyar után). Lanstyák (2006a:168) megjegyzi, hogy az üzenet megduplázása – különösen kétnyelvű közösségben – sok esetben rendkívül ügyetlen megoldás, hiszen ellentmond a nyelvi gazdaságosság követelményének, idő- és energiavesztéssel jár (vö. 2006a:150). Az Új Szó olvasójának mint kétnyelvű beszélőnek elvileg nincs rá szüksége, hogy a szlovák nyelvi betéteket lefordítsák. Az alábbi szemelvények is ezt igazolják, látható, hogy bizonyos kódváltások szervesen illeszkednek a magyar szövegbe, és mivel közkeletű szlovák fogalmakról, terméknevekről van szó, nincs szükség a fordításukra (sőt, az akár meg is téveszthetné az olvasót).

Nekem évekkkel ezelőtt bekötötték a vonalas telefont, akkor még *Telekomunikácie*. Mivel mozgássérült vagyok és rendelkezem *ZTP igazolvánnyal*⁹⁰, nem kell havidíjat fizetnem, csak percdíjat. Most elhatároztam, hogy nekem is mennyivel jobb lenne egy egész napos internet hozzáférés. Ekkor jött a hidegzuhany. Csak abban az esetben kötik be nekem az internet (*SY DSL Doma*⁹¹), ha előfizetek a *Štandard* híváscsomagjukra, ami ugye 249 sk adó nélkül, és ezzel megszüntetik a kedvező programot (*ZDVÝHODNENÝ VOLACÍ PROGRAM*⁹²) (2005. jún.)

Vegye igénybe az *Úver na čokolve*⁹³ termékünket.

Azonkívül újdonságot készítünk önnek:

– *MINIúver do 10 minút*⁹⁴ – amelyet különlegesen egyszerűen szerezhet meg

Slovenská Sporiteľňa

*Vaša banka*⁹⁵ (2005. aug.)

Bodnár Gyula: Fusera

A „létező szocializmusban” vagy kilopták az anyagot a közléstésműnyből, vagy döntötték bele nyaklók nélkül. Így történhetett meg, hogy bizonyos idő múlván elindult egy-egy épület, mint ama híres bakterház, ugyanakkor mások, például némely „csinészakok”⁹⁶ napjainkban is erődítmény benyomását keltik. (2005. aug.)

Megfigyelhető persze, hogy az első két fenti szemelvény nem újságírói tollából származik (olvasói levél illetve reklám), a mai szlovákiai magyar újságírói nyelv, ahogy fentebb említettem, nem tartja illendőnek az ilyen egyértelmű kódváltást, ha annak nincs külön stílusis funkciója. A harmadik szemelvényben pedig a vendégnyelvi betét szűkebb értelemben nem kódváltásnak, hanem közvetlen kölcsönszónak tekinthető, mivel az újságíró a magyar nyelv szlovákiai változatában meghonosodott alakot használja (vö. Lanstyák 2006a:38-39). Kölcsönszó jellegét az is erősíti, hogy magyar helyesírással és a magyar nyelvben nehezen kiejthető eredeti fonémákat leegyszerűsítve szerepel, tehát úgy, ahogy a szlovákiai magyar

⁹⁰ mozgássérült igazolvánnyal (ford. L. A.)

⁹¹ SY DSL Otthon (ford. L. A.)

⁹² Kedvezményes hívásprogram (ford. L. A.)

⁹³ Hitel bármire (ford. L. A.)

⁹⁴ MINIhitel 10 perc alatt (ford. L. A.)

⁹⁵ Az Ön bankja (ford. L. A.)

⁹⁶ lakótelepi panelházak (ford. L. A.)

beszélőközösség használja. Ráadásul az újságíróknak célja is van vele: stílusosabbá tenni cikkét, amire az idézőjel is utal. A „*csinzsák*” az a szó, aminek hatására a szlovákiai magyarok lelki szemei előtt megjelennek a cikkben szereplő erődtímenyek. A mai újságírói nyelvben ugyanis a kölcsönszavak alkalmazása sem lenne helyénvaló ilyen elhatárolódó jellegű stílushatás elérésének szándéka nélkül.

Az Új Szóban a vizsgált időszakban rendszeresen előfordulnak csak szlovák nyelvű hirdetések is (hiszen a szlovákiai magyar beszélőközösség kétnyelvű, a szlovák szöveget tökéletesen megérti), a két háború közötti időszakra jellemző kétnyelvű hirdetések viszont ritkák benne. Vannak olyan nem túl gyakori esetek, amikor az újságírók beszélt nyelvi megnyilatkozásokat idéznek, a sajtó ilyenkor a kétnyelvű beszéd bizonyos nyelvi jellegzetességeiről is képet tud adni. Az alábbi ilyen szemelvény példa a bázisváltó kódváltásra, a szerző magyarra vált, amint megtudja, hogy a beszélgetőtárs tudhat magyarul (hiszen magyar tv-csatornán nézte a valóságshow-t).

ValóVilág szlovákul

Anett és Tommyboy azonban késik. Az időt kihasználó odategyek az egyik jelölthöz:

– *Prečo ste prišli na casting?*

– *Lebo som to videl v televízií.*⁹⁷

– Akkor beszélhetünk magyarul? – kérdezem.

– Persze. (2005. jún)

A két világháború közötti sajtóban olyan gyakori kizárólagos (cseh)szlovák helységnévhasználat – a rengeteg *Bratislava*, *Košice*, de egyéb településnevek is (III. 5.1.4. fejezet, 1. ábra) – a mai Új Szóban lényegesen korlátozódott. A vizsgált anyagban a magyar nyelvterületen található települések nevét szinte mindig magyar nyelven írják, ahogy a szlovák nyelvterületen találhatóak közül is a nagyobb vagy valamilyen „magyar” szempontból jelentős és ismert helységek nevét is (vö. Lanstyák 2000a:172). Sőt az is gyakori megoldás, hogy a szlovák nyelvterületen lévő egyéb kisebb helységek nevét is magyarul tüntetik fel, ilyenkor azonban zárójelben, mintegy azonosításképp jelzik a szlovák névváltozatot is, hisz a magyar alak nagyon sok olvasó számára ismeretlen vagy nehezen azonosítható lehet. Ebben az eljárásban minden bizonnyal szerepet játszik egyfajta oktató, nevelő, talán még közpolitikai szándék is, hogy ismét bevezessék, ismertebbé tegyék a kiveszőfélben lévő magyar neveket.

---

⁹⁷ – Miért jött a castingra?

– Mert láttam a tv-ben. (ford. L. A.)

Falvakat zárt el az árvíz

Olajpatakon (*Olejníky*) katonai helikopterrel kellett kimenekíteni négy embert a víz fogságából. A víz elöntötte a Szepesszentgyörgy (*Jurské*), valamint Litinye (*Lutina*) felé vezető utat. Majorkán (*Ihľany*) egy gázvezetékert rongált meg a víz. (2005. jún.)

Hamarosan kiderül, miért zuhant le a két repülőgép

Az ügyben a Rózsahégyi Járás Rendőrkapitányság sürgősségi ügyekkel foglalkozó részlege indított eljárást a légiforgalmi hivatallal közösen. ... A három magyarországi repülőgép Győrből repült múlt pénteken Nyitra és Máriatölgyes (*Dubnica nad Váhom*) érintésével Túrocszentmártonba, majd onnan szombaton reggel Igló (*Spišská Nová Ves*) városába indultak tovább. (2005. júl.)

A fenti állítások főként újságírók által jegyzett folyó szövegekre vonatkoznak, hirdetésekben, címzésekben gyakori a helységnevek szlovák nyelven történő feltüntetése olyankor is, ha azok a magyar nyelvterületen helyezkednek el. Még fokozottabban jellemző ez az utcanevekre, ilyen téren tehát a kép viszonylag nagy egyezést mutat a 20-as és 30-as évek napisajtójában tapasztaltakkal (III. 5.1.6. fejezet).

Méter- és rövidáru, lakástextil szaküzlet

Zlatá Ihla Dunajská Streda, Jehuda Asáda 3

Zlatá Ihla Šamorín, Hlavná ul. c. 66/A (2005. júl.)

Az egyéb árucikkek, szolgáltatások nyújtásával kapcsolatos kifogásokat a fogyasztóvédelmi felügyelőség központi internetes címén (ui@soi.sk)

A SOI területileg illetékes kirendeltségei kerületi lebontásban

Inspektorát SOI, Prievozská 32, 82799 Bratislava 27 (2005. aug.)

Az intézménynevek közül a bankok nevét szinte mindig szlovákul írják, egyrészt sok közöttük a betűszó, mozaikszó, másrészt a szlovákiai magyar olvasók körében nyilván elsősorban így váltak ismertté (például így reklámozzák magukat). A nem közszói jellegű elemekből álló, magyarra lefordítható, viszont nem magyar vonatkozású intézményneveknél viszont már ritka a kizárólagos szlovák változat, a leggyakoribb megoldás a sokszor egyébként ismertebb szlovák alak zárójeles feltüntetése a magyar után. Az egyértelműen magyar vonatkozású intézménynevek (iskolák, egyesületek, stb) pedig legfeljebb csak a címzésekben szerepelnek szlovákul. A két világháború közötti időszakokkal összehasonlítva (vö. III. 5.3.–III. 5.3.7. fejezetek) megállapítható, hogy az intézménynevek esetében is ritkább lett a „tisztá” kódváltás, általánosabbá vált a zárójelezés (fordítás). A intézménynév-használat emellett következetesebb is lett, mára kialakultak a többé-kevésbé egységes elnevezési módszerek.

Állítsa össze csomagját

E trendet szem előtt tartva a *VÚB* rugalmas számlavezetési csomagot dobott a napokban a piacra. A Flexiüçet nevű termék lényege: az ügyfél maga állítja össze, hogy milyen szolgáltatásokra tart igényt. (2005. jún.)

Esszéíró pályázat

A pályázatoknak 2005. szeptember 30-ig kell beérkezniük a Pozsonyi Magyar Gimnázium címére: *Gymnázium s vyuč. jaz. madarským*, Dunajská ulica 13, 814 84 Bratislava. (2005. jún.)

Jól kerestek a gyógyszerforgalmazók

Az *Általános Egészségbiztosító (VšZP)* első negyedéves gyógyszerkiadásai jelentősen megemelkedtek. 16%-os költségemelkedést tapasztalunk – mondta lapunknak Svätopluk Hlavačka, a *VšZP* igazgatója. (2005. jún.)

Mindannyiunk mai magyar természetes nyelvérzékével és tapasztalataival összhangban a cseh vagy szlovák személynevek két világháború között alkalmazott magyaros írásmódja (III. 5.4. fejezet) a 21. századra teljesen eltűnik az Új Szó nyelvéből is, kizárólagossá válik a latinos névsorrend, a keresztnéveket eredeti alakban feltüntetése és a szlovák nyelvben meglévő lágyító és egyéb mellékjelek eredeti használata.

Koalíció Zongorakísérettel

A HZDS-t *Ján Kovarčík*, a Smert *Peter Oremus* kerületi elnök, az SDKÚ-t *Peter Miššik*, a párt regionális szövetségének elnöke, a KDH-t pedig *Pavol Abrahám* képviselte. (2005. jún.)

6.1. Összegző megjegyzések

a) Bár kvantitatív elemzést nem végeztem, a vizsgált lapszámokból úgy tűnik, azonosításra szolgáló köznévi kódváltásból több van az Új Szóban, mint a két világháború közti sajtótermékekben. Ez már a nyolcvan éves együttélés eredménye lehet, hiszen bizonyos fogalmak a szlovákiai magyarok körében inkább szlovákul ismertek, és hiába igyekeznek az Új Szó láthatóan minimalizálni a szlovák nyelvet, sokszor elkerülhetetlen a kódváltás (fordítás). Közülük egyértelműen az a módszer dominál, amikor a magyar változat után zárójelbe teszik annak szlovák megfelelőjét, egyértelművé, pontossá téve a szóban forgó fogalmat.

b) Bár több szlovák kifejezés is nagy valószínűséggel kölcsönszóvá vált a magyar nyelv szlovákiai változatában, az újságírók ma már – a két világháború közti korrall ellentétben – csupán azonosításra ezeket sem használják lefordítatlanul, csak ha valamilyen stílári s többletet is a szövegbe akarnak iktatni vele. A stílushatás, elhatárolódás miatti kódváltás

megítélésem szerint körülbelül ugyanolyan mértékben jellemző mindkét korszak napisajtójára.

c) A 2005-ös Új Szóban sokkal inkább törekednek a magyar tulajdonnevek alkalmazására (kivéve a személyneveket, ahol a magyar nyelvtan és a szokások változása miatt már mindig az eredeti szlovák neveket alkalmazzák), mint a két világháború között. A magyar néven is jól ismert települések és magyar vonatkozású intézmények nevét folyó szövegben általában kizárólag magyarul, a kevésbé ismert helységek valamint a szlovák nevű, de magyarra is lefordítható egyéb intézmények nevét pedig a magyar változatot zárójelben követő szlovák fordítással szokás feltüntetni. Kizárólag szlovákul főként csak a szlovák betűszókból, mozaikszókból álló ismert intézménynevek szerepelnek. Kivétel a címzés, amikor már megjelennek a csak szlovák tulajdonnevek is, elsősorban az utcanevek és helységnevek.

d) Lényeges különbség a két kor sajtójának nyelvhasználata között, hogy mára állandósult egy egységes forma, míg 80 évvel ezelőtt sok volt a bizonytalanság, következtetlenség, az egy lapszámon, sőt egy cikkben belül is váltakozó nyelvválasztási módszer.

7. A regionális sajtó (Somorja és vidéke)

A fentiekben a korabeli napisajtó kétnyelvűségét, kódváltás-jelenségeit vizsgáltam, fontosnak tartottam azonban a kutatást legalább részben kiterjeszteni a regionális sajtóra is. Forrásul az 1927 és 1937 között megjelenő Somorja és vidéke című magyar nyelvű társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi hetilap szolgált.⁹⁸ A lap közvetlen elődje az 1927 elejétől néhány hónapig létező Felsőcsallóköz volt. 1927 végén a kiadó nem hosszabbította meg a lap szerződését, így az utoljára december 15-én jelent meg, ám előfizetői már a következő héttől kézhez kapták folytatását, a Somorja és vidéké-t. Az új lap szerkesztői koncepciója szinte teljesen megegyezett elődjével. A Somorja és vidéke főszerkesztője Dr. Zelliger Ernő,

---

⁹⁸ A lap 1991-ben újraindult s mindmáig létezik ingyenes, havonta megjelenő közéleti lapként. Az újkori újság magyar-szlovák kétnyelvű, az egyik oldalán a magyar cikkek, a másikon a szlovákok olvashatók, amelyek egy-egy cikktől eltekintve szinte teljesen megegyezik. Eltérés csak néhány specifikusan magyar vagy szlovák témájú írásban mutatkozik. (Pl. a 2006. szeptemberi számban a magyar részben többletként megjelenik egy cikk a magyar tannyelvű iskola diákjainak erdélyi kirándulásáról, a szlovák részben pedig a szlovák gimnázium megalapításának 50. évfordulójáról szóló cikk szerepel.) A közérdekű közlemények, születések, házasságok, elhalálozások szintén mindkét nyelven fel vannak tüntetve. A hirdetések csak egy nyelven – nyilván a hirdető által választott nyelven – jelennek meg. A 2006. szeptemberi számban egyébként túlsúlyban vannak a szlovák nyelvű hirdetések.

felelős szerkesztője Parais Árpád volt, Goldstein József nyomdájában nyomták. Somorja járás és bővebben az egész Csallóköz lapja volt, a fontosabb országos hírek és néhány külföldi (főleg színes) hír mellett leginkább helyi híradást nyújtott. Vezércikkei általában egy-egy fontosabb regionális jellegű társadalmi eseményt dolgoztak fel, majd a városban és a járásban történekről tájékoztattak. Első éveiben a szépirodalom is nagy teret kapott benne (pl. folytatásos tanulmányt hoztak le Arany Jánosról, szépirodalmi művekből közöltek részleteket, stb.), a későbbiekben inkább a gazdasági hírek kerültek túlsúlyba (pl. gabonaárak a somorjai hetivásáron, gazdasági tanácsadás, stb.). Ezeken kívül helyi sporthíreket és nagyszámú hirdetést (elsősorban árverési hirdetéseket) is tartalmazott.

A lap évfolyamaiból öt évet választottam ki, amelyek reprezentálják a majd tíz éves időtartamot, ezek a következők: 1928 vége – 1929 eleje, 1930, 1933, 1935 és 1937. A kiválasztott évfolyamokból minden esetben tíz számot kutattam, legtöbbször az adott év elejéről (január, február és március eleje), a közvetlenül a megjelenést követő időszakból pedig 1928 decemberének utolsó számait és 1929 januárjának első számait vizsgáltam. Műfaji-tematikai besorolást is végeztem, a fellelt adatokat eredetileg ugyanabba a négy kategóriába osztottam, mint a földrajzi nevek esetében: hírek és politika, közgazdaság, kultúra, hirdetések, ám érdemi különbségeket ebben az is csak a hirdetések-egyéb viszonylatában lehetett észlelni, ezért már eleve erre a megközelítésre összpontosítottam (vö. III. 5.1.4.3. fejezet). Itt is három alapvető hipotézisből indultam ki:

1. Az idő előrehaladtával a kódváltások (csehszlovák alakváltozatok) száma növekszik, ahogy a magyar nemzetiségű kisebbség egyre hosszabb ideje él Csehszlovákiában.
2. A műfajok is befolyásolják a nyelvválasztást. A legvalószínűbb, hogy a leginkább pontos azonosítást igénylő hirdetések műfajában szerepel a legtöbb kódváltás, a többi műfaj esetében pedig ezek aránya kisebb lesz.
3. A korabeli napilapokhoz viszonyítva – mint egy kifejezetten magyarul lakta régió lapja – a Somorja és vidéke kevesebb kódváltást tartalmaz majd, hiszen valószínűleg eleve több helyi témát dolgoz fel és kevesebb országosat, emellett regionális lapként talán kevésbé is kell megfelelnie a magasabb hatóságok vélt vagy valós elvárásainak, ráadásul feltehetően inkább nem nagyvárosban élő, sokat utazó, hanem helyi újságírók dolgoznak benne

többségében, akiknek a nyelve erősebben kötődhet a megszokott népi nyelvhasználathoz, esetleg nagyobb államnyelvi hiányuk is lehet)

7.1. Kétnyelvűség a Somorja és vidéke című hetilapban

A korabeli Somorja és vidéke egyik jellegzetessége, hogy ugyanazt a szöveget (általában hirdetést) sok esetben magyarul és szlovákul is közli. Ennek a gyakoriságnak persze az a legfőbb oka, hogy az újság nagyszámú hirdetést tartalmaz, többnyire árverési hirdetményeket, ill. egyéb olyan hirdetményeket, amelyek valószínűleg hirdető útján kerültek a lapba, és akad példa hivatalos hirdetményekre is.

Ohlášky

Oznamujem, že nasledovné dve osoby hodlajú uzavrieť manželstvo a síce: Viliam Bonyhady, slobodný, drevokupec, izr. 34 ročný, rodisko: Štvrtok, bydlisko: Šamorín, Č. S. R. Eštera Spitzerová, slobodná, izr. 22 ročná, rodisko Paks, bydlisko Győr, Gyár u. 4. 17. Vyzývam všetkých tých, ktorí majú známost' o nejkej zákonnej prekážke alebo okolosti vytvárajúcej slobodnú voľu, aby to bezprostredne u mňa alebo u obecného predstavenstva (poľahke matrikára), kde sú ohlášky vyvesené, oznámili.

V Győri, Dňa 22, dec. 1932

Kellenmayer v. r.

matrikár

Kihirdetés

Kihirdetem, hogy a következő két házaspár egymással házasságot szándékszik kötni, u. m. Bonyhádi Vilmos, nőtlen fakereskedő, izr. 34 éves, Születési helye: Štvrtok. Lakhelye: Šamorín, Csehszlovákia

Spitzer Eszter, hajadon, izr. 22 éves, születési helye Paks, lakhelye Győr, Gyár u. 17. szám

Felhívom mindazokat, akiknek a nevezett házaspárokra vonatkozó valamely törvényes akadályról vagy a szabad beleegyezést kizáró körülményről tudomásuk van, hogy ezt nálam közvetlenül vagy a kifüggesztési helyi községi elöljárósága (illetőleg anyakönyvvezetője) útján jelentse be, Kelt Győr, 1932. dec. hó 22.

Kellenmayer v. r.

anyakönyvvezető-helyettes

(1933. jan. 1.)

Licitačný oznam

Dňa 21. januára 1929 o 14 hod. odpoludnia budú v Verejnej dražbe tieto movité veci predané: izbove zaradenie, ktoré môže byť na miete samom pred dražbou prehladnuté. Blížšie označenie vid' na sudnej doske.

Okresný súd v Šamoríne

oddel. II. dňa 19. decembra 1928.

Árverési hirdetmény

Az 1929. évi január hó 21. napján 14 órákor Verejné községben nyilvános árverésen a következő tárgyak adatnak el. szoba bútorok, melyek a helyszínen, az árverés előtt megtekinthetők.

Somorjai városbíróság

II. ügyosztály 1928. évi dec. 19.

(1929. dec. 29.)

Ilyen árverési hirdetményből tényleg rengeteg, számonként néha 20-30 is előfordul a lapban. Általában először szlovák, majd magyar nyelven közlik, hogy hol, mikor és mit árvereznek el. Meglehetősen tökéletes szövegek ezek, a szlovák változatok tele vannak nyelvhelyességi, helyesírási hibákkal. Nagyon ritkán előfordul az is, hogy egy-egy hirdetményt csak magyarul jelentetnek meg, de nagy túlsúlyban van a kétnyelvű közlésmód (feltehetően ez volt a törvényes előírás). Ha a nyelvköziség (lásd III. 4.4., V. 4. fejezet) szempontrendszerét vesszük figyelembe, akkor az említett hirdetések az előző fejezetek hasonló példáival megegyező módon felfoghatók úgy is, hogy az egyik (nyelvű) szöveg a másik (nyelvű) fordítása. A szövegváltozatok ugyanis egyáltalán nem térnek el egymástól, csak néha vannak apró különbségek, de ezek nem befolyásolják a szöveg tartalmát (ekvivalens kétnyelvűség, vö. V. 2. fejezet). Nehéz azonban megállapítani, hogy melyik változat a forrásnyelvi és melyik a célnyelvi (fordítás) (vö. Klaudy 1997:191). A helytelen szlovák fogalmazásmódból (valamint a magyarulakta környékből) elvileg arra lehetne következtetni, hogy a magánszemélyek, helyi intézmények által jegyzett hirdetmények és hirdetések jelentős részénél a magyar a forrásnyelv. Sok esetben viszont nagy valószínűséggel a szlovák szöveget fordították magyarra, ezt mutatja a következő példa, amelyben a szlovák ragozott helységnevet egy az egyben beültetik a magyar szövegbe, ahol alanyesetben szerepel.

1929. évi március hó 12 napján 15 órakor Jelke községben nyilvános árverésen ... a következők adatnak el: 1 motor és *Belovej Vsi* községben márc. hó 13án 15 órakor 1 cséplőgép üst és 1 cséplő szekrény, melyek a helyszínen az árverés előtt megtekinthetők. (1929. febr. 23.)

Ilyen „bizonyítékra” fordított esetben is akad példa (bár számszerűleg kevesebb), előfordul, hogy a szlovák hirdetésben használják a helységnevé magyar alakváltozatát, oly módon, hogy azt szlovák toldalékkal látják el, pl. v *Illésháze*, v *Féle* (1937. febr. 15.) (V-típusú, vö. Lanstyák 2006a: 124-134) A legtöbb esetben azonban nem állapítható meg, hogy melyik szöveg lenne a másik fordítása. Mivel rövid szövegekről van szó, nem is biztos, hogy fordításról kell beszélnünk, az is elképzelhető, hogy valaki (az újságíró, a városbírószám alkalmazottja stb.) párhuzamosan írta meg az adott témáról a magyar és a szlovák nyelvű szöveget is.

Egyszavas (vagy néhány szavas) köznévi kódváltásokból egyébként nincs túl sok a kutatott anyagban. Ezek szinte mindig magyar alapnyelvűek (kivéve a szlovák hirdetésekben szereplő magyar helységneveket), bázistartóak és gyakran (de korántsem mindig) jelölve vannak idézőjellel, gondolatjellel, zárójellel vagy más metanyelvi

megjegyzéssel, ill. egy részük le is van fordítva. A magyar bázisnyelvben megtalálható szlovák betétek elsősorban az adott fogalom, intézmény egyértelműsítése, azonosítása céljából szerepelnek kódváltott alakban.

Hipotečna banka česka filiálka v Bratislave végrehajtónak Dr. Fekete Vince ellen a bíróság elrendeli az ingatlan árverést. (1935. jan. 12.)

Körözwény

Az I. szám országos körrendeletből

Az összes tűzoltó szerek beszerzésének forrásául ajánlja a Szlovenszkói Orsz. Tűzoltó Szövetséget (*Zemská hasička jednotka Slovensku*) (1933. febr. 18.)

A légitámadás elleni polgári védekezés

A lakosság légitámadás elleni védekezése vagyis *C. P. O.* szóról szóra *Civilná protiletecká obrana*, áll a következő szolgálatokból: ... Mindenesetre ezen csapatbeli embereknek feltétlenül gázálarcral (*maszkával*) kell bírniuk. A gázálarc (*maszka*) két részből áll. (1937. febr.20.)

A fenti szövegrészletben először folyó szövegben leírják magyarul az adott fogalmat (a lakosság légitámadás elleni védekezése), ezután következik a szlovák alak rövidítése (*C. P. O.*) majd a teljes szlovák alak (*Civilná protiletecká obrana*). A kódváltást metanyelvi megjegyzéssel is kiemelik (vagyis, szóról szóra). Érdekes kódváltás a gázálarc szó szlovákra fordítása, ami azt feltételezi, hogy a szerző szerint a maszka közhasználatú magyar szó vagy legalábbis fontos lehet az azonosítás szempontjából, hogy a lakosság pontosan értse, melyik tárgyról van szó. Az is elképzelhető tehát, hogy a korabeli szlovákiai magyar nyelvhasználatban már kölcsönszóként állandósult. Ráadásul a maszk, gázmaszk szó létezik magyarul is, így a szlovák nyelvi hatás csak a szó alakváltoztatát eredményezte a szlovákiai magyar nyelvváltozatban.

Újévtől újrendszert vezetnek be a gyógyalapnál (*Liečebny Fond*). Az új eljárás következő lesz: A betegutalvány (*poukázka*) helyett egy hasonlóan látomozott és rubrikázott *kopertát* (borítékot) visz az orvosnak. (1937. jan.16.)

A fenti szemelvényben egyszer a magyar, egyszer a kódváltott alak kerül zárójelbe. Az alábbi cikkrészletben az ironikus hangvétel megnehezíti a *starosta* szó beiktatásának értelmezését, a választás motivációjának megállapítását. Ha egy érzelmileg semleges szövegben tűnne fel, a hitelesítés vagy azonosítás kategóriájába sorolnánk, sőt, ahogy a III. 4.3. fejezetben írtam, a korban a *starosta* minden bizonnyal kölcsönszónak számított. Ebben az esetben viszont a szarkasztikus hangvétel miatt felmerül a stílushatás elérésének célja is. A kérdést ennyi év távlatából, a körülmények pontos ismerete nélkül nem lehet biztosan eldönteni, ám valószínű, hogy több motiváció együttesen játszhatott szerepet az alkalmazott forma kiválasztásában.

Karácsonyi álom

Tekintettel a közelgő szent karácsonyi ünnepekre, a Szerkesztőség elhatározta, hogy álmot fog látni. S tekintettel az álmok érdekességére, azt is elhatározta, hogy álmait közölni fogja a nagyközönséggel.

Íme a főszerkesztő álma:

Álmában a főszerkesztő szintén betöltötte a városbírói tiszteit (gyengébbek kedvéért: *starosta*) s nagyon eredményesen működött. ... a város főterén hatalmas máglyát emeltek az adózó polgárok adófellebbezéseiből, s a városbíró (starosta) ezen akarták megégetni. (1928. dec. 22.)

Ami a földrajzi neveket illeti, a *Szlovenszko* forma használata az egész vizsgált időszak alatt és mindegyik műfajban szinte kizárólagos.

A „Nagyasszony” *szlovenszkói és ruszinszkói* magyar nők társadalmi és szépirodalmi havi folyóirata. Megrendelhető a Prágai Magyar Hírlap kiadóhivatalánál. Prága, Panska ul. 12. (1937. jan. 30.)

Ritkábban, de előfordul még a szlovák helyesírású forma használata:

Slovensko területén az általános útdó 25%-os pótlékkal lett felemelve. (1930. febr. 22.)

Somorja azok közé a települések közé tartozott, amelyeknek a megfelelő számú magyar kisebbségi lakosnak köszönhetően a magyar neve is hivatalos maradhatott (lásd I. 4.1. és I. 5. fejezet). Szlovákul hivatalosan *Šamorín* volt, de *Šamorín* alakban is használták. A Somorja és vidékén magyar nyelvű szövegben a magyar alak van abszolút túlsúlyban, az államnyelvi forma alig jelenik meg. Magyar nyelvű hirdetésekben, főleg címzés részeként elvétve felbukkan a *Šamorín* változat, a szlovák nyelvű hirdetésekben értelemszerűen az államnyelvi alakot használják.

Varrógép-javításokat vállalak. G. Tauter mechanik. *Šamorín*, Menház u. 136. (1935. febr. 2.)

A többi szlovákiai helységnév közül vannak olyanok (a *Bratislava* tipikusan ilyen, ahogy az országos sajtóban is, vö. III. 5.1.4. fejezet, 1. ábra), amelyek a *Somorjával* és más környékbeli kisebb településekkel ellentétben (az alábbi példában *Úszor*) igen gyakran szerepelnek kódváltott alakban.

Havazik. Vasárnap este *Bratislavából* utazóknak kedélyes kalandban volt részük. *Bratislavából Úszorra* érkező vonat rendes időben érkezett meg, azonban *Úszoron* jelzték, hogy az *Úszor-Somorjai* vonat ... talán el sem indul. (1929. jan. 19.)

Záborszky Mariska (*Somorja*) és Borcsányi Béla technikai mérnök (*Bratislava*) jegyesek. (1937. jan. 30.)

Ezek a duzzasztási helyek sokezer lóerőt rejtenek magukban, melyek célszerű kihasználása teljesen átforná *Csallóköz* és *Bratislava* képét. (1930. jan. 18.)

Érezhető, hogy minél hivatalosabb jellegű egy szöveg, annál valószínűbb, hogy a benne szereplő helységnevek szlovák alakváltozatát választják. Az alábbi példában a magára a városra utaló *Bratislava-mesto* teljesen kódváltott alakban, a környékét jelölő *Bratislava-vidék* viszont hibrid kényelvű formában fordul elő.

Adóigazgatóság *Bratislava-mesto*

Kelt *Bratislavában* 1937. január 1-án

Értesítés

A pénzügyminisztérium 1936 december 22-én kelt 150.000/36 Prez. insp. a org. számú rendeletével a 76/1937 számú egyenes adókról szóló törvény 251 §-a értelmében az eddigi helyi illetékes *Bratislava-vidék*, *Galánta*, *Komárno*, *Skalica*, *Trnava* adóigazgatóság helyett a *Bratislava-mestoi* adóigazgatóságot delegálta. (1937. jan. 30.)

Figyelemre méltó az alábbi szemelvény is az állami tanfelügyelő kódváltásokkal tűzdelt leveléből, ahol a *Košice* városnévnek még a ragozása is a szlovák nyelvtani szabályok szerint történik, úgy, hogy az ehhez szükséges „v” előjáró is előjön. Ez egy igencsak ritka megoldás, ahogy arról az V. 3.2.1. fejezetben és a 134. lábjegyzetben (152. oldal) részletesebben is szó van. A többi kódváltásnál viszont már magyar ragozási alakot kapnak a szlovák kifejezések.

Tekintetes Batek Szilárd úrnak *v Košiciach*

Immár 2 éve az ő foglalkozása ismeretlen és azelőtt a „*Slov. Politika*”-ban volt – de nem szerkesztőségi minőségben alkalmazva. Érdekes, hogy a *brehovoi* államügyészség vádiratában „*hlavný redaktor Slovákia*” szerepel

Kellő tisztelettel, Gašparik áll. tanfelügyelő (1935. ápr. 6.)

Máskor teljesen „ad hoc” jelleggel változtatódnak a magyar és szlovák alakokat akár egy cikken belül is, ahogy az a kor országos magyar napilapjainál is elő szokott fordulni (vö. III. 5.1.4.9. fejezet).

A Gyümölcsészeti Egyesületnek *Érsekújvárott* fiókja alakult. Egész Szlovenszkóban, de különösen déli kertészeiben nagy az érdeklődés a gyümölcsészet és kertészet iránt. *Nové Zámky* környékéről több termeszto felkérte a „Szlovenszkói Gyümölcsészeti Egyesületet”, hogy alapítsanak ott részükre fiókegyesületet. ... Ezért aztán a napokban *Nové Zámky*-ban megalakult az egyesület fiókja. (1929. jan. 29.)

Előfordul az is, hogy az egyértelműsítés miatt a helységnevé mindkét alakját feltüntetik:

Királyfia község közhírré teszi ... hogy a községi vadászati jogot ... haszonbérbe adja. További feltételek megtekinthetők a *mliečno-tejfalusi* közejegyzői hivatalban (1933. jan. 21.)

A napközi otthon intézménye nem új dolog. *Brezno nad Hronom (Breznóbánya)* községben mindjárt akkor létesült, mielőtt a növendékeknek megengedett lett a vasúton való bejárás. (1930. febr. 15.)

Megint letartóztatott két tolvaj cigánynőt. Múlt év dec. 29-én az *Annamajorban (Miloslava)* lakó Markó Mihály telepes házába a délelőtti folyamán belopóztak. (1930. jan. 11.)

Sokszor a nyelvi kontextus is elősegíti a kódváltást. (Vö. III. 5.1.4. fejezet) Ha egy adott mondjuk településnév nem folyó szövegben, hanem attól részben elkülönülve – címzés részeként, keltezésben, esetleg felsorolás részeként – helyezkedik el, könnyebben vesznek fel kódváltott alakot.

Üveg és porcellánkészletek és dísztárgyak
a legszebb kivitelben
„Gupa” *Bratislava*
üveg és porcellánárház
vidéki fiókok: *Žilina, Ružomberok, Piešťany, Trnava* Masaryktér 6.
(1929. jan. 5.)

Külön említést érdemelnek az árverési hirdetményekben szereplő helységnevek, ahol az azonosítás fontossága és a hivatalosság miatt az eleve kétnyelvű megjelenés ellenére sokszor előfordul a helységnév magyar és szlovák nevének egyidejű feltüntetése mindkét nyelvben.

Dňa 26. II. 1937. o 9 hod. budú v *obci Tomašov Fél* odpredané verejnou dražbou najviac sľubujúceho 1 teľa. Vysvetlenie dá berný úrad v Šamoríne.

1937. II. hó 26-án 9-órakor (*Tomašov Fél* községben 1 borjú nyilvános árverésen a legtöbbet ígérőnek eladatik. (1937. jan. 23.)

Ugyanez a településnév egyéb szlovák nyelvű árverési hirdetményekben szerepel még v *obci Fél* és v *obci Fél Tomašov* alakban, magyar hirdetésekben, pedig *Fél* községben és *Fél (Tomašov)* alakban is. Vagyis gyakorlatilag minden elképzelhető variációra akad példa. Ilyen furcsa helységnév-használatra több példa is van: *vo Hviezdoslavove – Hviezdoslavove községben* (1930. febr. 1.)

Ahogy az I. 4.1. fejezetben írtam, a korabeli jogszabályok szerint az utcanevéről bizonyos feltételek mellett a községi képviselőtestület határozott. (Szabó Mihály 1998:137) A somorjai községi képviselőtestület nem állapított meg (cseh)szlovák nyelvű utcanevet, a község utca- és piacnevei az egész időszak alatt magyarok voltak (vö. IV. 1. fejezet.) A más

városokra vonatkozó, főként pozsonyi utcanevekkel azonban meglehetősen gyakran találkozunk a Somorja és vidéké-ben hivatalos szlovák nyelven, elsősorban a címzésekben (azon belül is a hirdetésekben), ahol egyébként is a leggyakoribbak. Ugyanez a tendencia, tehát az utcaneveknek a címzésből adódó gyakori szlovák alakváltozat-előfordulása figyelhető meg a vizsgált korszak országos napilapjaiban, sőt a kortárs Új Szó napilapban is (vö. III. 5.1.6., III. 6. fejezet)

Radoicentrála, F. Freistadt
Bratislava Venturska 15. (1929. dec. 28.)

Országos Gazdasági Szövetkezet
Bratislava – Pozsony Ondrejská 15. (1929. jan. 26.)

Bel és ideg orvos. Dr. Rotterstein Jenő bel- és ideg orvos rendel *Bratislavában Sladkovičova* 11.
(1929. febr. 9.)

Vannak példák azonban arra is, hogy a pozsonyi utcanevet a régi magyar és az új szlovák nevén is kiírják. Feltehetőleg azért, mert a hivatalos változat mellett célszerű volt feltüntetni a régi, monarchiabeli változatot is. Így az olvasók megismerhették a hivatalos nevet, ugyanakkor azonosítani is tudták az utcát.

Új üzlet megnyitás
Orth. kóser
Bratislava, Štúrová (Baross-út) 6.
a Szlovák Általános Hitelbankkal szemben (1929. febr. 15.)

Bratislava, Sládkovič (azelőtt Vörösmarthy) utca (1928. dec.22.)

7.2. A hipotézisek értékelése

1. Az idő szerepe

A vizsgált időszak (mindössze tíz évről van szó) túl rövid ahhoz, hogy az időbeli változásokról messzemenő következtetéseket vonjak le. Mindenesetre a hipotézis nem látszik beigazolódni, hiszen nem figyelhető meg a kódváltások számának látható növekedése, sőt a későbbi években számszerűen nézve még láthatóan csökken is számuk. Ez azonban annak köszönhető, hogy csökkent azoknak a (főleg árverési) hirdetményeknek a száma, amelyek a kódváltások „táptalajai” voltak. Azt, hogy az idő múlása nem eredményezte a szlovák nyelv erőteljesebb megjelenését a korabeli magyar sajtóban, megerősíti az országos napilapokban

végzett kutatás a kvantitatívan-arányokban jobban mérhető helységnevek kódváltásával kapcsolatban, ahol szintén nem igazolódott be az idő szerepét érintő hipotézis. (Vö. III. 5.1.4.1. fejezet, 2. és 3. ábra)

2. A műfajok befolyása

A hipotézis ebben az esetben beigazolódott, sőt azt is mondhatnám, hogy az összes vizsgált szempont közül ez határozza meg leginkább a kódváltás valószínűségét. Minden évben a hirdetések azok, amelyek az anyagban a kódváltások arányát nagymértékben megnövelik. Annak, hogy a hirdetések ennyire „szlovákok”, nyilván gyakorlati okai vannak: hirdetőik útján kerültek a lapba, tehát az újságírók nem írhatták át őket, ezenkívül fontos szempont náluk a minél pontosabb azonosítás és gyakran szerepelnek pontos címmel együtt. Pozsonyban, ahol a magyar kisebbség számaránya 20% alá esett, s így a magyar utcanevék nem voltak hivatalosak, például hivatalos címet elvileg csakis szlovák utcanévvel lehetett megadni. Tehát a szlovák nyelv választásának oka elsősorban gyakorlati volt. A többi műfajban tehát alacsonyabb a kódváltott forma előfordulásának aránya, ez a tendencia teljesen megegyezik az országos napilapokban tapasztaltakkal (vö. III. 5.1.4.3. fejezet).

3. Összevetés a korabeli napilapokkal

Ahogy az előző fejezetben többször megjegyeztem, a Somorja és vidéké-ben megfigyelhető egyes kétnyelvűségi tendenciák lényegében pontosan megfelelnek az országos csehszlovákiai magyar nyelvű napisajtó gyakorlatának. Az egyértelmű, hogy a hetilapban tényleg több regionális és kevesebb országos szintű, csehszlovák téma kap helyet, ha azonban egy-egy konkrét példáról van szó (pl. egy nem magyarul lakta helységnévről), akkor nagyjából ugyanolyan arányban választják a szlovák alakot, mint bármelyik napilap. A lap hirdetéseiben pedig talán még a napilapokénál is erőteljesebben van jelen a szlovák nyelv. A megfogalmazott hipotézist tehát nem lehet igazolni.

7.3. Összegző megjegyzések

a) Egyszavas (vagy néhány szavas) köznévi kódváltásból nincs túl sok a lapban, ezek a magyar bázisnyelvben megtalálható szlovák vendégnyelvi betétek elsősorban az adott fogalom, intézmény egyértelműsítése, azonosítása céljából szerepelnek kódváltott alakban.

b) Teljes egészében szlovák nyelvű szövegből már jóval többet lehet találni. Ezek csaknem kivétel nélkül hirdetések és hirdetmények (főleg árverési hirdetmények). Az esetek döntő többségében az adott hirdetés szlovák és magyar nyelven egyaránt szerepel, ami fordításként is felfogható.

c) A kódváltott földrajzi nevek (elsősorban helység- és utcanevek) ebben a lapban is legnagyobb arányban a hirdetésekben fordulnak elő. A nem hirdetésekben szereplő helységnevek közül *Somorja* és a közelben fekvő kisebb települések ritkán szerepelnek folyó szövegben szlovákul, más városok, elsősorban *Pozsony* viszont a korabeli gyakorlatnak megfelelően meglehetősen sűrűn. Címzésben valamint hivatalos jellegű szövegben az átlagosnál gyakoribb a szlovák változat választása.

d) Nem figyelhető meg, hogy az idő múlásával érdemben változott volna a kódváltások aránya vagy jellege, ahogy az országos napilapokkal összehasonlítva is elmondható, hogy a *Somorja* és vidéké-ben körülbelül ugyanolyan arányban fordulnak elő kódváltások, mint azokban, és ugyanolyan tendenciák is érvényesülnek.

IV. fejezet

Kénylevűség az iskolai tankönyvekben

1. A két háború közti kisebbségi magyar tankönyvek, módszertani kérdések

Az alábbiakban a szlovák-magyar kénylevűség megnyilvánulásait keresem különböző tantárgyak korabeli népiskolai és középiskolai tankönyveiben. Hasonló témával foglalkozott disszertációja egyik fejezetében Bergendi Mónika (2002), ő a 20-as évek földrajz-könyveit tanulmányozta. A Csehszlovák Köztársaságban a két világháború között végig léteztek magyar tanítási nyelvű alap- és középfokú tanintézmények, és a nyelvtörvény az oktatásban is lehetővé tette a kisebbségi nyelv használatát. A helyzet azonban korántsem volt ennyire idillikus (erre nézve lásd I. 2 és I. 4. fejezet). A első csehszlovákiai magyar nyelvű tankönyvek a 1920-as évek elején jelentek meg. A tankönyvhasználatot rendelettel szabályozták, alapul a pozsonyi Iskolaügy Referátus 1921. szeptember 1-jei tankönyvjegyzéke szolgált. A saját szerkesztésű magyar tankönyveket fokozatosan kiszorították a szlovák könyvek fordításai. Bergendi rámutat, hogy a tankönyvek, pl. a kor földrajz-könyvei nemzetpolitikai szerepet is betöltöttek, általában fordítások voltak, amelyek az eredeti szlovák nyelvtől csak abban különböztek, hogy helyenként egy-egy magyar vonatkozású betétet is tartalmaztak (vö. Bergendi 2002:40).

Az iskolaügyben jelenlévő nyelvi helyzet pontosabb megismerése érdekében a tankönyvek mellett eredetileg szándékomban állt átvizsgálni a somorjai állami népiskola fennmaradt dokumentumait is⁹⁹, de sajnos a Vágsellyei Levéltár hosszan elhúzódó átépítése miatt ezek az anyagok éveken keresztül hozzáférhetetlenek voltak. A két világháború között kiadott tankönyvek közül azokat tudtam kutatni, amelyek megtalálhatóak voltak a somorjai Bibliotheca Hungarica könyvtárában. Eredetileg úgy gondoltam, hogy célzottan, előre meghatározott tantárgyak tankönyveit vizsgálom majd (elsősorban a földrajz-, honismeret-, történelem- és társadalomismeret-tankönyvekre gondoltam). Tapasztalnom kellett azonban, hogy a korabeli tankönyvek elérhetési lehetőségei rendkívül korlátozottak, így ilyen tematikus vizsgálathoz nem gyűlt volna össze elegendő anyag. Ezért a somorjai Bibliotheca Hungarica

---

⁹⁹ A különböző ilyen típusú fennmaradt dokumentumokat a VI. fejezetben vizsgálom.

könyvtárában fellelhető összes két világháború között kiadott tankönyvet (felsorolásukat lásd alább) átvizsgáltam, az összegyűjtött forrásanyag tantárgy, kor és egyéb kritériumok szerinti megoszlása tehát a véletlenszerűsége alapszik. Értelemszerűen nem foglalkoztam magyarországi tankönyvekkel és idegen (harmadik) nyelv tankönyveivel. S bár minden könyvet átnéztem, vizsgálati alapul már csak azok a tankönyvek szolgáltak, amelyekben legalább valamilyen szinten megjelenik az államnyelv, a természettudományi tankönyvek nagy része, a hittankönyvekkel és az egyháztörténeti tankönyvek nem. A vizsgált tankönyvek (a továbbiakban kiadásuk évének feltüntetésével jelölöm majd őket) tehát a következők:

Bezák, Šefan 1923: Slovenská mluvnica¹⁰⁰;

Bučenec Dániel 1920: Olvasókönyv: Magyar tannyelvű népiskolák II-III. osztálya számára;

Cvengros Béla szerk.1922: Magyar olvasókönyv a középiskolák első osztálya számára
(a könyv egyik oldalának másolata megtalálható a Függelék 4. oldalán)

Cvengros Béla 1933: Magyar olvasókönyv a középiskolák első osztálya számára;

Horčíčka, Redl, Banai 1938: Történelem a magyar tanításhoz tanuló polgári iskolák egyéves tanfolyama számára;

Janoška Miloš, Banai Tóth Pál 1935: Szülőföld és honismeret könyve a Csehszlovák köztársaságbeli magyar tanításhoz elemi iskolák negyedik és ötödik évfolyama számára;

Keresztes Pál szerk. 1929: Magyar irodalomtörténet szemelvényekkel: 1., 2. rész;

Mayer Imre 1923a: Olvasókönyv a magyar nyelv és irodalom tanításához;

Pálesch Ervin 1928: Hazánk és a nagyvilág;

Scherer Lajos szerk.1926: Költészettan olvasmányokkal: csehszlovák középiskolák magyar tanításhoz 6. osztálya számára;

Szekeres István 1922a: Chémia és ásványtan

Munkám során az alábbi hipotézisekből indultam ki:

1. A szlovák nyelv elsősorban a földrajzi és honismereti jellegű tankönyvekre nyomja majd rá a bélyegét, majd a természettudományi és történelemtankönyvek következnek, a legkevesebb szlovák nyelvű betétet pedig az irodalommal foglalkozó tankönyvek és olvasókönyvek tartalmazzák majd.

---

¹⁰⁰ Szlovák nyelvtan (ford. L. A.)

2. Az államnyelv elsősorban azokban a tankönyvekben (vagy a tankönyvek azon fejezeteiben) jelenik meg, amelyek (cseh)szlovák eredeti alapján készült fordítások.
3. A napisajtóval összehasonlítva a tankönyvek nyelvére az államnyelv nagyobb hatással van, egyrészt mert nagy részük fordítás, másrészt pedig mert az államhatalom által jobban kézben tartott (előzetes engedélyeztetést igénylő, sok tekintetben előírható), kevésbé független, szimbolikusan és gyakorlati szempontokból is fontosabb, valamint tartósabb, kevésbé ad hoc jellegű írott termékekről van szó.

2. Köznévi kódváltások a két világháború közti tankönyvekben

A két földrajzkönyvről (1928, 1935) biztosan tudható, hogy szlovákból (forrásnyelv) ültették át magyar nyelvre (célnyelv). Az 1935-ös Szülőföld és honismeret könyvében a mintaként szolgáló szlovák tankönyv írója (Miloš Janoška) fel van tüntetve a magyar változat szerzőjeként is, tehát a másik szerző (Banai Tóth Pál) a néhány magyar vonatkozású fejezetet írhatta bele, illetve esetleg a fordító lehetett. Az 1928-as Hazánk és a nagyvilág szerzője (Pálesch Ervin) forrásmunkaként három szerző nevét is megemlíti (Janoška, Koreň-Lukáč, Jahelka), a tankönyv tehát ezek összeollózásából születhetett, szintén megtoldva magyar vonatkozású részekkel. A többi tankönyv esetében nem történik konkrét utalás a fordítás tényére, csupán tartalmukból és formai jegyeikből valószínűsíthető, hogy legalábbis egyes fejezeteiket szintén (cseh)szlovák eredetiből fordították, főleg hogy tudjuk, a korszak legtöbb magyar nyelvű tankönyvét ez jellemezte. A történelemkönyvön formailag nem érezhető annyira szlovák hatás, de tartalmából (a szlovák történelem értelmezéséből) ez elég egyértelműnek látszik.¹⁰¹ Az olvasókönyvek nem elsősorban hagyományos szépirodalmi jellegű olvasmányokból állnak, inkább a magyar és „csehszlovák” nép történelméről, földrajzáról, irodalmáról (mesék, mondák), népszokásairól nyújtanak képet, a szerzők a magyar-csehszlovák együttélés szépségeiről igyekeznek meglehetősen didaktikus módon képet adni. Ezeknek a földrajzi, honismereti fejezetei, illetve a „csehszlovák” nép történelmére, szokásaira, irodalmára vonatkozó részek szintén fordítások lehettek. A fordításokat igazolja az is, hogy egyes Csehszlovákia kialakulására, címerére, közigazgatási

---

¹⁰¹ Az esetleges eredeti (cseh)szlovák tankönyveket, amelyekből az egyes tankönyvek fordíthatóak, nem sikerült felkutatni. Kontrasztívítás-vizsgálattal valószínűleg még inkább elemezhető lenne a (cseh)szlovák nyelv magyar fordításokra gyakorolt hatása.

felosztására vonatkozó mondatok több tankönyvekben szinte szó szerint azonosak. Elképzelhető, hogy ezeknek a mondatoknak kötelezően benne kellett lenniük a tankönyvekben, és ehhez a szerzők azonos (vagy hasonló) forrásmunkákat használtak. Ezek tehát meglévő mintára épülő függő szövegek (írásművek), amelyek magukon hordozzák a fordítás folyamatának eljárásait, jegyeit. A valószínűleg fordított kötetekben tipikus, a fordítás tényére utaló diskurzív eljárás a zárójelezés segítségével történő ismétlés: az adott fogalmat nemcsak lefordítják, hanem eredetijét zárójelben közlik, esetleg a fordítást teszik zárójelbe. A célnyelvi szövegekben tehát a forrásnyelv (általában pusztán szavak, szószerkezetek formájában) expliciten is jelen van (vö. III. 4.4. fejezet).

Csehország legnagyobb és legtermékenyebb síksága a Labementi síkság. Nagy termékenysége miatt méltán nevezik ezt a vidéket a cseh föld „*arany vesszőjének*” (*zlatý prút*) (1935)

Csák Máté valóságos kiskirály volt Slovenskon. ... Nitrán pénzt veretett és saját hadserege volt. Új községeket alapított és lakosaikat *bizonyos időre (lehota)* minden adótól mentesítette. Így alakultak ki Slovenskon a Lehota nevű községek. Néhány még ma is fennáll. (1935)

A tankönyvekben előforduló köznévi kódváltások nagy része minden bizonnyal azonosítás céljából történik. Ezt az is alátámasztja, hogy a magyar vagy a szlovák alakot gyakran zárójelezik, ezzel is egyértelművé téve, hogy ugyanarról a fogalomról van szó – tehát jelzett kódváltásról beszélhetünk. Az is szándéka lehetett a tankönyvek szerzőinek (fordítóinak), hogy a „csehszlovák szempontból” fontos államnyelvi kifejezéseket megismertessék a magyar anyanyelvű tanulókkal. Az államhatalom ezt valószínűleg meg is követelte. Az ilyen kifejezéseket tehát zárójelben csehül vagy szlovákul is közlik, vagy fordítva: az eredeti alak mellett a magyar fordítást zárójelezik.

A képviselőtestület elnöke, vezetője a községi bíró (*starosta*), városokban pedig a polgármester (*mešťanosta*). (1928)

Mind az öt országrész egységes és oszthatatlan egészet alkot a *Csehszlovák Republikát*. *Republikánkban* minden hatalom a néptől ered, ezért hívják demokratikus *republikának*, melynek feje a Nemzetgyűlés által 7 évre választott köztársasági elnök (*prezident*). (1928)

A nagy címer: a címert két oldalt arany oroszlánok tarják. Az oroszlánok hársfaágon állnak, melyről a „*pravda vítáží*” – „győz az igazság” feliratú szalag függ. (1928)

A címer alatt arany szalagon „*Pravda vítězí*” (az igazság győz) felírás olvasható (köztársaságunk első elnöknek jelmondata). (1933)

A *bača* a hegyi juhakol (*salaš*) vezetője. Mikszáth „*bacsó*”-nak nevezi. (1926)

Csehország alapítása

... a pihenő 8. napján jelentették Csehnek, hogy serege egy fehér sast zavart föl. Ekkor Csehnek eszébe jutott az álma, és térdénállva adott hálát az isteneknek, hogy megmutatták neki a helyet, melyen népének meg kellett állapodnia. A szilkán, amelyen a sas fészkrét meglátták, várat építtetett, s azt Gnezno-nak nevezte el (*Gnezno-hniezdo-fészek*). (1933)

Szvatopluk, a szlovákok királya börtönben szenved... Devin (Dévény) alatt kell a harcnak eldőlnie. ... Szvatopluk győzelmével megmenti Nagymoráviát. ... Bámulatos Hollý kifejelett szabatos nyelve, ment minden idegen befolyástól, s e tekintetben mintául szolgál. A görög-római mitológiát a manók (*zmok*) és a házi istenek (*škriatok*) helyettesítik. (1926)

Stílushatás céljából történő kódváltással már csak a tankönyvi jelleg miatt is ritkán találkoztam, ennek köszönhető, hogy a tankönyvekben összességében is valamivel ritkább a köznévi kódváltás, mint a korabeli magyar nyelvű napisajtóban. Ilyen, stílushatást célzó kódváltás csupán elvétve fordul elő néhány szlovák vonatkozású mesében, mondában, amikor a fordítók nem fordítanak le egyes a szlovák népre/nyelvre tipikusan jellemző kifejezéseket (vagy ha le is fordítják, zárójelben meghagyják az eredetit is) – nyilván azzal a céllal, hogy ezáltal színesebbé tegyék a szöveget.

A Haná folyó mindkét partján, valamint a Morava középső és Becsva alsó folyása körül elterülő síkság a „Haná” síkság. ... Szívesen megneveti az ember a hanákok kényelmességét. Egyszer egy apa a fiával erdőbe ment fáért. Az öreg meglátja maga előtt a nagy rakásfát, megvakarja a fülét és mondja: „Én, fiam, öreg vagyok, te meg győz, menjünk csak vissza. S szépen hazatérnek. Otthon azonban óriási tál „*buchta*”¹⁰² várja őket. Az öregbe egyszerre nagy erő száll és felkiált: „Te, fiam, férfi, én férfi, mi ezt a „*buchtát*” mind megesszük!” (1920)

Jánošík

Ha Zsilinától Vrútky-felé utazunk, szálljunk le Varín állomáson és menjünk gyalog a Varinka folyó völgyén északkelet felé. Jobbra van a Kis Fátra a Krivány-nyal. Eme 1711 m magas hegy alatt, mint egy kis fészek, meghúzódik Terchova községe. És Terchován született Jánošík. ... Ő, a szép és erős legény, egy társaság vezére volt. A nemesek reszkettek előttük, mint a bűnösök, de a szörnyű robotban elcsigázott nép örült, ha a tájon megjelentek az erdők fiai („*horní chlapci*”). (1920)

Mátyás király

... Szlovák népet különben nagyon szerette. Szívesen bolyongott a szlovenszkoí erdőkben vadászatokon. A „Krályová hola” (a király havasa) Liptov, Szpis és Gemer megye határán állítólag ettől vette nevét. Egy szlovák író egyik költeményében leírja, hogyan lőtte le egy gyetvai suhanc a király sólymát s azután elvitte Mátyás királynak a viglási várba. Mátyás e rátermett legényt „*sokol*”-áa tette és katonái közé osztotta be. (1920)

A vizsgált tankönyvekről általánosságban is elmondható, hogy sok bennük a helyesírási hiba, a következtelenség, és mint fordítások is meglehetősen összecsapottnak tűnnek. De közülük is kilóg a sorból az 1923-as *Slovenská mluvnica* című, magyaroknak íródott szlovák nyelvtankönyv, amelyben szinte megállapíthatatlan a diskurzus elsődleges nyelve (csak

---

¹⁰² bukta (ford. L. A.)

valószínűsítem, hogy a magyar akart lenni). A tankönyv átláthatatlan és elemezhetetlen kódváltogatásokból áll, a színvonala nagyon gyenge.

Samohláska ä¹⁰³

Samohláska ä középhelyet foglal el az a és e között, kiejtve egészen nyílt e. (1923a)

Mäkké a tvrdé y¹⁰⁴

Ha vy szócska predpona (ígekötő), akkor mindig kemény y-vel írjuk (1923a)

Jedn. nominatív. Podľa „mesto” skloňujú sa všetky stredné mená zakončené na -o¹⁰⁵ (az összes o-val végződő semlegesek). Ezen vzor¹⁰⁶ szerint ragoztatnak még az á-val végződő semlegesnemű főnevek is, amelyeknek csak többes számuk van; na pr.¹⁰⁷ prsá (mell). (1923a)

Az ígéknek négy főalakját különböztetjük meg (rozoznávame štyri hlavné tvary):

a. a neurčítok¹⁰⁸; niest' (vinni)

b. a prítomník¹⁰⁹ első személye: nesiem (viszek)

c. a prítomník többes harmadik személy: nesú (visznek)

d. a jelentő mód múlt ideje: niesol som (vittem) (1923a)

3. Tulajdonnévi kódváltások

A földrajzi nevek írásában egyértelműen a (cseh)szlovák nevek dominálnak, bár több esetben zárójelben közlik a magyar elnevezést is, és akadnak példák a csak magyar alakra is. A köztársaság és országrészeinek megnevezésére szintén több variáció előfordul, de itt is túlsúlyban vannak a cseh és szlovák nyelvű változatok vannak. A *Slovensko*, *Szlovenszko* elnevezés például gyakorlatilag kizárólagos, ahogy a kor sajtótermékeiben is (vö. III. 5.1.1., III. 7.1. fejezet), míg Csehszázra vagy Csehszlovák Köztársaságra már jóval több példát találni.

Rajzoljátok meg *Slovensko* határait! (1935)

Košice

Szlovenszkonak mind nagyságra, mind fontosságra nézve mindjárt Bratislava után következő városa; nevezik *Kelet-Szlovenszko* fővárosának is. (1922)

Milyen *Slovensko* és a Csehszlovák Köztársaság címere? (1935)

¹⁰³ Az ä magánhangzó (ford. L. A.)

¹⁰⁴ Lágy és kemény y (ford. L. A.)

¹⁰⁵ Egyes szám alanyeset. A „város” szerint ragozódik az összes o-ra végződő semlegesnemű. (ford. L. A.)

¹⁰⁶ Minta (ford. L. A.)

¹⁰⁷ Pl. (ford. L. A.)

¹⁰⁸ Főnévi igenév (ford. L. A.)

¹⁰⁹ jelen idejű alak (ford. L. A.)

1918. október 30-án Turc. Sv. Martinban kimondották a szlovák nép elszakadását az Osztrák-magyar monarchiától. *Csehország, Morvaország, Szilézia és Szlovenszkó* ismét egy államban egyesültek. (1935)

Az az állam tehát, amelybe ti is tartoztok, akár csehszlovák, akár pedig magyar, avagy német is az anyanyelvetek, a mi köztársaságunk: a *Csehszlovák Köztársaság*. (1920)

Csehország legnagyobb és legtermékenyebb síksága a Labementi síkság. Nagy termékenysége miatt méltán nevezik ezt a vidéket a cseh föld „arany vesszőjének” (zlatý prút). (1935)

Mind az öt országrész egységes és oszthatatlan egészet alkot a *Csehszlovák Republikát*. (1928)

A *Csehszlovák köztársaságnak* legnagyobb területe *Česko* vagy *Čechy* (*Csehország*). (1928)

Trnaván nagy vásárokat tartanak. Itt van a *ČSR* legnagyobb cukorgyára, nagy vagongyár, vas- és harangöntőde, csokoládégyár stb. A trnavakörnyéki községekben a szlovákok megőrizték festői népviseletüket. (1928)

A hegy-és víznevek írását illetően meglehetősen nagy a következetlenség, ahogy az az alábbi szemelvényekből is látható. Miközben a korszak csehszlovákiai magyar napilapjaiban nagyon ritka kivételtől eltekintve kizárólag a magyar elnevezések szerepelnek (III. 5.1.2. fejezet), a tankönyvekben a szlovák alakváltozatok vannak túlsúlyban, vagy egyedül vagy úgy, hogy a magyar nevek zárójelben követik őket. Ugyanakkor nem ritka a csak magyar nyelvű jelölés sem. Feltűnő, hogy akár egy bekezdésen, ill. egy mondaton belül is váltakozik a magyar és (cseh)szlovák nevek használata.

A *Visoké Tatry* és *Nízke Tatryban*, valamint a *Malé Karpatyban* nagytömegű gránit van. (1928)

A hegyek felfogják a felhőket, ezért a hegyvidéken több az eső, mint az alföldön. Tehát a *Tatry* vidékén több eső esik, mint a *Žitny Ostrovn*. (1935)

Legtöbb eső esik a *Vysoké Tatryban*, legkevesebb a *Dunaj* mentén. (1935)

Délien a termékeny *Slovenská Nížina*, keleten pedig a *Keletslovenskói* síkság terül el. (1935)

A völgyekben számos kristálytisza tengerszem ragyog. Legnagyobb közülük a *Strbské pleso*. Nagyon szép a *Popradské pleso*, *Zelené pleso* és még sok más. ... A *Vysoké Tatry*-tól nyugatra vonulnak a *Liptovské hole*. Legmagasabb csúcsuk a Bystrá. ... Tőle keletre és délre látjuk az erdős *Slovenské Rudohoriet*, benne a szlovák paradicsom (Slovenský raj) szűk völgyeit és vízeséseit. A *Slovenské Rudohorie-ban* van a gyönyörű dobšínai jégbarlang. (1935)

Bratislava alatt a Duna három ágra oszlik, melyek délkeletre aztán újból egyesülnek. Köztük fekszik a *Velký és Malý Žitný Ostrov* (Nagy és Kis Csallóköz) szigete. A *Kis Csallóköz* Magyarországhoz tartozik. A *Duna* Komárno közelében felveszi a *Vágot* és a *Nitrát*. Ezek egyesülésével folyik Komárnótól keletre, ahol a *Hron* (*Garam*) ömlik bele. Az *Ipel'* beömlésével elhagyja hazánkat.(1928)

A *Váh* (*Vág*), melyet a legszlovákabb folyónak mondanak, két forrásból fakad: a Fehér- és Fekete *Vágból*. A *Fekete-Vág* a Kráľová Hoľa alatt ered, a *Fehér-Vág* a Kriván alól, a Zöld tóból folyik. (1928)

Jelenlegi hazánk földjét ősrégi időkben rengeteg erdők borították. ... Sokáig tartott míg ez az ország emberekkel népesült be. ... Kiindulva tátraalji bölcsőből szétoszlottak; egy részük a *Vág*, *Nyitra*, *Garam*, *Ipoly* és *Sajó* folyók vidékén talált otthont. ... Mások tovább vándoroltak nyugat felé és a *Morava* (*Morva*) vidékén telepedtek le, egy harmadik rész ... még nyugatabbra vonult, egészen a Rip hegyig a *Labe* (*Elba*) és *Vltava* (*Moldva*) folyók közé. (1922)

A *Vysoké* (*Magas*) *Tatry* éles gránit hegycsúcsai csaknem 2700 m magasságig nyúlnak. A Štít legionárov vagy a gerlachfalvi csúcs 2663 m, a *Lomnici csúcs* 2634 m, a *Kriván* 2490 m stb. Megemlítenéd a *Magas-Tátrában* a szepesbéla cseppkőbarlang. A *Magas-Tátra* hegyei a völgykatlanokban szép tavakat (tengerszemeket) rejtgetnek, a legszebb a *Štrbské pleso* (*Csorba tó*). Igen szépek még: a *Poprádi tó*, a *Békástó*, az *Öttó*, a Medve-tavak stb. A déli *Nízke Tatry* legkiemelkedőbb csúcsa a *Ďumbier* (2045 m). Az itt felfedezett demánovai jég-és cseppkőbarlangok a legnagyobbak hazánkban. (1928)

Bratislava és Párkány között a Dunától északkeletre terül el a nagy síkság: a *Szlovák Alföld*, melyhez a *Csallóköz* is tartozik. Nyulványai fel a *Vág* völgyébe egész Slov. Nové Mestóig (*Vágújhely*) nyulnak, a *Nitra* völgyében Topolčany-ig a *Garam* völgyében Leviceig, nyugatról a *Kis Kárpátok*, az *Inoveci hegyek*, *Ptácnik*, kelet felől a *Szlovák Érchegeység* dombjai határolják. (1928)

Az 1923-ban életbe lépett új közigazgatási felosztás során a monarchiabeli megye utódjaként létrejött a župa (nagy megye), amelyet a sajtóhoz (III. 4.3. fejezet) hasonlóan a hivatalos tankönyvek is számos esetben magyar helyesírással nagyzsupa, zsupa formában írtak. De itt is elmondható, hogy meglehetősen vegyes a kép, találunk példákat szlovák helyesírási formára is, az 1923 előtti állapotokra pedig még meggyét¹¹⁰ is használják. Gyakori a zárójelezés, ahogy a többi közigazgatási egység elnevezése esetében is.

Közigazgatási beosztása 1923-ig Szlovenszko 16 *megyére* volt beosztva. 1923-ban *nagymegyét* (*nagyzsupát*) alkottak. 1928-ban a *nagymegyéket* (*nagyzsupákat*) megszüntették és helyükbe az új törvény országos közigazgatási hivatalt (tartományi kormányzóságot) teremtett. Szlovenszko közigazgatási *járásokra* van beosztva. (1928)

Ján Kollár született Mošovce-ban (*Turice župában*) (1923)

Több (20-60) szomszédos község nagyobb közigazgatási egységet alkot, s ez a járás (*okres*). (1933)

Szívesen bolyongott a szlovenszkoí erdőkben vadászaton. A „Királyová hola” (a király havasa) *Liptov*, *Špis* és *Gemer megye* határán állítólag ettől vette nevét. (1920)

A fenti idézetben a megye lexéma magyarul szerepel, a megyék nevei viszont szlovákul, bár magyar helyesírással.

---

¹¹⁰ A megye szónak egyébként is a župa a szlovák megfelelője.

A helységneveket vizsgálva ugyanaz tapasztalható, mint a hegy- és víznevek esetében: még inkább a szlovák nyelvűség van túlsúlyban, szintén gyakori a zárójeles megoldás, de csak magyar jelölés is előfordul. Bergendi kutatásai során arra az eredményre jutott, hogy az 1920-as évek csehszlovákiai magyar nyelvű tankönyveiben éppen a helységnevek névválasztása a legszembetűnőbben szlovák, ő ezt a hivatalos névszabályozással magyarázta: „Mivel a helységnevek használata sokkal inkább volt politikai kérdés, mint a többi földrajzi névé, ezzel magyarázható e tulajdonneveknek a többitől eltérő használata” (Bergendi 2002:45). Az általam vizsgált anyagra ez a megállapítás nem érvényes, a vizsgált tankönyvekben a többi földrajzi név is kb. ugyanolyan arányban szerepel államnyelvi változatban, mint a helységnevek.

Bratislava, vagy amint előbb nevezték *Pozsony* (*Prešporok*, *Preszburg*), Szlovenszko fő- és legnagyobb városa. (1922)

Bratislavában

A főállomástól a nagyvárosias Štefánik-úton és Suché myto-úton keresztül a Námestie Republiky terére érkezünk. Figyelmünket az új postapalota és a Tatra Banka új palotája ragadja meg. ... a városi Vigadó mellett haladunk el s a Szlovák Nemzeti Színházhoz érünk. ... *Bratislavának* igen sok régi, nevezetes épülete van. Ilyenek: Mihálytorony, a régi pénzverde, régi országház, a prímási palota, a ferenciek, a klarisszák és a jezsuiták épülete. (1935)

Praha szépen épült és gyönyörű épületek díszítik. Ezért gyakran nevezik „*aranyos Praha*”-nak. (1935)

Utazás a Žitný Ostrovn (Csallóközben)

Csakhamar átmegyünk a Malý Dunajon (Kis-Dunán) a vereckyei vashídon és máris a Žitný Ostrov (Csallóköz) szigetén vagyunk. ... A vasút mellett a legnevezetesebb községek: *Šamorín* (*Somorja*), *Dunajská Streda* (*Dunaszerdahely*)... A régi időkben a Dunaj iszapjából aranyat is mostak. Innen ered a *Zlatná na Ostrove* (*Aranyos*) község neve. Nevezetesebb községek még: *Velký Meder* (*Nagymegyer*, *Zemianska Oľa* (*Nemesócsa*). (1935)

A keleti síkságon

Az egyik vasútvonal *Trebišov-on*, ahol nagy cukorgyár van, *Michalovcén*, *Humenné-n* és *Medzilaborcén* keresztül Lengyelországba vezet. Más vasútvonal *Somotor-on* (*Bodroszerdahelyen*), *Perbeniken* és *Kráľovský Chlumec-en* (*Királyhelmeceken*) keresztül *Čopra* vezet, mely a Tisza folyó mellett fekszik. (1935)

Ha *Bratislavától* keletre utazunk, *Szenbe* érkezünk, ahol az egész vidéket ellátó nagy villamostelep és mágnesesítő-állomás van. Utána *Diószeg* következik, ahol nagy cukorgyár van, pedig Galánta, mely vasúti csomópont. Innen *Sala* községén át (melytől vasút vezet *Nedebé*), *Nové Zámkyba* (*Érsekújvárhoz*) jutunk. Az utolsó állomás *Parkán-Nána*. (1928)

Velké Topolčanytól délkeletre van *Topolčianky* (*Kistapolcsány*) nevű község, gyönyörű várral, amely a köztársasági Elnök nyaralóhelye. Délre, a *Nové Zámkyba* vezető vasúti vonal mellett fekszik *Zlaté Moravce* (*Aranyosmarót*) nevű városka. (1928)

Leopoldov fontos vasúti csomópont, állami börtönökkel. Innen *Trnaván* át *Bratislavába*, *Szereden* át *Galántára*, valamint *Nitrára* indulnak vonatok. (1935)

Komárnóból a Velký Žitny Ostrovn vagy Csallóközön át vasút vezet *Bratislavába*. Ennek nevezetesebb állomásai: *Tany*, lenfeldolgozógyárral, továbbá *Nagymegy*, *Dunajská Streda* és *Šamoryn*, melyek a mezőgazdasági kereskedelem központjai. *Dunajská Stredát* még a rómaiak alapították. Tőle délre fekszik *Bős*, az ország egyik legrégebbi községe, *Šamoryn*, díszes templommal, melynek falait érkecs festmények (freskók) díszítik. Említésre méltó község még *Biskupice* (Püspöki) és *Éberhard*, szép kastéllyal. (1928)

Komoly különbség figyelhető meg az egyes tantárgyak tankönyveinek gyakorlata között. A történelmi, irodalomtörténeti és természettudományos tárgyú tankönyvekben ritkább az államnyelvű betétek előfordulása, inkább csak a földrajzi neveknel, ezen belül is a helységneveknel találkozni velük, ami elvárás is lehetett a hatalom részéről, hiszen még akkor is feltüntetik legalább zárójelben a településnév (cseh)szlovák alakját, ha a Csehszlovákia megalakulása előtti korról van szó.

Petőfi Sándor
Iskoláit Félégyházán kezdte, majd Pesten, Aszódon, Selmecen (*Baňská Stianicában*) folytatta. (1923)

Kazinczy Ferenc
Édesanyja óhajára aljegyzői állást vállalt, majd Török Lajos gr. ajánlatára a kassai (*košicei*) kerület igazgatójává nevezték ki. (1923)

Az ún. olvasókönyvek viszont a vártnál több kódváltást tartalmaznak, amit az magyarázhat, hogy sok bennük a csehszlovák tematika és a fordítás. A legtöbb kódváltással a honismereti és földrajzi jellegű tankönyvekben találkozhatunk – mindkét vizsgált kötetről tudható, hogy szlovák fordítás volt –, ahol is szintén a földrajzi nevekben a leggyakoribbak.

A szlovák irodalmi- és történelmi személyiségek nevét a szerzők általában a kor magyar helyesírási szabályainak és szokásának megfelelően magyaros formában (a keresztnév megelőzi a családnév, ill. a keresztnév magyar megfelelője, ha van ilyen) használják, ritkábban, de a napisajtó nyelvéhez képest azért többször előfordul az eredeti szlovák alakú névhasználat is. A nevek mellékjelezése azonban a tankönyvekben – ellentétben a sajtóval – kifogástalan, ami nyilván abból is adódik, hogy nagy részük fordítás, tehát adva volt az eredeti változat. (Vö. III. 5.4. fejezet)

Petőfi Sándor
Iskoláit Félégyházán kezdte, majd Pesten, Aszódon, Selmecen (*Baňská Stianicában*) folytatta. Itt volt iskolatársa *Sládkovič András*, a későbbi jeles szlovák költő. (Mindkettőjük emléktáblája ma is látható a selmeci (štianicai) líceum falán. (1923)

A világháborúban csehek és szlovákok a Habsburg-ház ellen a külföldön hadsereget szerveztek. Politikai vezérek *Dr. Masaryk G. Tamás* tanár, *dr. Beneš Ede* tanár és *Dr. Štefanik Milán Rasztiszláv* tábornok voltak. (1928)

A szlováknép legnagyobb költője, a szlovák néplélek legalaposabb ismerője *Hviezdoslav*, családi nevén *Országh Pál* volt. (1928)

Miroslav Hodža (1811-1870), a Štúr által alapított irodalmi nyelvet. (1923)

4. Kölcsönszavak

Bergendi Mónika éppen a földrajzkönyvek kutatásából vezette le azt a megállapítást, hogy az első köztársaság tankönyveiben direkt kölcsönszavak is megjelentek (Bergendi: 2002:60). Az általam vizsgált tankönyvekből is ugyanez valószínűsíthető, vagyis hogy egy-egy gyakran előforduló (cseh)szlovák szó már a korban is kölcsönszó lehetett. Ezek a szavak ugyanazok, amelyekről a korabeli napisajtó elemzése során is megállapítható ugyanez (vö. III. 4.3. fejezet), leggyakrabban az új köztársaság területi, közigazgatási felosztását tárgyaló fejezetekben bukkanunk rájuk: pl.: a *župa* és származékszavai, *okresný náčelník*, *starosta*, *republika*¹¹¹. A tankönyvekben is gyakran magyar helyesírással vannak írva, tovább erősíti kölcsönszó jellegüket.

Csak fizetünk, de nem tudjuk, hogy miért!” – kiáltott fel a gyűlésen Lakatos polgártárs. „Minek ez *republika*? Nem is tudom, minek fizessék neki! (1928)

Közigazgatási beosztása 1923-ig Szlovenszko 16 megyére volt beosztva. 1923-ban nagymegyét (*nagyzsúpát*) alkottak. 1928-ban a nagymegyéket (*nagyzsúpákat*) megszüntették és helyükbe az új törvény országos közigazgatási hivatal (tartományi kormányzóságot) teremtett. (1928)

A képviselőtestület elnöke, vezetője a községi bíró (*starosta*) (1928)

A járás feje a járási főnök (*okresný náčelník*). (1933)

5. A hipotézisek értékelése

1. A tantárgyak szerepe

Mint ahogy feltételeztem, az államnyelv hatását leginkább a földrajzi és honismereti témájú tankönyvekben érezni. Ennek a tantárgy mellett az is oka lehet, hogy mindkét vizsgált könyv szlovákból való fordítás (lásd 2. hipotézis). A (cseh)szlovák nyelv itt is leginkább

---

¹¹¹ megye, járási elöljáró, községi bíró, köztársaság (ford. L. A.)

a földrajzi nevek írásában érezteti hatását. A történelemtankönyvekben és a természetrajzokban viszonylag kevés a szlovák elem, mindössze a földrajzi nevek (s közülük is elsősorban helységnevek) fordulnak elő bennük (cseh)szlovákul, sokszor még akkor is, ha a Csehszlovákia megalakulása előtti korról van szó – ez a többi vizsgált történelemtankönyvre is jellemző. Az ún. olvasókönyvek a magyar és „csehszlovák” nép kapcsolatáról nyújtanak a szemelvényeken keresztül idilli képet, sokszor mesék, történetek formájában. Így a műfaj és a gyakori csehszlovák tematika miatt már nem meglepő, hogy azzal szemben, amit feltételeztem, sok bennük a kódváltás (vagy kölcsönszó), az államnyelvi elem. Az irodalomtörténetekben, ahogy az várható volt, kis mértékben érvényesül csak a (cseh)szlovák nyelv hatása, gyakorlatilag egyedül a helységnevek szerepelnek ebben a változatban vagy mindkét nyelven, s azok sem kizárólagosan.

2. A fordítás szerepe

Mint a IV. 2. fejezetben volt róla szó, a vizsgált földrajzönyvek bizonyítottan fordítások voltak, a többről ez legfeljebb valószínűsíthető. Ezekben jól megfigyelhetők a fordítás tényére utaló jegyek, főként a zárójelezés segítségével történő ismétlés, amikor mindkét nyelvű alakváltozat megjelenik a szövegben. Az is látszik, hogy ezekben a munkákban gyakoribb az államnyelv megjelenése, igaz, a lefordított kötetek vagy fejezetek is nagyobb arányban szólnak valamilyen csehszlovák témáról, így a gyakoribb kódváltást ez a tény is okozhatja, nem feltétlenül csak a fordítás ténye.

3. Tankönyvek vers. sajtó

A köznévi kódváltások gyakoribbak a sajtó nyelvében, főleg a stílushatás céljából történtek. Ez az újságírás jellegéből is adódik, a (cseh)szlovák témájú, kommentárszerű vagy éppen történetmesélő cikkek sokkal jobban vonzzák magukkal az idézetszerű vagy ironikus szlovák betoldásokat. A tankönyvek mások, nem forrásai a humornak, iróniának, jóval kötöttebbek, szabályozottabbak. A tulajdonnevek (elsősorban földrajzi nevek) viszont a tankönyvekben fordulnak elő nagyobb számban szlovák alakváltozatukban, főleg a hegy-és víznevek esetében feltűnő a különbség: míg a sajtóban szinte kizárólag a magyar elvezéseket alkalmazzák (ezeket nem érintette olyan mértékben a törvényi szabályozás), a tankönyvekben a szlovák alakváltozatok dominálnak, bár nem kizárólagosan, vannak példák magyar nevekre is. A többi földrajzi név esetében nem ennyire egyértelmű a különbség. A hipotézis tehát a földrajzi nevek esetében beigazolódott, a köznévi kódváltásokat nézve viszont a műfaji különbsége miatt éppen ellenkező tendencia érvényesül.

6. Összegző megjegyzések

- a) A vizsgált tankönyvek közül az államnyelv a földrajzi és honismereti témájú tankönyvekben valamint az ún. olvasókönyvekben nyilvánul meg feltűnően. A kódváltások zöme az azonosítás célját szolgálja.
- b) Egyes tankönyvek teljes egészében, míg mások részben biztosan vagy feltehetően (cseh)szlovákból történt fordítások, ennek is köszönhetően ezekben az államnyelv fokozottan jelen van. Emellett a hatósági szabályozás is komoly hatással volt a nyelvi formára. Minden tankönyv kiadását az Iskola- és Népművelődésügyi minisztérium engedélyezte, ami tartalmilag, mind formailag erősen befolyásolta azokat. Megfigyelhető az is, hogy a gyakori csehszlovák tematika is növeli a kódváltás valószínűségét.
- c) A tankönyvek szerzői leggyakrabban a földrajzi nevek csehszlovák alakváltozatát használják, bár gyakran zárójelben közlik a magyar nevet is. Ugyanakkor nem nevezhető ritkának a csak magyar vagy csak szlovák nyelvű alakválasztás sem.
- d) A tankönyvekben sok a szlovák helyesírási hiba és a következtelenség, ugyanazok a tulajdonnevek például más-más alakban ill. helyesírással szerepelnek olykor egy-egy könyvön belül is, ami a fordítói munka gyenge minőségével is magyarázható.

V. fejezet

A Somorjai jegyzői és járási hivatali iratai

1. Somorja jegyzői és járási hivatala a két világháború között

Az alábbiakban a két háború közti hivatali kétnyelvűséggel foglalkozom, Somorja nagyközség jegyzői és járási hivatalának 1918 és 1938 közötti iratait vizsgálom. Ebben a részben arra próbálok válaszokat találni, hogy Csehszlovákia létrejötté mennyiben befolyásolta a hivatali nyelvet egy főként magyarok lakta járási székhelyű városban. Elsősorban a magyar és (cseh)szlovák nyelv esetleges „keveredése”, egymáshoz való viszonya érdekel, az, hogy milyen helyzetben és milyen módon választják ebben a korban az egyik vagy a másik nyelvet, és ennek a választásnak mi lehetett a funkciója. A vizsgálat alapjául szolgáló anyagot a Pozsonyi Állami Levéltár Vágsellyei Fióklevéltárában gyűjtöttem¹¹². A korabeli Somorjai Jegyzői Hivatal (a továbbiakban NÚ)¹¹³ és a Somorjai Járási Hivatal (a továbbiakban OÚ)¹¹⁴ 1918 és 1938 közötti iratait tekintetem át. Több irányból igyekszem megközelíteni a nyelvválasztás kérdését, így az egyes iratokat különböző szempontból kialakított alcsoportokba osztva vizsgálom.

Somorja helyzetét a két világháború között az I. 5. fejezetben mutattam be. Mivel járási székhely volt, saját közigazgatási szervein kívül (jegyzői hivatal, képviselőtestület) járási hivatal, majd az új közigazgatási rendszer¹¹⁵ bevezetése után járási képviselőtestület is. A járási hivatal és képviselőtestület feladatai közé tartozott a járáshoz tartozó települések¹¹⁶ közigazgatásának felügyelete, az iskolák, kulturális szervezetek, kórházak és járási vállalatok ellenőrzése. Volt büntető ügyosztálya, külön ügyosztály foglalkozott az illetőségi és

---

¹¹² Štátny archív Bratislava, pobočka Šaľa

¹¹³ Notársky úrad

¹¹⁴ Okresný úrad

¹¹⁵ A két világháború közötti Csehszlovákia közigazgatási rendszerét az I. 3. fejezet tárgyalja.

¹¹⁶ Somorja járás felügyelete alá a következő települések tartoztak: Alsójányok, Bacsa, Béke, Bélvata, Bucsuháza, Bústelek, Csákány, Csallóközsütörtök, Csenke, Csölle, Csölöztő, Csukárpaka, Dénesd, Dióspatony, Doborgaz, Dunahidas, Éberhárd, Előpatony, Fél, Felsőjányok, Felsőpatony, Gomba, Gútor, Illésháza, Jóka, Keszölcés, Királyfia, Kislég, Kismagyar, Kispaka, Macháza, Misérd, Nagylég, Nagymagyar, Nagypaka, Nagyszarva, Olgya, Püspöki, Sárosfa, Szász, Szemet, Szunyogdi, Tárnok, Tejfalú, Tonkháza, Torcs, Újhelyjóka, Úszor, Vajka, Vajsvata, Vereknye, Vök (OÚ 28/958).

állampolgársági ügyekkel, valamint a katonai nyilvántartással.¹¹⁷ Somorja nagyközséget a jegyzői hivatal és a községi képviselőtestület (előljáróság) irányította, élén a bíróval (starosta). Az előljáróság fele az ún. legtöbb adót fizető (azaz legmódosabb) polgárokból állt, a másik felét a község lakosai választották. Az előljáróság önkormányzati és igazgatási jogkörrel is rendelkezett: belügyekben határozhatott, szabályrendeleteket alkothatott, rendelkezhetett a község vagyona felett, községi adót vethetett ki és hajthatott be, irányíthatta a közlekedést, az iskolákat és az egyéb intézményeket, illetve a községi rendőrséget. Ezenkívül dönthetett kisebb súlyú polgári peres és gyámhatósági ügyekben. A község élén tehát a bíró állt, akit a község lakosai választottak a felsőbb hivatalok jelölése alapján. Fontos posztot töltött be a jegyző, akit a képviselőtestület választott, ugyancsak a felsőbb hivatalok jelöltjei közül. Feladata közé tartozott a község adminisztrációját végző jegyzői hivatal vezetése, a jegyzői hivatal alkalmazottainak felügyelete, a képviselőtestületi üléseken az ügyek előadása és a jegyzőkönyv vezetése (vö. Magyary 1942:320).

Az államfordulatot követő somorjai közigazgatási és egyéb hivatalnokcserére nézve nem álltak pontos adatok a rendelkezésemre, a jegyzői és a járási hivatal tagjaira, dolgozóira vonatkozóan listát, nemzetiségükre való utalást nem találtam. Csak valószínűsíthető, hogy ide is kerültek új hivatalnokok, hiszen az első köztársaság éveiben a magyarlakta területeken működő közalkalmazottak 80-90%-a „csehszlovák” nemzetiségű volt. Az államfordulatot követően ugyanis a magyarok kiutasítása, illetve önkéntes távozása révén megüresedett hivatalnoki, pedagógusi stb. helyeket a legnagyobb számban cseh, morva és sziléziai közalkalmazottak, értelmiségiek foglalták el (vö. Lanstyák 2000a:36). A somorjai községi bíró és a községi képviselők magyar nemzetisége valószínűsíthető, mivel helyiek illetve választottak voltak, de magyarságukra egyéb utalásokból is következtetni lehet.¹¹⁸ A jegyzői hivatal munkatársai közül többen szintén magyar nemzetiségűek lehettek, már csak azért is, mert a választott képviselők közül néhányan hivatali funkciót is betöltöttek. Mindenesetre a jegyzői hivatal vezetője (jegyzői főtitkár), a 20-as évek közepétől a vizsgált korszak végéig

---

¹¹⁷ Felsőcsallóköz, II. évf. 41. sz.

¹¹⁸ Egy 1928-as jegyzői hivatali jegyzőkönyvből: „Vzhladom nato, že tak členovia správnej komisie, ako aj obecnej rady štátnu reč neovládajú, ďalšie jednanie sa v jich materinskom maďarskom jazyku dialo.” (NÚ28. b. č.) (Tekintettel arra, hogy az államnyelvet sem a közigazgatási bizottság, sem a községi tanács tagjai nem beszélik, a további tárgyalás magyar anyanyelvükön zajlott. – ford. L. A.)

Somorján tevékenykedő Konštantin Šaško biztosan (cseh)szlovák nemzetiségű volt¹¹⁹, de azt nem tudni, hogy honnan került Somorjára.¹²⁰

A belügyminiszter által kinevezett járási főnökök biztosan (cseh)szlovák nemzetiségűek voltak, a Somorja járás vezetésével 1924-ben megbízott nagyszombati származású Ján Hollovič pl. egyúttal a Slovenská liga helyi elnöke is volt.¹²¹ Mivel a járási hivatal iratai közül is sok a kétnyelvű, illetve a magyar nyelvű, biztosan voltak a hivatalnak magyar nemzetiségű tagjai is. A kétharmad részben választott képviselőtestület esetében a képviselők jelentős részének magyar nemzetisége természetesen erősen valószínűsíthető.¹²² A vizsgált dokumentumok alapján a hivatali nyelv azonban főleg az államnyelv volt, annak alkalmazását a felsőbb szervek felügyelték is. Erre példa egy 1927. dec. 20-ai levél, amelyben a belügyminisztérium figyelmeztet minden járási hivatalt, hogy Szlovákiában az államnyelv a „hivatalnokoskodás” nyelve, és felszólít rá, hogy ezt szigorúan tartsák is be. Pedig a törvények értelmében a több mint 75%-os magyar lakosú Somorja járásban jelentős mértékben csak kisebbségi nyelvű ügyintézés is folyhatott volna (végrehajtási rendelet, 37. cikkely). A vizsgált időszak végén, 1938 februárjában viszont a megváltozott bel- és külpolitikai körülmények között a járási hivatalok már arra kapnak a tartományi hivataltól felszólítást – lakossági panaszok alapján –, hogy kötelesek betartani a kisebbségi nyelvtörvényt és a végrehajtási rendelet utasításait, azaz a megfelelő keretek között lehetővé tenni a kisebbségi nyelvhasználatot.¹²³ Somorja nagyközség esetében viszont a tárgyalási nyelv, illetve a hivatali cselekmények lebonyolítási nyelve a magyar volt, bár konkrét határozatot erről csak 1928 végén hozott a községi képviselőtestület.¹²⁴ Az indoklásban a nagyszámú magyar lakosságra hivatkoznak. A határozat azt is kimondja, hogy a magyar

---

¹¹⁹ A Magyarországhoz való visszacsatolás után kimutatást készítettek a jegyzői hivatal dolgozóiról, többek között a nemzetiségükről is. Šaškon kívül minden hivatalnok (legalábbis a visszacsatolás után már) magyar nemzetiségűnek vallotta magát.

¹²⁰ Nevükből ítélve Artur Ambro járási jegyző, Martin Ješko községi jegyző és Vendelín Zelinka irodatsitz is (cseh)szlovák nemzetiségű lehetett (NÚ32/4063), bár az iratokban szereplő nevek alapján nehéz bármilyen következtetést levonni a nemzetiségi hovatartozásra. A latinos és magyaros névsorrend, a magyaros és szláv (mellékjeles) családnév, illetve a keresztnév államnyelvi és magyar alakja gyakran váltakozik egyazon személy esetében is. Pl. Konštantin Šaško, Šaško Konštantin, Sasko Konstantin, Saskó Szilárd stb.

¹²¹ 1932-ben Hollovičot a Pozsonyi Tartományi Hivatalhoz helyezték (NÚ32/3796). Az új járási főnök Ferdinand Boček lett. 1936-tól Ján Mihály került a járási főnöki posztra.

¹²² Pl. az 1928-ban megválasztott 12 járási képviselőtestületi tag neve mellett csak a lakóhelyük és a foglalkozásuk szerepel, sok esetben ezekből is valószínűsíthető azonban magyar nemzetiségük (környékeliek, több közülük gazda, földbirtokos). Žitnan Antonín (statkár) Józsefmajorból az egyetlen, akiről az adatok és neve nyelvi arculata alapján teljes bizonyossággal kikövetkeztethető (cseh)szlovák volta (OÚ28/4405, Felsőcsallóköz II. évf., 49. sz.)

¹²³ NÚ38/37

¹²⁴ OÚ28/355

nyelv prioritása csak a végrehajtási rendelet korlátai között érvényes, s minden rendeletet betartanak, amely a csehszlovák nyelv használatának jogaira vonatkozik. A járás többi településén is a magyar volt az ügyviteli nyelv, kivéve Torcsot és Dunahidast, ahol a német, valamint Misérdet, Dénesdet és Csöllét, ahol a magyar és a német is a tárgyalás nyelve volt. Csehszlovák ügyviteli nyelvű település nem volt a járásban.¹²⁵

A nyelvtörvény értelmében Somorjának hivatalos megmaradhatott az első helyen feltüntetendő szlovák mellett a magyar neve is, s mivel a csehszlovák lakosság részaránya végig 20 % alatt maradt, az utcanéveket nem is volt kötelező államnnyelven megjelölni. (Vö I. 4.1. fejezet) Arra nézve, hogy a város utca- és piacnevei az egész időszak alatt valóban magyarok voltak, bizonyíték a Somorjai Járási Hivatal 1937-es kérelme a helyi képviselőtestület felé. Ebben a járási hivatal indítványozza, hogy a községi előljáróság vegye fontolóra az utca- és piacnevek csehszlovák nyelvű megjelölésének lehetőségét. Ez szerintük elkerülhetetlen Somorja további fejlődéséhez, kedvezően befolyásolná a község gazdasági fellendülését és közbizonyosodását, s odavonzaná a környékbeli szlovák kolóniák lakóit is, hogy gazdasági és pénzügyeiket Somorján végezzék. A községi előljáróság mindössze egy igen szavazattal¹²⁶ elutasítja az indítványt, a fentebb említett szabályozásra hivatkozva.

2. Módszertani kérdések

A vizsgálat alapjául szolgáló anyagot – azaz a Somorjai Jegyzői Hivatal és a Somorjai Járási Hivatal 1918 és 1938 közötti iratait – a Pozsonyi Állami Levéltár Vágsellyei Fióklevéltárában gyűjtöttem. A nagy mennyiségű anyagot igyekeztem célzottan, olyan módszerrel kutatni, hogy átfogó képet kapjak a korabeli somorjai közigazgatás nyelvhasználatáról. A vizsgált éveket próbáltam úgy kiválasztani, hogy lehetőleg 4-5 éves időközökre jusson 1-1 általam átnézett év. Ezt a módszertani elvet nem sikerült következetesen betartanom. A jegyzői hivatal irataiból például 1918 és 1922 között nincs túl sok anyag a levéltárban. Ezért mind az öt év anyagát átnéztem, már csak azért is, hogy a hatalomváltás utáni rendkívül izgalmas pár évről pontosabb képet kapjak. Az anyag értékelésekor figyelembe kell venni, hogy

---

¹²⁵ OÚ28/958

¹²⁶ Gabčo Károly képviselőtestületi tag szavazott a csehszlovák nevek mellett. Ezt követően ő és Šaško Konštantin jegyzői főtitkár megfellebbezték a határozatot (OÚ38/0353). Ennek az iratnak a másolata megtalálható a Függelék 5. oldalán.

ezekben az említett években még meglehetősen nagy bizonytalanság uralkodott a térségben, így ezek nem mindig és nem minden szempontból vethetők össze a későbbi, már jogilag stabilizálódott időszakból származó adatokkal. Rendhagyó az 1938-as év is, hisz az első bécsi döntést követően az év utolsó két hónapjában Somorja már nem része a Csehszlovák Köztársaságnak (a magyar hadsereg november 7-én vonult be a községbe). A statisztikában ezért természetesen csak a bécsi döntés érvénybelépését megelőző időszakból származó adatokat vettem figyelembe. A fent említett éveken kívül a jegyző hivatal 1928-as, 1932-es, 1936-os éveit néztem át. A járási hivatal iratai közül csak 1928-tól található vizsgálható mennyiségű anyag a levéltárban (1924-ből és 1927-ből van pár, elhanyagolható számú dokumentum), ez lett tehát az első vizsgált év. Emellett a jegyzői hivatallal megegyezően itt is 1932-t, 1936-ot és 1938-at választottam még ki. Az anyag minden vizsgált évben kb. 150-300 iratot tesz ki (de egyes esetekben számuk eléri a 400-at is), ezek általában különböző témájú és típusú rövid, 1-2 oldalas dokumentumok. Többször megtörtént, hogy egy adott év anyagában szerepeltek iratok az előző évekből is. Az egy évvel korábbiakat ugyanúgy átnéztem, mint az aktuálisakat (sok kimutatás, zárszámadás fordult elő az előző naptári évből). Az egy évnél régebbieket viszont már kihagytam, ezek félrevezetők lehetnek volna a kutatás valamelyik – konkrétan az évek szempontjából vizsgált – aspektusából. A kutatást megnehezítette, hogy főleg a korszak elejéről származó iratok közül sok még kézzel íródott és nehezen olvasható, de a géppel írtak közül is nem egy az olvashatatlanságig elhasználdott.

A felkutatott források különböznek az előző fejezetekben vizsgáltaktól. Míg a sajtó és a tankönyvek esetében kizárólag magyar szövegekben kísértem nyomon az államnyelv felbukkanását, a hivatalok iratai között magyar nyelvűek, államnyelvűek és kétnyelvűek egyaránt vannak. Lehetőségeimhez mérten a kétnyelvűségi szempontból legjellemzőbb és legérdekesebb dokumentumokat igyekeztem fénymásolni, a többiből pedig kijegyzetelni a nyelvhasználatra jellemző sajátságokat. Az iratokból minden esetben pontosan próbálok idézni, a helyesírási hibákat sem javítom ki. Sok esetben ugyanakkor nem elég idézni (hiszen nemcsak a tartalom, a forma is ugyanolyan érdekes lehet), így a legjellemzőbbeket függelékként a munkához csatolom. A dokumentumokat mindig az eredeti levéltári számukkal jelölöm, de hivatkozáskor a függelék oldalszámát is megadom, ahol megtalálhatók. Tartalmukkal csak felszínesen foglalkozom, részletesebb nyelvi elemzésekbe sem bocsátkozom, a hangsúlyt a nyelvhasználatra, a magyar és szlovák nyelv egymásra hatására és főleg a nyelvválasztásra – magyar, (cseh)szlovák vagy kétnyelvű – és annak egyes

aspektusaira helyezem. A magyar-(cseh)szlovák¹²⁷ kétnyelvűséget vizsgálom tehát, mégpedig a dokumentumok nyelve (magyar, szlovák, kétnyelvű), keletkezésük éve és helye szerint (vagyis hogy a jegyzői vagy a járási hivatal iratáról van-e szó), illetve részletesebben a következő szempontokat figyelve: az iratok felosztása a kétnyelvűség típusa alapján; kétnyelvűség a dokumentumok tartalma, formai jegyei, témája valamint a dokumentum szerzőjének és címzettjének alá- és fölérendeltségi viszonya alapján. Az iratok rendszerezésénél három alapkategóriából indultam ki: egynyelvű magyar, egynyelvű államnyelvi, kétnyelvű. Egyaránt kétnyelvűnek nevezem azt a dokumentumot, melyben ugyanaz a tartalom magyar és államnyelven is megjelenik, még ha nem is fedi egymást teljesen a két szöveg (ekvivalens kétnyelvűség), és azt is, melyben a két nyelven nem ugyanaz a tartalom jelenik meg, azaz a magyar és szlovák nyelv követi/váltja egymást, miközben tartalmi ismétlés nem történik (nem ekvivalens kétnyelvűség). A vizsgálat során a következő hipotézisekből indultam ki:

1. Hipotézisem szerint a jegyzői hivatal (községi szint) irataiban túlsúlyban lesz a magyar nyelvűség és/vagy a kétnyelvűség, főleg az ún. belső iratok (hivatali jegyzőkönyvek, belső meghívók, kimutatások, leltárok, stb., amelyek kevésbé kapcsolódnak az államigazgatáshoz) között, valamint az ügyfelekkel történő levelezésben. Erre egyrészt a hivatal alkalmazottjainak többnyire magyar nemzetiségéből következtek, s elsősorban gyakorlati okai lehetnek: valószínűleg könnyebb volt a megszokott magyar hivatali formulákkal fogalmazni, főleg a vizsgált időszak elején. Ugyanakkor a magyar nyelvűség kifejezhetett pozitív nyelvi attitűdöt is, az anyanyelv pozitív szimbolikus értékelését az államnyelvvél szemben. Az ügyfelekkel történő levelezés terén szintén gyakorlati okokból feltételeztem a magyar nyelvűséget: mivel Somorja és környéke lakosságának többsége magyar nemzetiségű volt és elég rövid ideje élt a Csehszlovák Köztársaságban, a legtöbb lakos a (cseh)szlovák nyelvű iratot egyszerűen nem értette volna meg. Ha abból indulunk ki, hogy mint állami hivatalnak a Somorjai Jegyzői Hivatalnak is be kellett tartani a nyelvhasználati előírásokat, feltételezhető, hogy az államigazgatás magasabb szintjével való kapcsolattartás során már nagyobb teret kap a (cseh)szlovák nyelv. Ráadásul a szabályok mellett praktikus indokok is ezt a feltételezést erősítik: a szintén

---

¹²⁷ Az egyszerűség kedvéért a cseh és szlovák szövegek között nem teszek különbséget (sokszor nem is lehet, annyira keveredik a két nyelv – ez akár egy újabb kutatás tárgya is lehetne), de tény, hogy főleg a korszak elején gyakori a cseh nyelvű irat. Ezek egyrészt Prágából leküldött utasítások, rendeletek, esetleg csehszlovák vállalatok levelei, de megesett az is, hogy egy-egy hivatalnak a cseh nyelvet ismerté jobban, így helyi szinten is a csehet használta államnyelvként. Az anyagban erre is vannak példák.

magyar többségű somorjai járási szintet leszámítva az államigazgatás magasabb (nagyzsupai/tartományi, országos) szintjeivel már a magyar nyelvhasználat okozhatott volna kommunikációs nehézségeket.

A járási hivatal – mint a csehszlovák államigazgatás felsőbb hatósága – irataiban feltételezésem szerint a jegyzői hivatalnál nagyobb mértékben nyilvánul meg az államnyelvűség. Bár a járási hivatal alkalmazottai közül is valószínűleg sokan magyar nemzetiségűek voltak, az ő hivatali nyelvhasználatukat – legalábbis feltételezésem szerint – gyakorlati tényezők és az anyanyelvhez való pozitív attitűd kevésbé mozdította el a magyar nyelv irányába, hiszen a hivatal a zsupáni/tartományi hivatal közvetlen alárendeltjeként szorosabban kötődött a csehszlovák államigazgatáshoz és az ügyviteli nyelve is kötelezően a (cseh)szlovák volt. Eközben persze a nyelvhasználat körülményeinek megfelelően bizonyos esetekben itt is előtérbe kerülhetett a magyar nyelvhasználat.

2. Azt feltételeztem, hogy államnyelven írt iratok 1920 körül jelennek meg először, mivel nem tűnik valószínűnek, hogy a békeszerződés életbe lépése, a viszonyok rendeződése és állandósulása, ill. a nyelvtörvény megalkotása előtt a (cseh)szlovák nyelv meghatározóan képviseltette volna magát az előtte hosszú idő óta magyar nyelvű közigazgatásban a döntően magyarok lakta vidéken. Ezért hipotézisem szerint 1918–19-ből csak elvétve vagy egyáltalán nem kerül majd elő szlovák nyelvű irat. Ezt követően az államnyelvi iratok számának folyamatos növekedését feltételeztem, arra alapozva, hogy minél több idő telik el, a hivatalok annál inkább beilleszkednek a csehszlovák közigazgatási rendszerbe, s ez az integrálódás a hivatali nyelvben is megmutatkozik majd. 1938-ra, a megváltozott politikai helyzet, a belső és külső nyomás, a nemzetiségek aktivizálódásának hatására ismét visszaszorulhat az államnyelv használata.
3. Feltételezésem szerint a nyelvtörvény, ill. a végrehajtási rendelet és azok gyakorlati megvalósulása között különbség mutatkozik majd: egyrészt az ügyfelek és a hivatalok – részben a túlszabályozás miatt – feltehetően nem mindig voltak tisztában nyelvhasználati jogaikkal (tehát esetleg olyankor is az államnyelvet használták, amikor lehetőségük lett volna a magyar nyelvhasználatra) és kötelelességeikkel (vagyis fordítva, a törvényi szabályozás ellenére is alkalmazták a magyar nyelvet), másrészt a konkrét környezet és a körülmények (teljesen magyar nyelvű közeg, az államnyelv nem ismerete, valamelyik nyelv különböző okokból történő szándékos erőltetése, stb.) is okozhattak nehézségeket

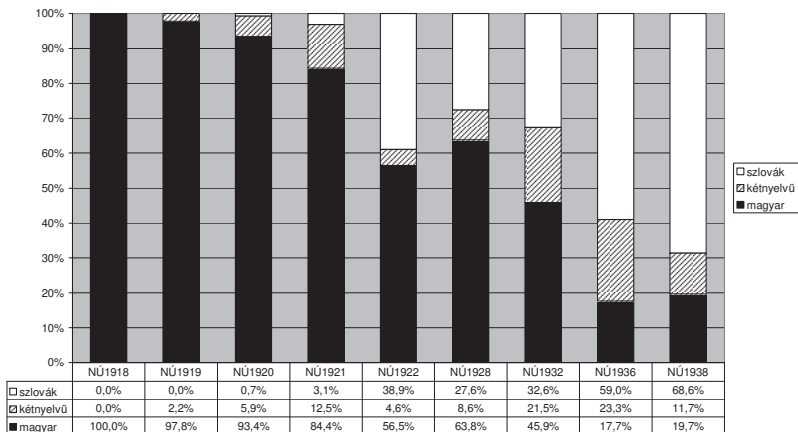
a végrehajtásban. Arra nézve, hogy a nyelvtörvény, ill. a végrehajtási rendelet és azok gyakorlati megvalósulása közötti különbség melyik nyelv irányában jelenik majd meg erőteljesebben, nem tudtam hipotézist felállítani.

3. A dokumentumok felosztása nyelvük, illetve a kétnyelvűség típusa alapján

3.1. Teljesen egynyelvű dokumentumok

1918-21-ben a jegyzői hivatal dokumentumai között szinte kizárólagosak a teljesen magyar nyelvű iratok. 1918-ban még egyetlen kétnyelvű vagy szlovák iratot sem találtam, 1919–21-ben szintén 90 % fölötti a tisztán magyar nyelvű dokumentumok aránya, s ez majd csak 1932-től csökken 50 % alá (11. ábra). Ennek egy olyan hatása is van például, hogy mivel a kézzel írt iratok ezekben az első vizsgált években a leggyakoribbak, főleg emiatt lesz a teljes vizsgált időszak kézzel írt iratainak több mint 95 %-a magyar nyelvű (vö. V. 5.1. fejezet, 15.ábra).

11. ábra. A jegyzői hivatal iratainak nyelvi megoszlása az évek alapján

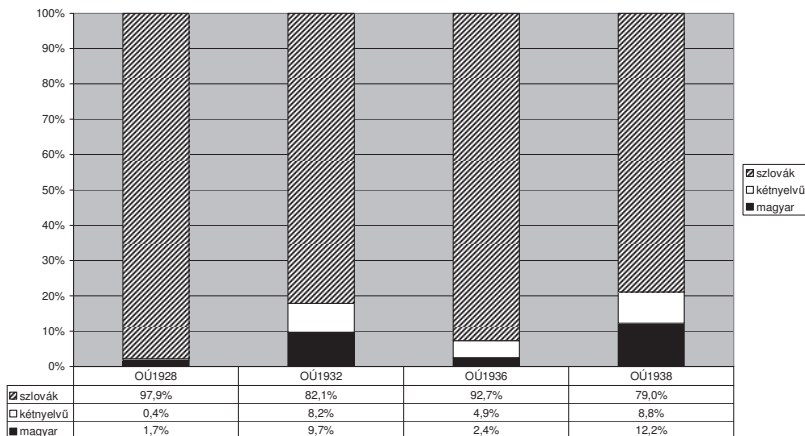

A teljesen szlovák nyelvű dokumentumok főleg a járási hivatal anyagára jellemzőek. Az 1928-as és 1936-os ügyiratok több mint 90%-a (cseh)szlovák nyelven íródott, és a többi évben is erőteljes az államnyelv dominanciája (12. ábra). Az államnyelvi iratoknak csak kis

hányada cseh nyelvű, ezek közül is a legtöbb felsőbb hatóságoktól, Prágából leküldött irat. A legtöbb dokumentum szlovák nyelvű, bár a szövegek természetesen a korabeli helyesírást tükrözik, és sok bennük a bohémizmus (pl. *smluva*).¹²⁸

12. ábra A járási hivatal iratainak nyelvi megoszlása az évek alapján

3. 2. Egynyelvűség vendégnyelvi betéttel

3.2.1. Magyar bázisnyelv vendégnyelvi betéttel¹²⁹

Ha egy magyar nyelvű irat szövegébe (cseh)szlovák nyelvi betét (szó, szó szerkezet vagy mondat) kerül, bázisartó kódváltás történik (lásd II. 4. fejezet). A vizsgált anyagban a megvalósult kódváltások alapformája a sajtónyelvi anyaghoz és a tankönyvekhez hasonlóan

¹²⁸ Az előző fejezetekben többször utaltam rá, hogy a korabeli magyar sajtó (illetve a tankönyvek) államnyelvi betéteiben és a hirdetésekben rengeteg a helyesírási, nyelvhelyességi hiba – nyilvánvaló, hogy ezek sokszor az államnyelvet rosszul beszélő magyar újságírók (könyvszerzők, fordítók) tollából születtek. A vizsgált hivatalok irataiban is vannak ilyen jellegű hibák, de a szlovák szöveg mennyiségéhez képest meglehetősen kis számban. Ez arra utal, hogy az államnyelvi iratok többségét szlovák anyanyelvű vagy az államnyelvet jól beszélő személyek írhatták.

¹²⁹ A szlovák vendégnyelvi betétet (kódváltást) tartalmazó magyar nyelvű iratokat statisztikailag a magyar nyelvűek közé, a magyar vendégnyelvi betétet tartalmazó szlovák bázisnyelvű iratokat a szlovákok közé soroltam. Igyekeztem minden, az iratok bázisnyelvtől eltérő betétet feljegyezni, de a nagy anyagmennyiség miatt ez nem sikerült maradéktalanul. (Gyakori például, hogy egy magyar bázisnyelvű szöveg szlovák helységnevet tartalmaz – ezeket külön nem minden esetben jegyeztem fel.) A kódváltásokat tehát kvantitatívan nem mérem.

a szó (vendégyszó), ezen belül is legfőképpen a tulajdonnév, a köznévi kódváltás meglehetősen ritka:

Községi sztarosza¹³⁰ úrnak Somorján (NÚ38/0353)¹³¹
Tekintetes Školský Inšpektor¹³² úr (OÚ38/9104)

Erről értesítést kapnak: ... 6. Obberhoffer Ignác közös legelő birtokossági elnök (*ako preds. spoločného kompossessorátu*) Somorja (NÚ28/3131)

... a Pozemkovy úrad és a Pongrácz uradalom között 1926 óta egy újabb megegyezés (*Dohoda*) jött létre, amely szerint az ingatlanok tulajdonjoga visszaszállott a Pongrácz uradalomra. (OÚ38/10798)¹³³

A fenti példákban egyaránt találunk példát jelöletlen és (ezekben az esetekben zárójellel) jelölt kódváltásokra. Az első esetben hagyományos értelemben vett kódváltásról beszélhetünk, míg a zárójelbe helyezett vendégnyelvi betétek inkább pontosítás, egyértelműsítés, hitelesítés vagy a minél hivatalosabb megnevezés céljából történő ismétlések.

A magyar szövegben előforduló szlovák vendégyszavak túlnyomó része intézménynév vagy földrajzi név. Ezeknél gyakran magyar szövegekben is a szlovák változatot választották, aminek hátterében a nyelvpolitika is állhatott, hiszen pl. a helységnevek vagy utcaneveknek esetében ha létezett is hivatalos kisebbségi elnevezés, a törvényi előírások szerint az államnyelvi változatot kellett először feltüntetni s minden más szempontból is az volt az volt a „hivatalosabb”. Másrészt viszont egy 1924-es igazságügy-minisztériumi rendelet szerint ha a kisebbségi nyelvű név is hivatalosnak számított, a bíróságok és hivatalok mindkét elnevezést kötelesek voltak használni (vö. Szabó Mihály 1998:137). Bizonyára ez is közrejátszott abban, hogy meglehetősen gyakori mindkét változat feltüntetése, pl. kötőjellel elválasztva. A rendelkezés ellenére a somorjai hivatalok – talán kényelmi okokból – nem mindig duplázzák meg a helységek nevét (és vagy csak magyarul, vagy csak államnyelven írják), ám, ha megteszik, az előírásoknak megfelelően az ilyen esetekben mindig az államnyelvi változat áll az első helyen.

¹³⁰ A dolgozat előző részeiben többször hangsúlyoztam, hogy több évtized távlatából mennyire nehéz elkülöníteni a kódváltásokat és a kölcsönszókat. Azt is már többször leírtam, hogy az olyan szavak esetében, mint pl. a starosta és a zsupán szinte bizonyosan kölcsönszóról beszélhetünk. Ezt megerősíti az a későbbi tapasztalat is, hogy a második világháború után az elnököt jelentő predseda és a titkárt jelentő tajomník szavakat is kölcsönszóként használták, továbbá ennek számít ma is a vezetőt jelölő vedúci szó.

¹³¹ Az irat megtalálható a Függelékben, 5. oldal.

¹³² Iskolafelügyelő (ford. L. A.)

¹³³ A kétoldalas dokumentum megtalálható a Függelék 6. és 7. oldalán.

Slovensko és *Karpatska Rus* területén a telekhivatal területi irodái, illetőleg bizottságai fognak megbízni. (NÚ20/2984)

Kivonat a somorjai járási választmány 1927. december hó 21-én tartott ülésének jegyzőkönyvéből. ... Tárgy: Pék István és trsai fellebbezése *Šamorín* község képviselőtestületének határozata ellen (NÚ28/677)

Šamorín-Somorja község képviselőtestülete az önk. tűzoltó egyesület évi kiadásairól a következően kíván gondoskodni. (NÚ28/3274)

Slovensko tejhatalmú miniszterétől. ... Ezen engedély iránti kéret beadandó az illetékes vármegye župánjánál és a župáni véleményével felterjesztendő *Slovensko* tejhatalmú miniszteréhez. (NÚ19/2704)

A fent nevezett toloncok *Bratislavára* továbbítatnak. (NÚ21/b.č.)

A bolsevik-i vörös gárda *Slovenskóra* való betörése (NÚ19/2053)

Alulírott ezennel értesítem, hogy a lisztcserhelyet *Velky Mageren* megszüntetem. (OÚ36/1260)

A vizsgált példákban a kódváltott szekvenciák mindegyike vagy testetlen eszközökkel (zéró morfémával) vagy bázisnyelvi morfémákkal (pl. *Velky Mager-en*) épülnek be a bázisnyelvi szövegbe. A két háború közti frott nyelvben ez nem is igen történhetett másképp.¹³⁴

Az intézménynevek használata még változatosabb és bonyolultabb volt, az államfordulatot követően kialakult csehszlovák intézmények neveit inkább államnyelven használták a magyar szövegekben is (sokuknak valószínűleg nem is volt széles körben elterjedt és használatos magyar neve), a leginkább közhasználatúak kölcsönszóvá is alakulhattak. (Vö. a kor magyar napisajtójának gyakorlatával, III. 5.3.–III. 5.3.7. fejezet)

Khín Lajos átvette az iratokhoz csatolt mappát Purgel Rezső viszont az iratokhoz csatolt *kolonizačný referát által* ... kiállított okmányt. (OÚ38/10798)

... a *Pozemkovy úrad* és a Pongrácz uradalom között 1926 óta egy újabb megegyezés (Dohoda) jött létre, [...]

Mihez tartás végett közöljük, hogy a hadiözvegyek nyugdíjainak megállapítása céljából a helybeli *Zemský úrad pre peclivost o válečných poskodencov* rendelete szerint ... a beadandó kérelem a következő okmányokkal szerelendő fel. (NÚ21/1795)

Végzés ... Erről értesítést kapnak:

1. *Berný úrad v Šamoríne*

¹³⁴ Elvileg el lehetne képzelni, hogy egy szlovákdomináns kétnyelvű személy (pl. szlovák hivatalnok) magyar nyelvű szövegében a szlovák nyelvi betétek szlovák morfémákkal (vö. Lanstyák 2006:124-140) épülnek a bázisnyelvébe, de ez meglehetősen valószínűtlen feltételezés, hiszen a mai kutatások alapján az ilyen jellegű beépülések szlovákdomináns kétnyelvűeknél is csak a beszélt nyelvben fordulnak elő.

2. *Finančné riaditeľstvo v Bratislave*
3. *Zememeričský úrad*
4. Armentesítő társulat Somorja
5. Községi előljáróság (NÚ28/728)

Amennyiben a térkép-szelvények és az erdőparcellák kataszteri jegyzéke nem áll rendelkezésünkre, ezek a kataszteri térképtárban (*Archív kat. mappa*) azonnal megrendelhetők. (NÚ32/636)

A fenti példában szintén zárójelbe teszik a kódváltott alakot, ez szintén az azonosítás, egyértelműsítés miatt történt.

3.2.2. Szlovák bázisnyelv magyar vendégnyelvi betéttel

Tipikus példát a szlovák bázisnyelvű magyar kódváltásra nem találtam. Esetleg ide lehetne sorolni azokat az eseteket, amikor egy szlovák nyelvű irathoz utólag írtak magyar nyelvű megjegyzéseket. Előfordul például, hogy egy-egy szót lefordítanak, vagy egy-két mondatral összefoglalják az irat tartalmát. Gyakori, hogy a szlovák iraton „tudomásul véve” megjegyzés szerepel. Ezek a megjegyzések azonban nem illeszkednek szervesen a szöveghez, esetleg mondaton kívüli kódváltásnak tekinthetők, amikor a kódváltott elem mondatszó, megszólítás vagy más hasonló elem (vö. Lanstyák 2006a:109). Az ilyen jellegű kódváltott szekvenciák szerkezetileg nem kapcsolódnak a megnyilatkozáshoz, melynek a részét alkotják. (Lásd az NÚ32/3454 iratot a Függelék 8. oldalán)

3.2.3. Bázisváltás

Bázisváltó, ill. bázisváltogató kódváltásról akkor beszélünk, ha a bázisnyelv a diskurzus során – egyszer vagy többször, ideiglenesen vagy véglegesen – megváltozik (lásd II. 4. fejezet). Lanstyák megjegyzi, hogy ebben az időben a hivatalok két nyelven vagy – a célszerűség kedvéért, úgy látszik – „makaróninyelven” leveleztek az ügyfelekkel (Lanstyák 1991:16)¹³⁵. A „makaróninyelv” alkalmazása tipikus példája a bázisváltásnak. A bázisváltásra talált

---

¹³⁵ „Ez utóbbi megoldásra érdemes megnézni egy példát: egy 1938 júliusából származó végrehajtási utasítást, amelyben „a »Tekintetes Járásbíró» megszólítás után négy sorban csak magyarul kérnek fel egy ügyvédet, de a határozat (»Uznesenie«) már szlovákul folytatódik, az aláírás viszont a magyar tisztelettel zárul, tehát az »Okresny súd v Galante« az iratot a legcélszerűbben gépellátta le.” (Lanstyák idézi Némethet 1991:16)

néhány példa (szám szerint 5) mindegyike jegyzőkönyvi kivonat. A dokumentumok szlovákul kezdődnek egy hivatalos résszel: mikor, melyik hivatal, mely résztvevőkkel, milyen ügyben gyűlték össze, stb.. Ezt követően mindegyik esetben történik egy (metanyelvi) megjegyzés a nyelvváltásra, pl.:

Vzhľadom nato, že tak členovia správnej komisie, ako aj obecnej rady štátnu reč neovládajú, ďalšie jednanie sa v jejich materinskom maďarskom jazyku dialo. (NÚ28/b.č.)¹³⁶

Ezután mindegyik szövegben magyarul következik maga a tartalmi rész (az ügy részletezése, felszólalások, végeredmény), majd az öt irat közül háromban egy utolsó hivatalos mondat erejéig visszatérnek a szlovákhoz. Bázisváltásra példák a mellékelt NÚ36/277, OÚ38/10798 (kétoldalas) és NÚ32/2779 iratok a Függelék 9-12. oldalán.

3.3. Kétnyelvűség

A nyelvtörvény az elegendő számú kisebbséggel rendelkező közigazgatási egységekben hivatalosan is bevezeti a kétnyelvűséget: a hivatalok kötelesek voltak kétnyelvű űrlapokat használni és a különféle ügyiratokat a kisebbség nyelvére is lefordítani¹³⁷ – bővebben lásd a I. 4., I. 4.1. és I. 4.2. fejezetekben. Így megjelent egy ma már ritkán használatos dokumentumtípus:¹³⁸ olyan iratok, melyekben ugyanazt a szöveget magyar és szlovák nyelven is feltüntetik. Az ilyen ekvivalensen kétnyelvű (mindkét nyelvű szöveget tartalmazó) iratok alkotják az összes kétnyelvű dokumentum döntő többségét, más típusú, nem ekvivalens kétnyelvűségre jóval kevesebb példát találtam. A kétnyelvű dokumentumok teszik ki a teljes anyag 9 %-át (13. ábra).

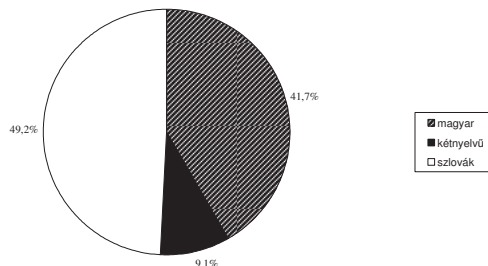
---

¹³⁶ A fordítást lásd a 118. lábjegyzetben (143. oldal).

¹³⁷ Az már egy másik kérdés, hogy valószínűleg gyakran megesett, hogy a magyar „eredeti” fordították le államnyelvre is, így téve eleget a törvényben előírtaknak.

¹³⁸ A mai szlovákiai magyar közigazgatási gyakorlatban a lakosok vagy teljesen szlovák nyelvű űrlapokat töltenek ki, vagy ha lehetőségük van rá és élnek ezzel a jogukkal, magyar nyelvűt. A kétnyelvű nyomtatványoknak mára leginkább szimbolikus szerepük lett (lásd kétnyelvű bizonyítványok), mivel a mai szlovákiai magyar beszélőközösség lényegében kétnyelvűnek tekinthető, azaz a szlovák szövegek megértése nem okoz számára gondot, sőt a megszokott és praktikus ügyintézésre való törekvés inkább a szlovák írásbeli ügyintézés malmára hajtja a vizet. (vö. Menyhárt: 2005:41–48., 2006: 150-152)

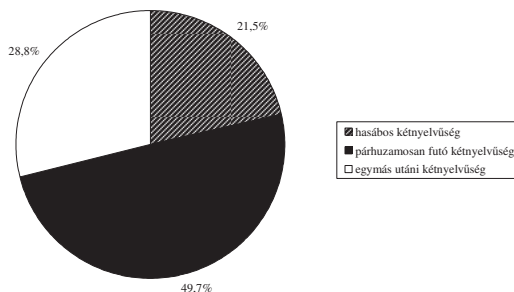
13. ábra. Az összes irat nyelvi megoszlása

3.3.1. Hasábos kétnyelvűség

A kétnyelvű iratokat (inkább formai szempontból) feloszthatjuk hasábos, párhuzamosan futó és egymás utáni kétnyelvű szövegekre. Hasábos kétnyelvűségnek nevezem azt a megoldást, amikor úgy oldják meg a két (a magyar és az államnyelvi) szöveg elhelyezését az iraton, hogy a képzeletben egy függőleges vonallal elválasztott lap bal oldalára (oldalaira) az egyik nyelvű, jobb oldalaira a másik nyelvű szöveg kerüljön (a Függelékben példa erre a 13-14. oldalon a kétoldalas NÚ19/3760 dokumentum, a 15. oldalon pedig az OÚ38/9109 dokumentum másolata). Az ekvivalensen kétnyelvű iratok 21,6 %-a tartozik ebbe a kategóriába (14. ábra). Leginkább a felsőbb hatóságoktól leküldött rendeletek, utasítások alkotják ezt a kategóriát.

14. ábra. A kétnyelvű iratok megoszlása

3.3.2. Párhuzamosan futó kétnyelvűség

Párhuzamosan futó kétnyelvűségnek neveztem el azt a megoldást, amikor a két különböző nyelvű szöveg egy iraton belüli összekapcsolását úgy oldják meg, hogy a két nyelvet szavanként vagy mondatonként váltakoztatják. A kétnyelvű iratok majd fele (49,8 %-a) sorolható ide (14. ábra), ezt a nagy arányt főként az okozza, hogy a kétnyelvű űrlapok mind ebbe a csoportba tartoznak¹³⁹ (az egyes rubrikák megnevezése először szlovákul, majd magyarul) A Fügelék 16-19. oldalán a háromoldalas NÚ36/1311 valamint az NÚ36/2705 iratmásolatok szolgálnak példaként erre a típusra.

3.3.3. Egymás utáni kétnyelvűség

Egymás utáni kétnyelvűségnek nevezem azt az esetet, amikor az iratlapon először az egyik nyelvű teljes szöveg szerepel, majd ezt követően (ez alatt) a másik nyelvű teljes szöveg. A kétnyelvű dokumentumok 28,5%-át alkotja ez a típus (14. ábra), leggyakrabban a belső hivatali iratoknál – jegyzőkönyveknél, községi bizonyítványoknál, hirdetményeknél – fordul elő, illetve leginkább ilyen módon adták ki az ügyfeleknek a különféle határozatokat és végzéseket. Lásd a Függelékben az NÚ36/1060 iratot a 20., az NÚ36/1219 iratot pedig a 21-22. oldalon.

4. Kétnyelvűség a dokumentumok tartalma alapján

A vizsgált kétnyelvű dokumentumok a kétnyelvűségen kívül a nyelvközi kommunikáció szempontjából is elemezhetőek. (Vö. III.4.4. fejezet) A kétnyelvű dokumentumok egy komoly részére – legalábbis formailag – illenek a nyelvközi kommunikáció ismertetőjegyei, hiszen ugyanazok a szövegek egyazon dokumentumon belül magyar és szlovák változatban is szerepelnek, méghozzá oly módon, hogy ezek a változatok csak kissé vagy egyáltalán nem térnek el egymástól (ekvivalensen kétnyelvű iratok). Kézenfekvőnek tűnik, hogy az egyik (nyelvű) szöveg a másik (nyelvű) fordítása. Ez sokszor valószínűleg így is van, a kérdést mégis óvatosabban kell megközelíteni. Már azt sem mindig egyszerű kideríteni, hogy melyik

---

¹³⁹ A dokumentumok kitöltési nyelvét ebben az esetben nem vettem figyelembe, tehát az egy nyelven kitöltött kétnyelvű nyomtatványokat kétnyelvűnek tekintettem.

nyelvű változat lenne az alap (forrásnyelv) és melyik a fordítás (célnyelv). A tény, hogy csaknem mindig az államnyelvi változat szerepel az első helyen (a lap bal oldalán, nyomtatványoknál az első helyen), nem feltétlenül segíti ennek eldöntését, hiszen erről törvény rendelkezett (végrehajtási rendelet 25. cikkely). Némely esetben persze elég egyértelműen ki lehet következtetni, melyik a forrásnyelv (pl. a minisztériumi rendeletek biztosan szlovák nyelven íródtak) vagy melyik a célnyelv (pl. magán viseli a forrásnyelv jellegzetességeit), összességében azonban nem állítható, hogy minden dokumentum esetében adva van egy önálló forrásnyelvi szöveg, majd annak egy később kialakított célnyelvi fordítása. A vizsgált kétnyelvű szövegek többször szervesen összekapcsolódnak, nemegyszer a nyelvek alapján szét sem választható egészet alkotva, az üzenetek pedig néhol megduplázódnak, máshol kiegészítik egymást.

Lanstyák (2006a:108) is hangsúlyozza, hogy az olyan kétnyelvű kommunikáció, melyben a beszélők olykor ismétlésképpen mindkét nyelven ugyanazt a tartalmat fogalmazzák meg, értelmezhető kódváltásos beszédmódként is. Szerinte az ilyen nyelvközi kommunikáció nemcsak sajátos, de némileg „természetellenes” módja is a kétnyelvű kommunikációnak (Lanstyák 2006a:150), hiszen az üzenet kétszeri megfogalmazása ellentmond a nyelvi gazdaságosság követelményének. A nyelvi gazdaságosságra való törekvés egyébként megfigyelhető a vizsgált iratokban, gyakran úgy keveredik a két nyelv, hogy az üzenet nem duplázódik meg, a magyar és szlovák nyelven írt részek tartalma nem azonos (vö. szimbolikus és kiegészítő kétnyelvűség, V. 4.3., V. 4.4. fejezet). S ha megduplázódik is az üzenet, ez gyakran már ebben az időszakban sem gyakorlati okokból¹⁴⁰, hanem a törvényi szabályozás miatt történik.

4.1. Teljes megfelelés

A helyzet tehát nem mindig egyértelmű, de az egyszerűség kedvéért azokat az iratokat, melyekben a két nyelven megfogalmazottak (többé-kevésbé) ekvivalenciaviszonyban állnak egymással, a tartalom alapján történő vizsgálat során a fordítástudomány kategóriái alapján elemzem. A teljes megfelelés csoportjába azokat az iratokat sorolom közülük, amelyeknél

---

¹⁴⁰ Holott, mint már többször volt róla szó a dolgozatban, a két háború közti szlovákiai magyarság nagy része nem volt kétnyelvű, a kétnyelvű vagy anyanyelvi ügyintézésnek tehát gyakorlati szerepe is volt. A csak államnyelvi szöveget a közösség nagy része egyszerűen nem értette volna meg, a kizárólag államnyelvi ügyintézés nagy területeken okozott volna megoldhatatlan közigazgatási gondokat.

a magyar és az államnyelvi változat között teljes (vagy majdnem teljes) tartalmi azonosság, megfelelés állapítható meg (vö. Klaudy 1997:87).

A kétnyelvű (vagy háromnyelvű) nyomtatványoknál megfigyelhető, hogy szövegezésükben az egyes magyar ill. szlovák kifejezések között nem nagyon tapasztalni különbségeket (vagyis pontos a fordítás), noha a magyar és szlovák nyelv eltérő nyelvtani szerkezete megnehezíthette az űrlapkészítők munkáját, s töredezetté, néha kissé áttekinthetetlenné tette ezeket a kétnyelvű nyomtatványokat. Legtöbbjük mégis jól sikerült, alapos munka, valószínűleg mindkét nyelvben egyaránt jártas emberek szerkesztették őket. A többi kétnyelvű irat legnagyobb része is ebbe a csoportba tartozik, nincsenek vagy csak minimális tartalmi különbségek fedezhetők fel bennük a két nyelven megfogalmazott szövegek között. Az elég kevés esetben előforduló különbségek közül a következő fejezetekben mutatok be példákat.

4.2. Részleges megfelelés

Ahogy már volt róla szó, a kétnyelvű iratokból meglehetősen nehéz kibogozni, hogy melyik nyelvű része volt az elsődleges. Nem is mindig lehet különbséget tenni eredeti és fordítás között, a kettő gyakran összemosódik. Ráadásul ugyanazon szöveg egyes részei lehetnek fordítások, míg más részei eredeti szövegek (Lanstyák 2006a:73). Így általában mindössze azt tudtam megfigyelni, hogy az egyik nyelvű szöveg mennyiben különbözik a másikkal viszonyítva; a fordítástudományból ismert explicitációt és implicitációt csak minimális esetben lehet az egyes példákra vonatkoztatni. A részleges megfelelés kategóriájába tartozó esetek is ekvivalensen kétnyelvű dokumentumok, hiszen ugyanaz a tartalom jelenik meg mindkét nyelvre, csak nem fedi egymást pontosan a két szöveg.

4.2.1. Implicitáció

Implicitációról akkor beszélünk, ha a forrásszöveghez képest a célnyelvi szövegből valami kimarad (vö. Klaudy 1997: 191). Azokat a kétnyelvű iratokat tudtam biztosan ide sorolni, amelyeknél az eredeti államnyelvi szöveg úgy van magyarra is lefordítva, hogy az a forrásnyelvi szöveg (legalább némileg) rövidített, egyszerűsített változata. Erre jó példa

az NÚ21/3941 irat (Függelék 23. oldal), amelyben a főszoigabíró rövidített magyar fordítással küldi tovább a jegyzőknek a felsőbb hatóságtól kapott államnyelvű iratot (forrásnyelvi többlet). Minimális különbség van csak az NÚ19/3760 (Függelék, 13-14. oldal) dokumentum cseh és magyar változata között. A belügyminiszter cseh nyelvű ünnepi beszéde biztosan az elsődleges szöveg, a magyar ennek a fordítása. Egy-egy fogalom hiányzik a magyar fordításból.

Pl. My všichni musíme si děnne to připomínati, že žili sme v porobě, v tak zv. pseudoústavním státě. – Magyarul: Mindnyájunknak minden nap emlékeztünkbe kell hoznunk, hogy szolgaságban éltünk.¹⁴¹

Nemáme ještě těch vyjetých kolejí, jako dřívější správa a z toho lze si vysvětliti onu rozrušenost, nervosnost, neklid a nespokojnost. –Még nincsenek kijárt utaink, mint a korábbi igazgatásnak és ebből lehet kimagyarázni az az izgatottságot és nyugtalanságot.¹⁴²

„Míti trpělivosti to jest moudrost všechna,” praví náš největší soudobí básník. – „Legyen türelmünk, ez az egész bölcsesség,” mondja a mi legnagyobb költőnk.¹⁴³

A cseh szöveg elsődlegességét az is jelzi, hogy a magyar változat pontosan követi a szöveg nyelvi szerkezetét és elemeit, sok az idegenszerűség, a tükörfordítás, a magyartalanság („beszédét így végezte”, „optimiztikusan”, „kimagyarázni”). Fordított esetre is találtam példát (vagyis amikor magyar a forrásnyelv és szlovák a célnyelv). Legalábbis valószínűsíthető, hogy az NÚ36/1311 kétnyelvű haláleset-felvétel esetében – annak ellenére, hogy a szlovák nyelvű változat szerepel az első helyen és nagyobb betűkkel – a magyar az alap. Erre többek között abból lehet következtetni, hogy a magyar szövegben 19. századi magyar törvénycikkekre hivatkoznak. Itt a magyar változat a bővebb.

Pl. Rodinny stav¹⁴⁴, – Magyar változat: Családi állapota (nőtlen, hajadon, nős, férjes, özvegy)

Meno, stav a bydlisko pozostalého (ej), alebo predoslého (ej) manzela (ky)¹⁴⁵ – Hátramaradt és esetleg korábbi (elhalt vagy elvált) házastárs neve, polgári állása vagy foglalkozása és tartózkodásának helye

¹⁴¹ A teljes magyar fordítás: Mindnyájunknak minden nap emlékeztünkbe kell hoznunk, hogy szolgaságban, ún. pseudoalkotmányos államban éltünk. (L. A.)

¹⁴² A teljes magyar fordítás: Még nincsenek kijárt útjaink, mint a korábbi igazgatásnak és ebből lehet kimagyarázni azt az izgatottságot, idegességet, nyugtalanságot és elégedetlenséget. (L. A.)

¹⁴³ A teljes magyar fordítás: „Legyen türelmünk, ez az egész bölcsesség,” mondja a mi legnagyobb költőnk (L. A.)

¹⁴⁴ Családi állapota (ford. L. A.)

¹⁴⁵ A hátramaradt vagy korábbi házastárs neve, helyzete, lakóhelye (ford. L. A.)

4.2.2. Explicitáció

Explicitációról a forrásnyelvhez viszonyított célnyelvi többlet (betoldás) esetében beszélünk (vö. Klaudy 1997:191). Explicitációra nem igazán sikerült példát találnom, mert noha az anyagban vannak példák némileg eltérő kétnyelvű szövegekre, mégsem lehet bizonyossággal megállapítani, hogy melyik nyelvű változat az eredeti. Esetleg az NÚ36/1219-es irat tartozhatna ide, melyet a járási főnök intéz a bíróhoz, elrendelve, hogy a Csehszlovák Vöröskereszt ünnepének milyen módon kell lefolynia a községben. A magyar és szlovák változat tartalma szinte megegyezik, a szlovák valószínűleg felsőbb hatóságoktól kapott központi irat, mely hivatalosabb formában íródott, pontokba foglalva az ünnepség menetét. A magyar viszont személyesebb hangvételű, kissé terjengősebb fogalmazásmóddal, folyó szövegbe ülteti át az államnyelvi változatban leírtakat. Az így kapott magyar változat bővebb ugyan, de csak a „körítés” által, plusz információ nem jelenik meg benne.

Mivel a többi esetben erősen kétséges, hogy melyik változat volt az eredeti, csak a két változat közötti különbségeket tudtam vizsgálni. Nyomtatványoknál néha megesik, hogy ha két nyelven is töltik ki (bár gyakoribb, hogy erre csak az egyik nyelven kerül sor), az egyik változat bővebb, több információt tartalmaz. Néhány, nagyon ritka esetben arra is van példa, hogy magában a kétnyelvű nyomtatványok szövegében van különbség. Az OÚ38/9101 (Függelék 15. oldal) iratban a magyar változathoz hiányzik a rendelet száma, az NÚ36/2705 (Függelék 19. oldal) kézbesítési íven egy-egy rubrikában bővebb a magyar szöveg. Elképzelhető, hogy a magyar változat volt a régebbi, az eredeti, hiszen a jogfolytonosság miatt az államfordulat után több magyar nyelvű nyomtatvány, iratséma is használatban maradt, amelyek mellé azután fokozatosan sorakoztak be a kétnyelvűek és államnyelvűek. Valószínűleg sok ilyen kétnyelvű (később csehszlovák) irat, nyomtatvány alapja lehetett magyar nyelvű. A korszak elejéről találtam csak magyar egynyelvű kézbesítési ívekre is példákat, ami az első években, különösen 1920-ig, persze egyáltalán nem meglepő.

4.3. Szimbolikus kétnyelvűség

Szimbolikus kétnyelvűségnek nevezem azokat az eseteket, amikor egy irat bizonyos, kiválasztott részeit szimbolikus okokból írják a másik nyelven. Nagyon gyakori, hogy míg az irat lényegi szövege maga magyar (vagy kétnyelvű), egyes formális részei államnyelven íródtak. Leginkább a hivatalos irat olyan formai jegyei ezek, mint a keltezés (záradék),

a címzés, az irat száma, a megszólítás, az iratot kiállító hivatal neve, az irat vagy másolatának államnyelvi hitelesítése¹⁴⁶, a hivatali funkció megjelölése. (A nyomtatványok is gyakran úgy voltak megszerkesztve, hogy pl. a keltezésnek csak egy szlovák rubrika lett hagyva (nyomtatva), így magyarul ki se lehetett tölteni.) Elképzelhető, hogy erre is vonatkozott valamilyen rendelet, de valószínűbb, hogy a hivatalosságot (illetve ennek látszatát) akarták a hivatalnokok az államnyelv „belekeverésével” elérni. Egyszóval a hivatalos ügyviteli nyelv valamiféle szimbóluma is lehetett ez a fajta kevert nyelvválasztás. Ha felsőbb hivatalhoz szolt az irat, ezzel a szimbolikus kétnyelvűséggel egyfajta lojalitást is kifejezhetett az állami hivatalok (és azok nyelve) iránt. Az a praktikus ok is felmerülhet, hogy az iratok megszerkesztői nem tudtak megfelelően (cseh)szlovákul, viszont a szimbolikus részeket képesek voltak államnyelven megírni, ezzel „hibrid” alakulatokat hozva létre. A felsőbb hivatalok (járás, tartomány) sok esetben azért fogalmazhattak magyarul, mert tudták, hogy a címzett nem érti az államnyelvet. Attól viszont még az iratok formális jegyi hivatalos államnyelvűek maradhattak.

A kétnyelvű iratoknál kissé más lehetett az indíték, az ilyen esetekben egyébként nem is annyira feltűnő (esetleg zavaró) a formai (formális) jegyek csak szlovákul írása. Ez részben valószínűleg pusztán helytakarékoság, fölöslegesnek tartják, hogy ezeket a szlovákul is mindenki számára érthető részeket mindkét nyelven leírják (persze ez is előfordul, teljes megfelelés esetén). Arra példát, hogy a formális jegyeket írják egy iraton belül magyarul, míg a főszöveg szlovák lenne, nem találtam. Egy-egy iraton belül a legtöbbször nemcsak egyetlen hivatali formula íródott az államnyelven, hanem egyszerre több. Ezekre példák az NÚ 36/990 (lásd a Függelék 24. oldalán), NÚ 38/0353 (uo. 5. oldal), NÚ 28/5966 (uo. 25. oldal) iratok. A szimbolikus kétnyelvűséghez soroltam azt a – ritkábban előforduló – esetet is, amikor az okirat tárgyát is szlovákul fogalmazták meg, erre kitűnő példa a Függelék 26. oldalán látható NÚ 38/967 dokumentum másolata. Ekkor már valamelyest bővül az államnyelv szerepe, nem beszélhetünk pusztán automatikus, a látszat és hivatalosság kedvéért történő nyelvválasztásról.

Ha tágabban értelmezzük a kódváltás fogalmát, a fenti példák más megközelítésben felfoghatók kódváltásnak is, hiszen egyértelműen nyelvváltás történik, például egy magyar nyelvű szöveg és az azt követő szlovák keltezés között. Az egy másik kérdés, hogy éppen

---

¹⁴⁶ za správnosť vyhotovenia, opisu

szimbolikus voltánál fogva a váltás többnyire nem olyan feltűnő, mint a hagyományos bázisstartó vagy bázisváltó kódváltásnál (vö. V. 3.2.1. fejezet), pl. a keltezés (azaz a kódváltott szekvencia), bár részét képezi, de szerkezetileg nem kapcsolódik (legalábbis nem szorosan) a megnyilatkozáshoz (ami itt az irat tartalmi szövege). Így a fenti példák – némi fenntartással – besorolhatóak a mondaton kívüli kódváltás kategóriájába is (vö. Lanstyák 2006a:109).

4.4. Kiegészítő kétnyelvűség

Kiegészítő kétnyelvűségnek nevezem azt az esetet, amikor a használt két nyelv nagyjából egyformán hangsúlyos egy iraton belül, pl. a szöveg írását az egyik nyelven kezdik és a másikon folytatják, tehát a két nyelven leírtak együttesen hozzák létre a szöveg egészét. Ez a típus hasonló leginkább prototipikus kétnyelvű diskurzusra, amikor kódváltás történik, de tartalmi ismétlés nélkül. A kiegészítő kétnyelvűség kategóriájának példái fedik egymást a bázisváltásra felhozott példákkal (V. 3.2.3. fejezet).

A kiegészítő kétnyelvűséggel megszerkesztett iratok ugyanúgy, mint a szimbolikus kétnyelvűséget tartalmazók, nem ekvivalensen kétnyelvű dokumentumok, hiszen a két nyelven leírtak külön tartalommal bírnak, nem ugyanaz a tartalom jelenik meg mindkét nyelven megfogalmazva. Fontos megjegyezni, hogy a szimbolikus és kiegészítő kétnyelvűség közötti határvonal viszonylag keskeny. Ha megfigyeljük a kiegészítő kétnyelvűség példáit, többnyire ezekben is a hivatalos rész (pl. egy gyűlés helye, ideje, résztvevői, témája) az államnyelvű, viszont a (cseh)szlovák nyelv mennyiségileg és tartalmilag is jobban jelen van, azaz a szimbolikusnál fontosabb, hangsúlyosabb szerepet kap.

5. *Kétnyelvűség a dokumentumok formai jegye alapján*

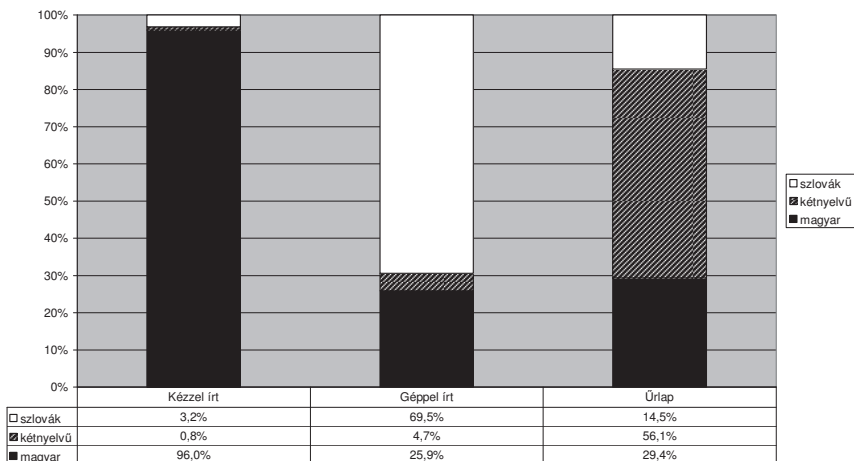
Az a tényező, hogy egy-egy dokumentum kézzel vagy (író)géppel íródott-e, esetleg nyomtatvány formájában előregyártották majd azt később kitöltötték, összefüggésben lehet a hivatalnokok nyelvválasztásával, illetve az iratokban megnyilvánuló kétnyelvűség mértékével, hiszen az írásbeli kommunikáció meglehetősen különböző válfajairól van szó, amelyekben például a hivatalosság és a spontaneitás már az írásmódból adódóan is különböző mértékben érvényesülhet, ráadásul eleve más típusú dokumentumok születnek gyakrabban

vagy ritkábban az egyes formákban. A dokumentumok formai jegye alapján a következő kategóriákat különböztettem meg: kézzel írt iratok, (író)géppel írt iratok, űrlapok (előre gyártott nyomtatványok).

5.1. Kézzel írt iratok

A kézzel írt iratok nagy többsége a jegyzői hivatal 1918-22-es és 1928-as éveiből származik, nyilván ekkor még korlátozottabbak voltak a gépírás lehetőségei. Később számuk gyors ütemben csökken, a korszak végére szinte teljesen eltűnnek. A járási hivatal iratai között alig van kézzel írott, ezek a hivatalok egyrészt feltehetőleg magasabb szintű technikai ellátottsággal rendelkeztek, mint a községi szervek, másrészt csak 1928-tól vizsgáltam őket. Mivel a kézzel írt iratok leginkább a vizsgált korszak kezdetére voltak jellemzőek, vagyis arra az időszakra, amikor az iratok nagy része magyar nyelven íródott, nem meglepő, hogy a kézzel írt iratok több mint 95%-a magyar nyelvű (15. ábra).

15. ábra. Az iratok nyelvi megoszlása formai jegyük alapján

Kézzel írt államnyelvű irat ritka a vizsgált anyagban. Az inkább államnyelvű járási hivatal iratai között nagyon ritka a kézzel írott irat, de a jegyzői hivatal későbbi éveiben – amikor már ezekben az iratokban is elterjed az államnyelvűség – is egyre ritkább. Kézzel írt kétnyelvű iratból még ennél kevesebbet találtam (15. ábra).

5.2. Írógéppel írt iratok

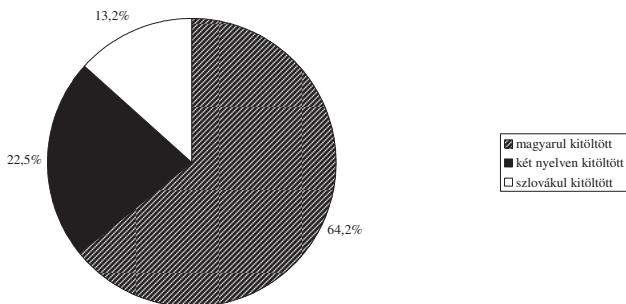
Az írógéppel írt iratoknál fordított a helyzet, az államnyelvű iratok vannak többségben (15. ábra), főleg a járási hivatal dokumentumai között dominálnak. A részarányában kevesebb magyar nyelvű írógéppel írt iratok elég arányosan oszlanak el az egyes évek között. A kétnyelvűség is valamivel hangsúlyosabban jelenik meg, a kétnyelvű géppel írt iratok aránya megközelíti az 5%-ot (és ebben nem szerepelnek az űrlapok).

5.3. Űrlapok

Ha rápillantunk a 15. ábrára, rögtön feltűnik, hogy a kétnyelvűség egyértelműen az űrlapok csoportjában a leghangsúlyosabb. Annak, hogy a nyomtatványok több mint fele kétnyelvűen szerkesztett volt, elsősorban törvényi okai lehettek. Ráadásul többségük előre gyártott volt, nem a hivataloknak kellett őket összeállítani, hanem nyomdák, okmányirodák szereztek be. Így ellenőrzött, előre átgondoltan a törvényileg előírt kétnyelvűséget is könnyebb volt betartani, mint egy olyan helyzetben, amikor a tisztviselőnek kellett helyben döntenie arról, hogy az adott okmányt milyen nyelven (netán mindkét nyelven) fogalmazza meg, főleg pontos utasítások és kialakult szokások hiányában.

A (gyakran kétnyelvű) űrlapok kitöltését illetően már teljesen más a helyzet (16. ábra), itt már a legtöbbször nem is bajlódtak kétnyelvű kitöltéssel (valószínűleg nem tartották fontosnak az információ megduplázását), a legtöbbször csak az egyik nyelven (leggyakrabban magyarul) töltötték ki a nyomtatványokat. Világosan látszik tehát a különbség a kétnyelvűség mint szabály (az űrlap nyelve) és mint gyakorlat (a kitöltés nyelve) között.

16. ábra. A kétnyelvű űrlapok megoszlása a kitöltés nyelve szerint

6. Kétnyelvűség a dokumentumok szerzőjének és címzettjének alá- és fölérendeltségi viszonya alapján

A dokumentumok szerzőjének és címzettjének alá- és fölérendeltségi viszonya alapján a következő kategóriákat alakítottam ki: alárendelt fél értekezése fölérendelttel, fölérendelt fél értekezése alárendelttel, valamint az ilyen szempontból irreleváns felek kommunikációja.

6.1. Alárendelt fél értekezése fölérendelttel

6.1.1. Ügyfelek értekezése hatóságokkal

Megfelelő számú, egyazon kisebbséghez tartozó állampolgárral rendelkező járásokban (mégpedig Somorja járás ilyen volt, több mint 75%-os magyar kisebbséggel) a hivatalos szervezetnek el kellett fogadniuk a kisebbségi nyelvű beadványokat, okmányokat, iratokat, ezek elintézését pedig nemcsak (cseh)szlovák nyelven, hanem a kisebbség nyelvén is kötelesek voltak kiadni. (Vö. I. 4. fejezet) Az egész anyagban elég kevés olyan levelet vagy

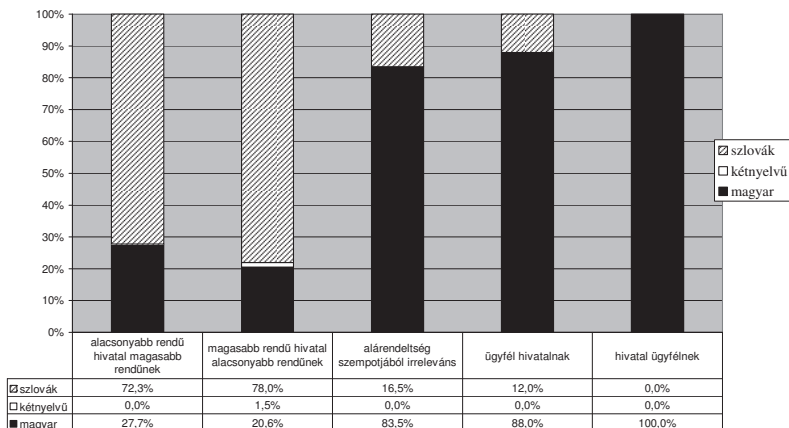

beadványt találtam, amelyet ügyfél intézett hivatalhoz¹⁴⁷: magyar nyelvűből 110 db-ot, szlovák nyelvűből mindössze 15-öt, kétnyelvűből pedig (némiileg érthető módon) egyet sem. A beküldött beadványok 88%-a tehát magyar, 12%-a pedig szlovák (17. ábra). Az ilyen, ügyfelek által beküldött beadvány leginkább a jegyző hivatal későbbi éveire (1928, 1935, 1936, 1938) jellemző. Ezek általában kérvények, fellebbezések (különféle hivatali határozatok ellen), de különféle más ügyekben is fordulnak az ügyfelek a jegyzői vagy járási hivatalhoz (álláshirdetésekre jelentkeznek, bérleti problémák miatt, építkezési engedély ügyében, vagy az egyik helyi ácsmester levele, miszerint érdemtelenül mellőzve van a községi ácsmunkáktól). Többször magyarul, kézzel íródtak. A néhány szlovák beadvány között szintén van jelentkezés álláshirdetésre (ugyanarra az álláshirdetésre magyar beadványok is érkeztek), engedélykérés (pl. halászati jogra), bérleti díj csökkentésére irányuló kérelem, stb. Sajnos túl kevés a példa ahhoz, hogy bármilyen következtetést le lehessen vonni arra vonatkozóan, hogy miért írták az egyik beadványt magyarul, míg a másikat szlovákul. Sem a téma, sem a címzett (a jegyzői és járási hivatalhoz is érkeztek magyar és államnyelvi beadványok is) nem determinálja egyértelműen a nyelvválasztást. A legkézenfekvőbb az a feltevés, hogy a beadványok nyelvét leginkább a nemzetiség határozza meg (azaz mindenki a saját nyelvén ír). Ha a magyar és szlovák nyelvű beadványok számarányait összehasonlítjuk Somorja nagyközség és Somorja járás ezekben az években mért népszámlálási adataival¹⁴⁸, azt állapíthatjuk meg, hogy a magyar és szlovák lakosok százalékos aránya nagyjából megegyezik a magyar és szlovák nyelvű beadványok arányával. (A szlovák lakosság számaránya szinte pontosan megegyezik a szlovák beadványok számarányával, azt esetleg feltételezhetnénk, hogy az egyéb nemzetiségűek magyarul írtak.) Ez alapján még inkább indokolt a feltevés, hogy a magyar lakosság döntő mértékben magyarul, a szlovák pedig szlovákul kommunikált a hivatalokkal, tehát a magyarok éltek nyelvi jogukkal (már ha beszéltek egyáltalán szlovákul, főleg a vizsgált időszak elején). A helyzet azonban nem mindig ennyire egyértelmű, erre jó példa Boros Ferenc esete, aki magyar levéllel jelentkezett a községi rendőri állásra, majd később a valószínűleg vele azonos Boroš František ugyanarra az állásra államnyelvi jelentkezést is beadott. A nemzetiségből tehát nem következik egyértelműen a hivatalnak írt levél nyelve, de a tendencia mindenképpen kiolvasható az adatokból.

¹⁴⁷ Ebbe a csoportba csak az ügyfelek által megfogalmazott iratokat soroltam, a nyomtatványokat, még ha ügyfelek töltötték is ki (pl. értékelmelkedési adóbevallás, értéknövekedési adó elleni fellebbezés), nem számítottam be.

¹⁴⁸ 1930-ban Somorja lakosságának 77 %-a vallotta magát magyarnak, 1 %-a (cseh)szlováknak, majdnem tized százalékra ugyanez az arány az egész járásra nézve is, vö. I. 5. fejezet.

17. ábra. Az iratok nyelvi megoszlása az alá- és fölérendeltségi viszony szerint

6.1.2. Alacsonyabb szintű hatóságok értekezése felettes hatóságokkal

Az egyes hivatalos (községi, járási, tartományi) szervek egymás közötti kommunikációja a törvény alapján államnyelvi volt, függetlenül pl. a község ügyviteli nyelvétől, mivelhogy belső ügyintézésről, a hivatalok egymás közötti érintkezéséről van szó (végrehajtási rendelet 78. cikkely). Ez alól kivételt képezett az a helyzet, amikor valamely község mint ügyfél lépett fel a közigazgatási eljárás során, mivel ekkor azonos jogállással rendelkezett, mint bármelyik természetes vagy jogi személy, tehát ugyanazok a kisebbségi jogok illették meg (végrehajtási rendelet 16. cikkely). A vizsgált iratokban mindez meg is mutatkozik, az alacsonyabb szintű hatóságoktól a felettes szervek felé intézett dokumentumok (jegyzői hivatal a járási hivatalhoz; járási hivatal a zsupáni/tartományi hivatalhoz; jegyzői vagy járási hivatal a különböző minisztériumokhoz stb.) több mint 70 %-a államnyelvű volt (17. ábra). A községi szervek (jegyzői hivatal, előljáróság) azonban néha magyarul is kommunikáltak, főleg az eggyel felettük lévő hatóság, a szintén somorjai járási hivatal felé.

6.2. Fölérendelt fél értekezése alárendelttel

6.2.1. Hatóságok értekezése ügyfelekkel

A hivataloktól valamely magánszemélyeknek címzett levél mindössze 9 van a vizsgált anyagban, mindegyik 1928-ból származik a jegyzői hivatalból. A község ekkor új tűzoltószertárt építtetett, s levelet küldtek a környékbeli mesterembereknek, tegyenek árajánlatot az egyes részmunkák elvégzésére. Ez a 9 irat mind magyar nyelvű, így a 17. ábráról az olvasható ki, mintha a hatóságok által az ügyfeleknek küldött levél 100%-a magyar nyelvű lett volna, de ez az adat értelemszerűen egyáltalán nem tekinthető relevánsnak (már magában az adat mennyisége sem elegendő hozzá, ráadásul az egyes évek, témák és hivatalok sincsenek kellőképpen, illetve gyakorlatilag egyáltalán reprezentálva bennük).

Semmilyen más, ügyfeleknek küldött levél vagy az ő beadványukra küldött válasz nem őrződött meg a levéltárakban, valószínűleg azért, mert másolat készítése nélkül küldték ki őket¹⁴⁹. Így sajnos nem tudtam kutatni a kétnyelvűséget kezdeményezés-válasz (szomszédsági párok) szempontjából, azaz abból a szempontból, hogy egy adott beadványra a válasz a beadvány nyelvén (homogén válasz) vagy más nyelven (heterogén válasz) érkezett-e. Ez a szempont azért lett volna fontos, mert nyomon lehetett volna követni, hogy a hivatalok mennyire tartották be a törvényt (a kisebbségi nyelvű beadványt kisebbségi nyelven válaszolták-e meg).

6.2.2. Felettes hatóságok értekezése alacsonyabb szintűekkel

A hivatalok közötti belső ügyintézés szokásának megfelelően a felsőbb hatóságoktól alacsonyabb szintűeknek küldött iratokra is döntően az államnyelvi kommunikáció jellemző. Még akár az a 20%-nyi magyar dokumentum is meglepőnek tűnhet (17. ábra), hiszen a felsőbb hatóságok (járási, ill. zsupáni/tartományi) ügyviteli nyelve csak államnyelvi lehetett (annak ellenére, hogy az ügyintézés korlátozások mellett lehetett kisebbségi nyelvű). Nyilván nem véletlen, hogy a felsőbb szervektől leküldött magyar nyelvű iratok legtöbbször a járási

---

¹⁴⁹ Egyetlen olyan példa van, amikor a beadvány és az arra küldött válasz is megtalálható az anyagban. Az V. 6.1.1. fejezetben már említett, magát mellőzöttnek érző ácsmester magyar nyelvű levelére válaszul a jegyzői hivatal szintén magyarul, hogy tegye meg árajánlatát.

hivataltól érkezett a jegyzői hivatalhoz (illetve az ehhez szorosan kapcsolódó községi elöljárósághoz), magasabb szinten – az első évek kivételével, amikor még felsőbb szinten is ritka a kizárólagos államnyelvűség¹⁵⁰ – már csak államnyelvi a kommunikáció.

6.3. Alá- és fölérendeltségi szempontból irreleváns felek kommunikációja

Ebbe a csoportba a jegyzői vagy járási hivatalnak a nem állami hatóságokkal történő levelezéseit soroltam (ilyenek pl. a hitelintézetek, a gazdasági vagy kulturális szervezetek, stb.). Többségben vannak a nem állami intézetektől érkező levelek, dokumentumok, a rájuk írt válaszok már ritkábban szerepelnek az anyagban, ezek kevésbé maradtak fenn. Mint a 17. ábrából is látszik, ebben a kategóriában nagyrészt magyar nyelvű iratokkal találkoztam. Ennek legkézenfekvőbb magyarázata, hogy a hivatalok valószínűleg leginkább a környékbeli (azaz magyar) intézményekkel, vállalatokkal voltak kapcsolatban.

7. *Kétnyelvűség a dokumentumok témája alapján*

A nyelvválasztás szempontjából az iratok témája is fontos lehet: melyek azok a területek, amelyeken a magyar, és melyek azok, amelyeken inkább az államnyelv dominál. Az anyagban előforduló iratok természetesen sokféle különböző témát érintenek, közülük azokat elemzem bővebben, melyekből megfelelő adatmennyiség gyűlt össze.

7.1. Községi és járási belső iratok

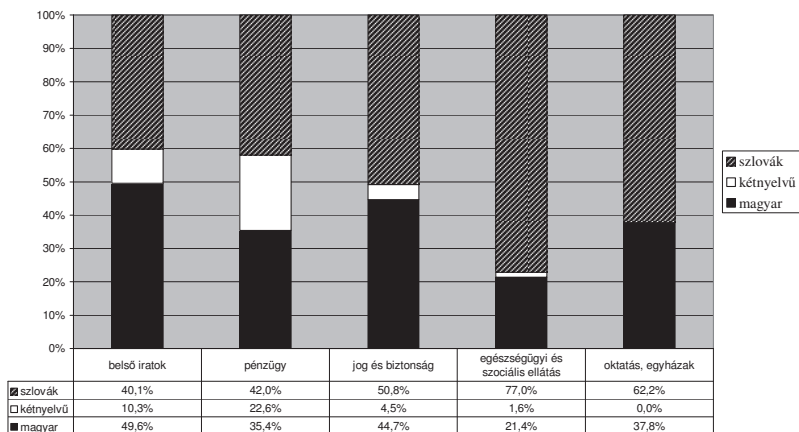
Ebbe a csoportba járási és jegyzői hivatal (és a hivatalokhoz kapcsolódó járási és községi képviselőtestület) azon iratait soroltam, melyek a hivatalok mindennapi életével, munkájával kapcsolatosak. A felsőbb szervek (zsupáni/tartományi hivatal, minisztériumok) – a többi kialakított kategóriába nem sorolható – leiratai is ide kerültek. Meglehetősen sokrétű kategória jött így létre: képviselőtestületi, tanácsi, választmányi jegyzőkönyvek, ezek

---

¹⁵⁰ A 20-as évek elejének jegyzői irataiban a felsőbb szervektől (általában a zsupáni hivataltól) érkezett iratok ún. fordításos másolatban, magyarul vannak meg.

kivonatai, meghívók különböző ülésekre, határozatok, végzések, kimutatások, leltárok, jelentések, a község és a járás közötti levelezés, a helyi pártok listája, választások kiírása és azok eredményei, valamint egyéb adminisztrációs iratok. Éppen emiatt a sokrétűség miatt talán nem is reprezentatív a százalékos kimutatás, mely szerint az iratok fele magyar nyelvű, de az államnyelvűek sincsenek túlzottan lemaradva (40 %) – ez utóbbiak számát elsősorban a járási iratok növelik meg (18. ábra). Mivel a legtöbb jegyzőkönyv, jegyzőkönyvkivonat, és a határozatok, végzések jelentős része is kétnyelvű, viszonylag nagy arányban képviseltetik magukat a kétnyelvű dokumentumok is.

18. ábra. Az iratok nyelvi megoszlása témájuk alapján

A törvény megszabta, hogy a kétnyelvű iratokat kétnyelvű pecsétekkel kellett ellátni, úgy, hogy az államnyelvi köriratnak kellett az első helyen állnia. Ehhez képest a járási hivatal pecsétje kizárólag államnyelvű (függetlenül attól, hogy milyen nyelvű iraton szerepel), a jegyzőié 1918-20-ig csak magyar (mivel még a monarchiabeli pecséteket használják), 1921-től kétnyelvű (a járás és a megye neve is szerepel rajta). Újfajta pecséteket, melyeken már az 1928-as közigazgatási reform tükröződik, s csupán a község és a járás neve szerepel, csak 1936-tól találtam. Ahogy azt a törvény előírta, valóban mindig az államnyelvi körirat állt az első helyen. Az okmánybélyegek felirata kizárólag államnyelvű volt, függetlenül attól, hogy milyen nyelvű iratra kerültek (erről is törvény rendelkezett). Szintén törvény szabályozta a több mint 3000 lakost számláló településeken kiadott hirdetmények nyelvét. Eszerint

az ilyen nagyobb településeken bármilyen széleskörű is a kisebbségi nyelvhasználati jog, a hirdetményeket államnyelven is ki kell függeszteni. Ennek megfelelően az anyagban talált hirdetmények mind kétnyelvűek, első helyen az államnyelvi szöveggel. (Vö. I. 4., I. 4.1. fejezet)

7.2. Pénzügyek, a községi és lakossági vagyonnal kapcsolatos iratok

Az összegyűjtött anyagban meglehetősen sok a pénzügyi irat. Ezek zárszámadások, vagyongimutatások (elsősorban a községi vagyont érintik), a község és a helyi bankok levelezései (Somorjai Hitelintézet Rt., Somorjai 1. Takarékpénztár Rt., a Szlovák Népbank somorjai fiókja), illetve a felsőbb hatóságok pénzügyekkel kapcsolatos utasításai. Sok a lakosság ingatlanjainak értéknövekedésével kapcsolatos irat is (főleg űrlapok). Az értéknövekedési adó kiszabása ellen ugyanis sokan fellebbeztek, s ezekre születtek a fellebbezéseket elfogadó vagy elutasító (fizetési meghagyás/elengedés) határozatok és egyéb válaszok. Nagy részük kétnyelvű, így a kategórián belül megnövelik a kétnyelvűség arányát (18. ábra). Egyébként a magyar (a vagyongimutatások és a bankokkal történő levelezések inkább magyar nyelvűek) és a szlovák iratok száma hasonló, kicsivel több az államnyelvi irat (számukat a felülről jövő utasítások növelik).

7.3. Jog és biztonság

Somorján bíróság is működött, amely különböző lakossági ügyekben döntött, s ennek végzései, határozatai szép számmal megtalálhatók elsősorban a járási hivatal anyagában. Ez utóbbiak leginkább államnyelvűek, esetleg kétnyelvűek. Emellett a szlovák iratok számát itt is a felsőbb hatóságok által leküldött iratok növelik – körlevelek, elnöki (ún. prezidiális) iratok, melyek főleg a biztonság fenntartására irányulnak (engedélyek, tiltások, bűnügyek kivizsgálásra irányuló utasítások). A kategórián összességében mégis számottevő részarányú (44,7 %, 18. ábra) magyar nyelvűség elsősorban a kezdeti évek jegyzői irataira volt jellemző, amikor még a jog területén is a magyar nyelv volt uralkodó (haszonbéri és adásvételi szerződések stb.).

7.4. Közegészségügy és szociális ellátások

Ennek a csoportnak a többségét a szociális ellátásokra vonatkozó iratok alkotják. A két háború között például gyakori volt, hogy gyűjtéseket szerveztek a hátrányos helyzetű lakosok számára. Az állam is segítette őket: vetőmaggal, ruhával, a szegény tanulókat könyvsegéllyel. Mivel ezeket az akciókat a járási hivatal irányította, felügyelte, az ő tárgyalási nyelvének megfelelően az iratok inkább államnyelvűek. Az egyes községeknek pontos kimutatást kellett készíteni, hogy ki mekkora összeget kapott a segélyből. Ezeket a kimutatásokat is főleg szlovákul küldték tovább a járási hivatalnak. Ebbe a kategóriába soroltam még a járványokról, fertőző betegségekről szóló orvosi, ill. állatorvosi jelentéseket. Ezek a jelentések is inkább államnyelvűek, kivéve a korszak első éveit, amikor még minden témában magyarul folyt az adminisztráció.

7.5. Oktatás, egyházak

Az oktatás és az egyházak fogalma ebben a korban szorosan összefonódott, Somorján például a polgári és állami iskola mellett 4 egyházi iskola is működött. A kategóriába tartozó iratok jelentős részét teszik ki az iskolák hivatalokhoz intézett levelei (kérvényei). Nagy részük magyar nyelvű. Az államnyelvű iratok számát (18. ábra) a tanfelügyelő (školský inšpektor) szlovák nyelvű utasításai növelik (díjazások, nyugdíjazások, tanterv). Ebbe a csoportba kerültek még az egyházi vezetők hivatalokhoz intézett levelei és beadványai (ezek magyar nyelvűek), illetve az anyakönyvekbe történő utólagos bejegyzések (így nevezték a halálesetek beírását – más típusú anyakönyvi bejegyzéseket a vizsgált anyag nem tartalmaz). Az anyakönyvek vezetésének nyelvével kapcsolatban Vörös Ferenc (2004:55) semmilyen szabályzásra nem bukkant. Az anyakönyvekbe való utólagos bejegyzések és az anyakönyvi kivonatok nyelvről a végrehajtási rendelet 55. és 56. cikke rendelkezett. Eszerint azokat az utólagos bejegyzéseket, amelyeket az illetékes állami hivatal rendelt el, az állam nyelven kell foganatosítani, de amennyiben a bejegyzést elrendelő hivatal úgy kéri, lehet az állam és a kisebbség nyelvén is (vagyis kétnyelvűen). A szó szerinti anyakönyvi kivonatokat a bejegyzés nyelvén kell kiadni, kivéve a föliratot és a záradékot (keltezés), amelyek államnyelvűek lesznek. Ám ha az ügyfél államnyelven kívánja megkapni a kivonatot, joga van hozzá, akkor is, ha nem ez a bejegyzés nyelve. Az anyagban található utólagos

bejegyzések és az anyakönyvvezető pecsétjei 1921-ig magyar nyelvűek, 1922-ben maguk a bejegyzések magyarok, de a keltezés és a hivatali iratszám már szlovák. Vörös (2004:113) is az 1922-es évet tekinti vízválasztónak, az ő kutatásaiban is ekkor jelenik meg az államnyelvűség az anyakönyvi bejegyzésekben. 1928-tól követően már a bejegyzések és az anyakönyvi hivatal pecsétjei is kizárólag államnyelvűek. Anyakönyvi kivonatok – ahogy már említettem – nincsenek az anyagban.

8. A hipotézisek értékelése

1. Különbségek a jegyzői és a járási hivatal gyakorlatában

A járási iratokra vonatkozóan a feltételezés bebizonyosodott (12. ábra), 1928-ban például az államnyelvű iratok majdnem 98%-a államnyelvű volt, de a szlovák iratok aránya 1932-ben is több mint 80%, 1936-ban pedig újra több mint 90% volt, és 1938-ban is majdnem elérte a 80%-os arányt, természetesen csak a Magyarországhoz történő visszacsatolásig eltelt időszakot nézve. (1938 decemberében egyébként a járási hivatalt visszanevezik szolgabírói hivattá, ám ezek a decemberi iratok már nem találhatók meg a vágsellyei levéltárban.) A járási hivatalban irataiban tehát egyértelműen az államnyelv dominál, bár a magyar vagy kétnyelvű iratok sem mennek ritkaságszámba – kivéve 1928-at, amikor 5 irat kivételével mind államnyelvű volt. A magyar és kétnyelvű okmányokat inkább a járási hivatalhoz intézett (alsóbb hivataloktól vagy a lakosságtól érkező) levelek alkotják. A hivatal maga ritkán adott ki magyar nyelvű iratot, valamivel gyakoribb a kétnyelvűség (leginkább az ügyfeleknek címzett végzések, határozatok tartoznak ide).

Vegyesebb a kép a jegyzői hivatal esetében (11. ábra). Az első években, ahogy feltételeztem, szinte kizárólagos a magyar nyelvűség, de már 1922-re kb. 55 %-ra szorul vissza a magyar nyelvű iratok aránya. Ez azzal is magyarázható, hogy a Monarchia idején elkezdett magyar nyelvű dokumentációt a legtöbb helyen ekkorra cserélik ki államnyelvűre (Vörös 2004:113). 1932-től kezdve a magyar iratok száma egyre csökken, 1936-ban és 1938-ban részarányuk már 20% alá esik.¹⁵¹ Azt helyesen feltételeztem, hogy a magyar nyelv inkább azokat az iratokat jellemzi, amelyek nem kapcsolódnak szorosan az államigazgatáshoz

---

¹⁵¹ Az érdekesség kedvéért megjegyzem, hogy 1938 decemberében igazolhatóan visszatér a magyar nyelvűség, a jegyzői hivatal utolsó 20-30 irata már a hatalomváltást dokumentálja, s ezek magyar nyelvűek: pl. kárösszeírások, alkalmazottak jegyzéke.

(a hivatal és különböző szervezetek, intézmények levelezése, kommunikáció az ügyfelekkel). Az olyan jellegű belső iratok viszont, mint a jegyzőkönyvek, meghívók, kimutatások, leltárok, a leggyakrabban nem magyarok, mint feltételeztem, hanem kétnyelvűek. Fontos leszögezni, hogy az összesített százalékos adatok némileg csalókák, hiszen a felsőbb hatóságok jegyzői hivatalnak küldött (le)iratai is a statisztika részét képezik. Vagyis az elnöki, minisztériumi, zsupáni/tartományi rendeletek és rendelkezések nyilvánvalóan az államnyelvi iratok számát növelik – kivéve a legelső éveket, amikor ezek is fordításos másolatban kerültek a jegyzői hivatalhoz. Ettől függetlenül azonban a vártnál sokkal több, ráadásul egyre növekvő számú a más kategóriába tartozó (cseh)szlovák irat is a jegyzői hivatal dokumentumai között, ami azt bizonyítja, hogy az évek folyamán fokozatosan teret hódított az államnyelvű „hivatalnokoskodás” ebben a magyar többségű városban is, egy olyan községi hivatal esetében, ahol a választott tárgyalási nyelv a magyar volt és az alkalmazottakat is főként magyar nemzetiségűek alkották. Ennek okát a vizsgált anyagból nem lehet pontosan megállapítani, ahogy azt sem, hogy a hivatalnokok pozitív vagy negatív nyelvi attitűdje mekkora szerepet játszott egy-egy irat nyelvének megválasztásánál. A dokumentumok szerzői értelemszerűen nem indokolják meg, hogy mi motiválta nyelvválasztásukat, egyik vagy másik nyelv előtérbe helyezését. Így marad a feltételezés, hogy a törvényi szabályozás és a gyakorlati szempontok mellett a hivatalnokok érzelmei is befolyásolták egy-egy irat nyelvét.

2. Az idő szerepe

Az idő szerepe a nyelvválasztásban (11. és 12. ábra) főként a jegyzői hivatal iratainál mutat megfigyelhető tendenciát, a járási hivatal esetében egyrészt nincs értékelhető számú adat a korszak első, ilyen szempontból nagyon fontos időszakából, másrészt 1928-tól is nagyjából állandó mértékben, az időtől függetlenül az államnyelvűség van túlsúlyban, csak 1938-ra növekszik meg egy kissé a magyar iratok száma a megváltozott feltételek hatására. A jegyzői anyagban, ahogy azt feltételeztem, 1920 körül jelennek meg az államnyelven írt iratok (1918-ból még egyáltalán nem találtam nem magyar iratot, 1919-ban is csak néhány kétnyelvűt). Tehát, ahogy ez várható volt, ebben a tekintetben nem történt éles váltás az államfordulat után, a csehszlovák közigazgatás berendezkedése meglehetősen lassan történt, a hivatalok még egy ideig a Monarchia idején kialakult módon és nyelven adminisztráltak. A későbbi években aztán egyre inkább nő a (cseh)szlovák nyelvűség, de nem egyenletesen, ahogyan azt eredetileg feltételeztem. A legnagyobb törés, ahogy arról az előző pontban már volt szó, 1922-re következett be; később viszont arra is van példa, hogy egy

korábbi évben több a szlovák irat, mint egy későbbiben (pl. 1922 és 1928 között). 1938 végére, a visszacsatolás után persze visszatért a magyar nyelvűség, de előtte, 1938 novemberéig nem tapasztaltam a magyar iratok számának növekedését – a megváltozott politikai és érzelmi helyzet hatására tehát itt nem szorult vissza az államnyelv használata.

3. Törvényi szabályozás vs. alkalmazott gyakorlat

A nyelvtörvény, ill. a végrehajtási rendelet és azok gyakorlati megvalósulásának összehasonlítása a törvényekkel leginkább szabályozott területen (azaz a megfelelő számú kisebbséget magába foglaló járásban a kisebbségi ügyintézésre való jogok terén) komoly nehézségekbe ütközött, mert a vizsgált anyagban nagyon kevés az ügyfelek által beküldött beadvány, ilyenre adott válaszok pedig gyakorlatilag egyáltalán nem maradtak fenn (mindösszesen 1 db). Így ezt a területet nem tudtam relevánsan vizsgálni. Csak feltételezem, hogy a kisebbségi nyelvű ügyintézésnek a községi szinten biztos nem volt akadálya, és járási szinten is megvolt rá a lehetőség (pl. elegendő magyar alkalmazott állt rendelkezésre). Arra, hogy a gyakorlatban mindez hogyan történt, a vizsgált anyag sajnos nem szolgál válasszal.

A másik nyelvhasználati terület, amit törvények szabályoztak, a tárgyalási, hivatali nyelv kérdése. Somorja járás kivételezett helyzetben volt, hiszen a magyar nemzetiségű lakosok részaránya járási szinten is nemcsak a kisebbségi jogok érvényesítéséhez szükséges 20%-ot érte el, de a korszak elejétől végéig 75% fölötti volt. Ahogy a dolgozatban sokszor volt róla már szó, az ilyen járásokban jelentős mértékben csak kisebbségi nyelvű ügyintézés is folyhatott, igaz, ez főként az ügyfelek jogára korlátozódott, ügyviteli nyelvét az ilyen járásoknak sem állt módjukban megválasztani – az csak csehszlovák lehetett. Ennek megfelelően a Somorjai Járási Hivatal esetében is az államnyelv volt a belső ügyvitel nyelve, ez a kutatott anyagban is megmutatkozik. Községi szinten a somorjai hivatalok – főleg az előljárásság – ismerte és próbálta kihasználni kisebbségi jogait: magyar tárgyalási nyelvet választott, elutasította a csehszlovák utcanévek feltüntetését, stb. A vizsgált anyagból azonban az is kiderül, hogy a „hivatalnokoskodás” mindennapjaiba ezen a községi szinten is jócskán beszivárgott az államnyelv.

9. Összefoglaló megjegyzések

a) A vizsgált anyagban a teljesen magyartól a teljesen csehszlovák nyelvű iratokig a kétnyelvűség egész skálája figyelhető meg. Van, hogy csak egy-egy szlovák szó (leggyakrabban tulajdonnév) ékelődik be a magyar szövegbe (kódváltás), de gyakran előfordul, hogy a hivatalos irat bizonyos részeit (leginkább a formai jegyeket) államnyelven írják. Vannak iratok, melyekben egyformán hangsúlyos a magyar és szlovák nyelv, vagy oly módon, hogy a szöveg a másik nyelven megismétlődik (megduplázódik az üzenet), vagy úgy, hogy az egyik nyelvű szöveget felváltja a másik nyelvű (a két nyelv kiegészíti egymást, bázisváltás történik).

b) A kétnyelvű szövegekben ritkán tapasztalható feltűnő tartalmi különbség a két változat között, formailag viszont sokszor különbözőképpen oldják meg a két nyelv beépítését ugyanabba az iratba (14. ábra). A leggyakoribb az a módszer, amikor a két nyelvet szavanként vagy mondatonként váltakoztatják (párhuzamosan futó kétnyelvűség). Ez a formai megoldás jellemzi a nagyszámú kétnyelvű nyomtatvány többségét is, amelyek legtöbbször csak az egyik nyelven vannak kitöltve (az üzenet nem duplázódik meg). Kétnyelvű iratok esetében, ahogy azt a törvény kimondja, mindig az államnyelv áll az első helyen.

c) Törvény adta lehetőségével élve a somorjai községi képviselőtestület 1928-ban a magyart választotta ügyviteli nyelvén. A községi jegyzői hivatal irataiban azonban a magyar anyanyelvű lakosok túlsúlya ellenére az évek során egyre inkább hangsúlyossá válik, majd a korszak végére többségbe kerül az államnyelvűség. Még inkább jellemzi ez a járási hivatal iratait, ahol a (cseh)szlovák nyelv mindvégig erőteljesen dominált. Észrevehető, hogy a hivatalok nem éltek száz százalékosan a részben kisebbségi ügyintézkést lehetővé tevő jogukkal. Ez magyarázható egyes tisztviselők (cseh)szlovák voltával, de a választ valószínűleg inkább abban kell keresni, hogy mindkét hivatal (és leginkább a járási) szorosan kapcsolódott az állami közigazgatáshoz, ami nyilvánvalóan a centralizáció és az államnyelv elterjesztése irányába fejtett ki hatást. A hivatalok közötti kommunikáció nyelve így egyértelműen a (cseh)szlovák volt. Mindez nem azt jelenti, hogy a magyar nyelv kizorult volna a hivatali nyelvből, kisebb mértékben ugyan, de – főként a jegyzői hivatal esetében – végig megmaradt a magyar nyelv használata is. A magyar nyelvű adminisztrációnak nemcsak az volt az oka, hogy a közigazgatás képviselői éltek nyelvhasználati jogaikkal (bár községi

szinten ez is erőteljesen tetten érhető), hanem azt a nyelvi hiány is befolyásolta: a magyar nemzetiségű hivatalnokok főleg a kezdeti időszakban kielégítő nyelvtudás hiányában nem voltak képesek az államnyelvi „hivatalnokoskodásra”.

d) A vizsgált iratokat több szempontból is kétnyelvűség jellemezte: – összességében a magyar és az államnyelvű iratok kb. ugyanolyan arányban fordulnak elő, ezenkívül viszonylag nagyszámú kétnyelvű iratot találni (13. ábra). Nem mindig volt egyszerű, és sokszor nem is lehetett megállapítani, hogy az adott esetekben mi volt a motívuma az egyik vagy a másik nyelv választásának. Bár a statisztikákból kitűnnek bizonyos tendenciák, több egyértelmű következtetés levonásához még túl kiforratlan az időszak (és/vagy kevés a vizsgált anyagmennyiség), a közigazgatás rendszere is csak kialakulóban volt, annak nyelvhasználati oldaláról nem is beszélve. A nyelvi adatok értelmezése nem függetleníthető el a beszélők nyelvhasználatát befolyásoló külső tényezőktől. Sajnos a nyelvhasználatot befolyásoló nyelven kívüli tényezőkre csak minimálisan sikerült fényt deríteni, a hivatalnokok nemzetiségére, nyelvi életrajzára, nyelvi attitűdjeire nézve gyakorlatilag alig sikerült adatokat találni – kutatási alapnak maradtak pusztán az iratok.

VI. fejezet

A Somorján működő egyházak, hivatalok, intézmények, társaságok iratai

I. Az egyház nyelve

1.1. A Somorjai Református Lelkeszi Hivatal

A trianoni szerződés, az államhatárok megváltozása után a felvidéki magyar egyházközösség is számára teljesen új és nehéz helyzetbe került, hiszen el kellett szakadniuk a magyarországi egyházközösségtől (noha hivatalosan az elszakadást csak 1928-ban mondták ki), újjá kellett szerveződni. Megalapították tehát a felvidéki református egyházat, három új egyházkerülettel, ezek a dunáninneni, tiszáninnei és kárpátaljai egyházkerületek voltak. A szlovák nép körében a református vallásnak a történelem folyamán gyakorlatilag egyáltalán nem alakult ki bázisa, a szlovákiai református vallásúakat túlnyomórészt magyarok képezték, ami a mai napig érvényes. Ez a református gyülekezetek nemzetiségében is megmutatkozott, a két világháború közötti összesen 492 gyülekezetből 449 volt magyar ajkú, 12 vegyes és 31 szlovák ajkú. Az egyház tehát valóban „magyar egyházként” működött, az állami hatóságokkal is magyarul kívánt érintkezni. Erre részben meg is volt a lehetősége, ugyanis a nyelvtörvényhez megalkotott 1926-os végrehajtási rendelet 16. cikkelye szerint a kisebbségi jogok nemcsak a természetes személyeket illették meg, hanem ügyféli szerepben bizonyos jogi személyeket, mások mellett pl. az egyházi hivatalokat is. (Vö. I. 4. fejezet) A hivatalos állampolitika a deklarációk szintjén támogatta a református egyházat is, intézkedéseiben azonban sokszor különböző módon ellene dolgozott. A lelkészek egy része nem kapott csehszlovák állampolgárságot, a kiutasítás állandó veszélye miatt helyzetük rendkívül bizonytalan volt. Sokuknak el is kellett hagynia miatta az országot, így a református egyházközösségek jelentős hányada lelkész nélkül maradt. A lelkészutánpótlás biztosítására 1925-ben Losoncon teológiai szemináriumot hoztak létre (ez a visszacsatolás után, 1939-ben megszűnt), majd 1935-től Komáromban református tanítóképzőt működtettek (vö. A. Kiss 2004:378, Molnár 1998:223-228).

Az 1921-es népszámlálási adatok nemzetiségi bontásban még csak az evangélikusok összesített számsorait tartalmazzák, a magyar nemzetiségűek 24,2 %-a vallotta magát ilyen

vallásúnak. Biztosan tudható azonban, hogy ezek legnagyobb része református volt, hiszen a magyarok körében az augsburgi evangélikusok száma jóval kisebb volt a reformátusokénál. 1930-ból már pontosabb adatok is rendelkezésre állnak, az akkori népszámlálás alapján a (cseh)szlovákiai magyarság 21,4 %-a volt református. A nagyon nagy többségében magyarok lakta Somorján ehhez képest kisebb számban éltek reformátusok, 1921-ben a teljes lakosság lakosság 6,9 %-a, 1930-ban pedig 6,1 %-a volt ilyen vallású. A nagyközségben a két világháború között működött református iskola is, református lelkészként 1928-ig Nemes Kálmán, 1928-tól pedig Parais Árpád szolgált. Ők vezették a Somorjai Református Lelkesi Hivatalt, a fellelt iratok nagyrészt az ő dokumentációjukat, levelezésüket tartalmazzák. A hivatal megmaradt iratai közül a „levelezés-adminisztráció” címen tárolt dokumentumokat kutattam, azt feltételezve, hogy ez az a terület, ahol a kétnyelvűség legjobban megragadható. Ebbe a kategóriába esik a somorjai református iskola adminisztrációja és levelezése is. Az 1919-es, 1920-as, 1928-as, 1936-os és 1938-as év anyagát kutattam át, az iratok száma az egyes években 20 db-tól 90-ig terjed.

1.1.1. Magyar nyelvű iratok

Az egyház magyar jellegének megfelelően a vizsgált iratokban a korszak végéig túlsúlyban van a magyar nyelv (lásd 19. ábra, VI. 1.1.4. fejezet). Az anyag jelentős része levél: az egyes települések lelkészei magyarul leveleznek egymással, az egyházi körlevelek magyarul érkeznek. Általában magyarul folyik a levelezés a községi előjárósággal, magyar nyelvűek a meghívók az egyházi közgyűlésekre és az ezekről készült jegyzőkönyvek. Legtöbbször a házasságkötésekről, halottak vizsgálatáról készült hivatalos iratok is magyar nyelvűek. Ahogy a korszak összes vizsgált sajtóanyagában és dokumentumában, itt is nemegyszer előfordul azonban, hogy a magyar nyelvű szövegbe szlovák vendégnyelvi betét kerül. A kódváltott szekvenciák többsége ebben az esetben is tulajdonnév.

Tisztelettel van szerencsénk értesíteni, hogy a közlés engedélyezése ügyében a *zúčtovací Ústav* itteni hivatalához benyújtott kérvényük 1366/928. sz. alatt lett iktatva. (1928)

Tekintettel arra, hogy a *Československý zúčtovací Ústav Úradovňa v Bratislave* által kiállított törlési engedély alapján ezen követelés a főbetétből már töröltetett, a Somorjai református egyház kéri, hogy a jelzalog az ingatlanokról is töröltessék. (1936)

A *Slovenskóról* több oldalról érkezett hírek szerint a magyar köztársasági kormány ügynököket küldött *Slovenskóra*... (1919)

Az 1919/20-as tanév kezdete a *Čehslovák* köztársaság egész területén (1919)

Főtisztelendő Balog Elemér *bratislavai* keresztyén püspök úr felhívása folytán igazolom, hogy a komáromi református lelkész havi illetménye teljes ellátás és 50 korona. (1928)

Állami polgári iskola igazgatósága *Šamorínban* (1928)

A 112669 *Školstvo*¹⁵² rendelet megtiltja az összes fogadalmat nem tett, elbocsátott tanítónak a tanítást. (1919)

Ritkábban, de akad példa köznévi kódváltásra is.

Csehszlovák köztársaság tejhatalmú minisztere
Župán úrnak Bratislava... (1919)

Slovák ABC-s könyv (*slabikár*) már megjelent. (1919)

Mely iskolák az utánvétellel megküldött *slabikárokat* még nem rendelték meg ... azonnal megtegyék. (1920)

Mélyentisztelt nagyságos asszony
... a parancsnokság azt mondotta, hogy a *nácselník*¹⁵³ és a jegyzői hivatal nem hivatott, hogy felmentést eszközöljön ki... Voltam a duchová správan a katonai lelkészi hivatalban. Senki sincs ott... (1938)

A krajinský úrad Bratislavában 1936. március hó16 kelt 1600/212/7/1936 sz. „*Oslobodenie od ohlášok*”-k a házasságkötés kihirdetése alól felmentést adott. (1936)

A lelkészi hivatal irataiban sem ritka az az V. 4.3. fejezetben már részletezett eljárás, amikor a főszöveg maga ugyan magyar, de a dokumentum egyes részeit államnyelven írják (szimbolikus kétnyelvűség). Leginkább a hivatalos irat olyan formai jegyei ezek, mint a keltezés (záradék), a címzés, az irat száma, a megszólítás, az iratot kiadó hivatal neve, az irat vagy másolatának államnyelvi hitelesítése, a hivatali funkció megjelölése. Az is megesik, hogy a magyar nyelvű irat tárgyát is szlovákul fogalmazták meg.

Okresný úrad v Šamoríne
číslo
lehota
Predmet: Jubilárne slávnosti dna 28. októbra 1928

Tekintetes református Lelkeszi hivatalnak
Šamorín
Kérjük az ünnepről az istentiszteleten emlékezzék meg,
járásí főnök (1928)

---

¹⁵² iskolaügy (ford. L. A.)

¹⁵³ főnök (ford. L.A.)

1.1.2. Szlovák nyelvű iratok

Ahogy a 19. ábra (VI. 1.1.4. fejezet) is mutatja, kisebb mértékben, de 1919-et leszámítva minden vizsgált évben találunk az iratok között államnyelvűeket is, 1928-tól kezdődően már jelentősebb, 20 % körüli vagy annál nagyobb arányban. Túlnyomórészt (cseh)szlovák nyelvűek a felsőbb hivatalok, azaz a minisztériumok, a járási és főleg a zsupáni (később tartományi) hivatal, a betegbiztosító levelei, és több szlovák nyelvű levél érkezett az oktatási minisztériumtól és a tanfelügyelőségtől a református iskola részére is. 1928-tól a lelkeszi hivatal hivatalos tevékenységének iratai – házasságkötésekről írt jegyzőkönyvek, anyakönyvi kivonatok, halálesteket rögzítő dokumentumok – között is megszorodik az államnyelvű változatok száma.

A következő idézet szintén kódváltásra példa, viszont ebben a ritkán előforduló esetben a szlovák a bázisnyelv, ebbe ékelődik (a szlovák nyelvű fogalom ismétléseként/fordításaként) a magyar nyelvi betét: egy kézikönyv magyar neve.

...žiaďa o laskavé oznámenie, či je pre tamojšiu úradnú potrebu bola už zakúpená knižka „Manželskosprávna príručka” „*Házassági jog kézikönyve*” alebo nie. Žiaďa sa o oznámenie.” (1938)

Találtam egy szlovák nyelvű iratot 1928-ból, amelyben a pozsonyi cégbíróság szlovák levélben kéri egy bizonyos személy születési iratait. A levélre kézírással feltüntetették: nem itt született. A magyar nyelvű megjegyzés nem illeszkedik szervesen a szlovák szöveghez, más személy írta, de a két szöveg kapcsolatban áll egymással, a magyar nyelvű megjegyzés a szlovák főszövegre reagál. A jelenséget mondaton kívüli kódváltásnak is felfoghatjuk. (Vö. V. 4.3. fejezet)

1.1.3. Kétnyelvű iratok

A Somorjai Lelkeszi Hivatal iratai között található kétnyelvű dokumentumokat a jegyzői és járási hivatal kétnyelvű irataihoz hasonlóan formai szempontok alapján feloszthatjuk hasábos, párhuzamosan futó és egymás utáni kétnyelvű szövegekre. (Vö. V. 3.3.1.–V. 3.3.3. fejezet) A vizsgált anyagban mindhárom típus nagyságrendileg hasonló arányban fordul elő – százalékos kimutatást nem végeztem, ahhoz túl kevés a kétnyelvű iratok száma. A kétnyelvű

formanyomtatványok mind a párhuzamos kétnyelvűség kategóriájába sorolhatók. Az ilyen anyakönyvi kivonatok, házasságlevelek és haláleset felvételére szolgáló űrlapok kitöltésének nyelve változó, van, hogy csak magyarul vagy csak szlovákul, de az is előfordul, hogy mindkét nyelven kitöltik őket. A hasábos és az egymás utáni kétnyelvűséget más hivatalok (adóhivatal, tanfelügyelőség, járási hivatal) levelei, felszólításai képviselik.

A fordítástudomány kategóriái alapján az anyagban szereplő kétnyelvű iratok mind a teljes megfelelés kategóriájába sorolhatók, azaz a magyar és (cseh)szlovák nyelvű szöveg az iratokon belül teljesen megegyezik (az esetleges eltérések elhanyagolhatóak). Az államnyelv minden ekvivalens kétnyelvű irat esetében az első helyen áll.

1.1.4. Időbeli változások

Ahogy a 19. ábrából is látszik, 1919-ben és 1920-ban az anyag nagy része magyar nyelvű, de meglepő módon kétnyelvű iratok formájában már ekkor megjelenik az államnyelvűség. Ez azért is tűnhet meglepőnek, mert a lelkészi hivatalnál kevésbé autonóm, jobban az államigazgatás részét képező Somorjai Jegyzői Hivatal iratai között 1918–19-ben szinte egyáltalán nincs nem magyar nyelvű dokumentum (11. ábra, V. 3.1. fejezet). Igaz, az első ilyen államnyelvi (kétnyelvű) iratok a református iskola részére érkező utasítások, leiratok a tanfelügyelőségtől, ami magyarázatot adhat a jelenségre, hiszen az oktatásügy általában kiemelt szerepet játszik az állami szabályozásban. Ezek a szlovák iratok nem is kötődnek szigorúan az egyház belső életéhez. 1928-tól megnő a (cseh)szlovák nyelv szerepe, megjelennek a születéseket, házasságkötéseket, elhalálozásokat rögzítő államnyelvi dokumentumok. A járási szint feletti hatóságok túlnyomórészt (cseh)szlovákul leveleznek, s részben a járási hivatal, az adóhivatal és a járásbíróság is államnyelvű leveleket küld a lelkészi hivatalnak. Sajnos az ezekre adott válaszokból csak minimális őrződött meg, de ez a néhány példa azt mutatja, hogy a lelkészi hivatal az államnyelvi levelekre is magyarul válaszolt. Például 1936-ban a tartományi hivatal szlovák nyelvű levelet intézett a lelkészhez, amelyben arra kérte, hogy adja meg gyermekei életkorát. A lelkész magyarul válaszolt, csak a megszólítást és a keltezésnél a városnevet írta szlovákul:

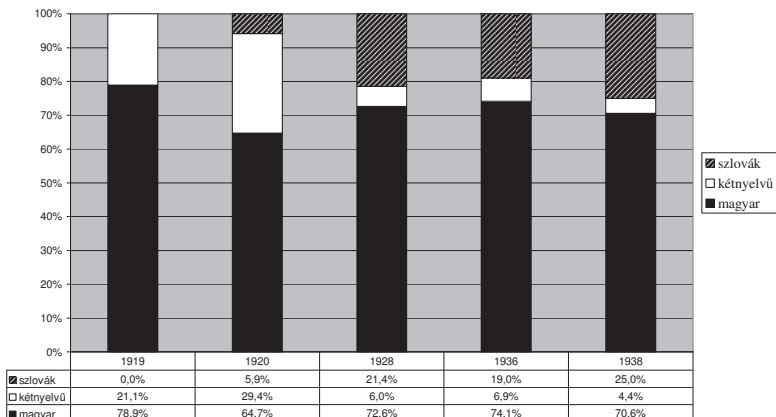
Slávny Krajinsky úrad.

... tisztelettel küldöm a kért kimutatást arról, hogy gyermekeim mikor születtek... Egyben megköszönöm az Országos Hivatal szíves figyelemzését.

Samorín-Somorja, 1936. dec. 23.

1928 és 1936 között már nem figyelhető meg érzékelhető változás az összes irat nyelvi megoszlásában.

19. ábra. A református lelkészi hivatal iratainak megoszlása az évek alapján

1.2. Az Egyházgellei Római Katolikus Egyházi Hivatal

A Csehszlovákiába került magyarok katolikus közösségeknek sem volt sokkal egyszerűbb a helyzetük, mit a reformátusoknak, sőt nemzeti szempontból még rosszabb körülmények közé kerültek, hiszen a szlovák nemzet erős katolikussága következtében az egyházon belül is jelentős kisebbségbe kerültek, kevésbé tudták megőrizni nemzeti vonásaikat. A trianoni határok szétszabdalták a magyar katolikus egyházmegyéket. A nyitrai, beszercebányai és szepesi egyházmegye teljes egészében Csehszlovákia része lett, a rozsnyói, kassai és esztergomi egyházmegyéeknek pedig kisebb-nagyobb része került az új államalakuathoz. A Szentszék 1922-ben létrehozta a Nagyszombati Apostoli Adminisztratúrát, s ezzel az esztergomi érsek joghatósága megszűnt ezeken a területeken. A földreform következtében

megindult az egyházi birtokok kisajátítása, lefoglalása, ami elsősorban a magyarok lakta területeket érintette. A nyelvtörvényre hivatkozva – jogtalanul, hisz az az egyházi életre nem vonatkozott – számos olyan helyen, ahol a magyar lakosság száma nem érte el a 20 %-os részarányt, megszüntették a magyar szertartásokat, elrendelték a plébániai ügyintézés hivatalos nyelven való lebonyolítását, a magyar hitoktatás beszüntetését, stb. A csehszlovákiai magyar papoknak meg kellett tanulniuk szlovákul, hogy állami fizetéshez jussanak. A magyar teológusképzés megszűnt, a magyar nemzetiségű szeminaristákat a szlovák nyelvű egyházmegyei szemináriumok hallgatói közé sorolták (vö. Hedrics-Zsidó 2004: 387, Molnár 1998:211-217).

Az 1921-es és az 1930-as népszámlálás alkalmából is a csehszlovákiai magyarok közül 70 % vallotta magát katolikus vallásúnak. Somorján ugyanez az arány az összes (tehát nemcsak magyar) lakosra nézve 1921-ben 73 %, 1930-ban 76 % volt (vö. Édes 2005:222). Mivel a Somorjai Plébániai Hivatalnak a két világháború közti időszakból származó anyaga elveszett¹⁵⁴, helyette egy közeli lényegileg tisztán magyar falu, Egyházgelle katolikus plébániai hivatalának anyagát néztem át.¹⁵⁵ A vizsgált anyag azonban így is elég gyér, mindössze egy-két iratot találtam évenként. Ebben az esetben nem kellett módszertani elvet választani, a hivatal minden iratát átnéztem a vizsgált korból.

1.2.1. Kétnyelvűség az Egyházgellei Római Katolikus Egyházi Hivatal irataiban

A fellelt iratok nagy része magyar nyelvű, ezek főleg levelek, képeslapok, belső adminisztrációs iratok. A magyar vidéken működő katolikus plébániák egymás között magyarul leveleztek, sőt a fölérendelt Nagyszombati Apostoli Adminisztratúra Egyházgellére küldött leveleinek nagyobbik része is magyarul íródott (de szlovák fejléccel ellátott papíron), kisebb számban szlovákul, németül vagy latinul. Magyarul folyt a levelezés a jegyzői hivattal, magyarul íródtak a különféle helyi jellegű – haszonbérleti, bérleti, stb. – szerződések. Egyes magyar nyelvű iratokba azért beszüremkedik az államnyelv, a Somorjai Református Lelkészi Hivatal irataihoz hasonlóan itt is a szimbolikus kétnyelvűség dominál,

---

¹⁵⁴ Csak az anyakönyvek maradtak meg.

¹⁵⁵ Megpróbáltam még a Somorjáéhoz hasonlóan magyar többségű kisváros, a szintén csallóközi Dunaszerdahely két háború közötti katolikus iratait felkutatni, de sajnos ezek az iratok sem voltak kutatás céljából hozzáférhetőek.

tehát amikor a főszöveg magyar nyelvű, míg a hivatalos irat különböző formai jegyei államnyelvűek. Az Egyházgellei Római Katolikus Egyházi Hivatalnak címzett hatósági dokumentumok között gyakori eset, hogy a hivatalos iratok fejlécei (cseh)szlovákok vagy kétnyelvűek, míg a szöveg maga magyar.

Školský Inšpektorát v Bratislave
Školská stolica rím. kat. ľudovej školy v Kostolnej Gale

Értesítem, hogy az országos választmány az ottani római katolikus iskola építésére 30000 Kč-t szavazott meg.

Školský inšpektor (1931)

Szlovák nyelvű irat kevesebb van az anyagban, ezek is a tanfelügyelőségtől és az oktatási minisztériumtól érkező levelek, vagyis nem kötődnek szorosan az egyházhoz. Ugyanígy kétnyelvű dokumentumból is meglehetősen keveset, összesen kettő darabot találtam, mind a kettő nyomtatvány, az egyik csak magyarul, a másik magyarul és szlovákul is ki van töltve.

Érdekes az Egyházgelle helységnév használata, néha szlovák szövegekben is a magyar változat szerepel, az is előfordul, hogy szlovák fonetikával.

4 návrhy na vypracovanie oltáru kostola v *Egyházgelle* (1929)

Rím. katolickému farskému úradu *Edlházgelle*. (1929)

Születési és házassági levelek, elhalálozást rögzítő dokumentumok sajnos nincsenek a vizsgált anyagban – mindössze egy magyarul írt eljegyzési bizonyítványt találtam 1924-ből –, így ezeknek a nyelvét nem tudtam összehasonlítani a somorjai református dokumentumokkal, ahol a huszas évek második felétől terjedni kezdett a (cseh)szlovák nyelvhasználat is. A gyér számú egyházgellei irat ellenére annyi megállapítható, hogy a két hasonló egyházi intézmény dokumentumai között nagyjából ugyanazok az irattípusok fordulnak elő magyarul, szlovákul ill. kétnyelvűen, és ezeket a szövegeket ugyanazok a tulajdonságok jellemzik a kétnyelvűség aspektusaiból.

1. 3. Összegző megjegyzések

a) A két világháború között úgy a Somorjai Református Lelkész Hivatal, mint az Egyházzel Római Katolikus Egyházi Hivatal adminisztrációja, a saját maguk által írt levelek és valószínűsíthetően az államnyelvi levelekre küldött válaszok is magyar nyelven íródtak. A szlovák vendégnyelvi betétek többségükben vagy tulajdonnevek, vagy szimbolikus szerepűek, az iratok formai részében jelennek meg. Ezek a tulajdonságok a Somorjai Jegyzői Hivatal 1920-as évekbeli irataival teszik őket hasonlatossá.

b) (Cseh)szlovák nyelvű dokumentum mindkét esetben kevesebb volt, ezeket főként a felsőbb hivatalok felhívásai, utasításai, leiratai képviselik. 1928-tól viszont már a korábbihoz képest gyakori, hogy a somorjai lelkész hivatali hivatalos tevékenységének dokumentációi (házasságkötésekről írt jegyzőkönyvek, anyakönyvi kivonatok, haláleseteket rögzítő iratok) is államnyelvűek. Az egyházzel hivatalnál ilyen típusú okányokat egyáltalán nem találtam.

c) Kétnyelvű irat szintén jóval kisebb számban került elő az egyházi hivatalok dokumentumai közül, mint magyar nyelvű. A Somorjai Református Lelkész Hivatal esetében ezek között találhatók más hivataloktól, intézményektől érkező levelek és kétnyelvű nyomtatványok is, ez utóbbiak néhol magyarul, másutt mindkét nyelven, időnként pedig csak szlovákul vannak kitöltve. Az Egyházzel Római Katolikus Egyházi Hivatal fennmaradt iratai közül viszont összesen két darab nyomtatvány volt kétnyelvű

2. *Egyéb hivatalok, vállalatok, egyesületek*

A sajtó nyelvén, a hivatali nyelven, a tankönyvek nyelvén és az egyházak nyelvén kívül az írott nyelvhasználat egyéb színtereibe is igyekeztem betekinteni, hogy ezáltal még árnyaltabb képet kapjak a két világháború közti kétnyelvűség helyzetéről. Ebből a célból megpróbáltam felkutatni a korabeli Somorja különböző gazdasági, pénzügyi, kulturális társaságainak és intézményeinek, illetve állami hivatalának fennmaradt dokumentumait. A gyűjtés során sokrétű, ám mennyiségileg kevés anyagot sikerült feltárnom: a gazdaság és kultúra széles spektruma tárult elém a korból, de a felkutatott iratok nagy része gyér és hiányos. Mindez komoly nehézségeket okozott, hiszen az ennyire különböző nyelvhasználati színterek összehasonlítása önmagában sem egyszerű feladat, a néhány oldalnyi, esetleg

néhány tíz oldalnyi anyagmennyiség pedig még inkább megnehezíti bármilyen következtetések levonását. Az alábbiakban mégis megkísérlek bizonyos tendenciákat kielemezni a dokumentumokból, hangsúlyozva, hogy az említett körülmények erősen behatárolják a lehetőségeket. A korlátozott anyagmennyiség miatt természetesen az összes fellelt iratot végignéztem.

2.1. Állami hivatalok

A III. fejezetben hosszasan elemzett jegyzői és járási hivatalon kívül még három állami hivatalnak sikerült megvizsgálnom a több-kevesebb fennmaradt iratát. A Somorjai Adóhivatalt 1928-ban alapították, miután a közigazgatási átszervezés után (vö. I. 3. fejezet) járási székhelyként megnőtt a jelentősége. Adminisztrációját államnyelven végezte, a felkutatott iratok (pl. az egyes személyekre lebontott adókimutatások, néhány levél különböző hivataloktól) már 1928-tól szlovák nyelvűek. Mindössze a beérkezett iratokban bukkan fel néhol a magyar nyelv, ilyen például a járásbíróságtól 1933-ban leküldött magántulajdon-leírás:

Všeobecný výpis¹⁵⁶

A. Majetková podstata¹⁵⁷

I. Úrbéri birtok

1. Odčlenená položka¹⁵⁸

2. 704 Lakház 354 sz. udvarral a beltelekben

3. Odčlenená položka

4. 703/4 kert a beltelekben

B. Vlastníctvo¹⁵⁹ ... (szlovákul)

C. Ťarchy¹⁶⁰ ... (szlovákul)

Ennél a példánál a kétnyelvűségnek az a ritka esete fordul elő, amikor a két nyelv látszólag kaotikusan, nyelvi logikát nélkülöző módon keveredik egymással. Valószínű, hogy egy régebbi magyar iratot használtak fel a leíráshoz, ezt egészítették ki államnyelven, oly módon, hogy bizonyos magyar részeket meghagytak, illetve átemeltek a szlovák szövegbe. Kérdéses, hogy inkább bázisartó, azonosítás céljából történő kódváltásról lehet-e szó, vagy kétnyelvű

---

¹⁵⁶ Általános kivonat (ford. L. A.)

¹⁵⁷ Vagyonalap (ford. L. A.)

¹⁵⁸ Elkülönített tétel (ford. L. A.)

¹⁵⁹ Tulajdon (ford. L. A.)

¹⁶⁰ Terhek (ford. L. A.)

szövegről, bázisváltogatásról (kiegészítő kétnyelvűségről). Az első változat tűnik valószínűbbnek, hiszen a főszöveg (a cím és az A., B., C pontok címei) szlovákul szerepelnek, a magyar nyelv csupán az alacsonyabb kategóriájú megnevezések között jut szerephez, igaz, itt elég sokszor.

Somorján 1934-től 1938-ig működött Járási Munkaközvetítő Hivatal (Okresná sprostredkovateľňa práce). Iratai közül azonban mindössze egy könyvformátumú jegyzéket találtam, amelyben a megfelelő rubrikákban fel van sorolva, hogy mikor, milyen hivatal vagy cég, milyen állásra keres munkaeőt, illetve hogy a munkaközvetítést a hivatal milyen módon intézi. Mindez államnyelven történik, a magyar nyelv fel semmilyen formában nem jelenik meg a jegyzékben, igaz, ebben a kis mintában főleg pozsonyi szlovák vállalatok szerepelnek, esetleg magyar néven közismert, ezért nagyobb valószínűséggel magyarul írt helyi cég például egyáltalán nincsenek benne.

A harmadik állami hivatal, amelynek bizonyos iratait módomban volt átnézni, a Közalkalmazottak Gyógyalapjának Járási Testülete (Okresný zbor liečebného fondu verejných zamestnancov v Šamoríne) volt, amely 1929-től 1934-ig működött a községben. A testület bizonyos havi összeg fejében orvosi ellátást, közlekedési támogatást biztosított, illetve természetbeni juttatásokat nyújtott az arra rászoruló közalkalmazottaknak. Az első iratokban, 1929-ben még magyarul sorolták fel az alkalmazottak nevét, foglalkozásukat és juttatásaikat, de a bejegyzések még ugyanebben az évben államnyelvűre változnak, és ez egészen 1934-ig, az utolsó iratok megjelenéséig kitart. A különböző jegyzőkönyvek és jelentések is államnyelvűek.

Megállapítható, hogy az egyes konkrét feladatokat ellátó somorjai állami hivatalok írásbeli nyelve a jegyzői vagy akár a jelentős mértékben szlovák nyelvű járási hivatalhoz (lásd V. 3.1. fejezet) viszonyítva is kimondottan (cseh)szlováknak hat, nem is beszélve a kereskedelmi vállalatokról és az egyesületekről (lásd alább a következő fejezeteket). Ennek feltehetően az lehet az egyik oka, hogy egy pontosan megszabott, az államigazgatáshoz szorosan kötődő feladatot végeztek, államnyelvi mintákból dolgozva (nyomtatványok, törvények, határozatok). A csekély forrásanyagból persze egyáltalán nem lehet következtetni arra, hogy más, esetleg kevésbé hivatalos dokumentumformák esetében (levél helyi magánszemélyeknek vagy hivataloknak, stb.) is ilyen mértékben túlsúlyban volt-e az államnyelv.

2.2. Gazdasági és pénzügyi vállalatok

2.2.1. Somorjai Hitelintézet Rt.

Ahogy a dolgozat legelején részletesebben volt róla szó, noha az új köztársaságban a bankok törvényileg meghatározott ügyviteli nyelve a csehszlovák lett, a „csehszlovák” nyelv csak fokozatosan terjedt el az 1918 előtt főleg osztrák és magyar tőkével működő szlovákiai bankokban. Még a 20-as évek második felében is csak a szlovákiai pénzintézetek 25-35 %-ában volt szlovák nyelvű ügyintézés, a többiben magyar és német. (Vö. I. 4. fejezet)

Somorján a két világháború között két bank (hitelintézet) működött: a Somorjai I. Takarékbank Rt., amit 1928-ban felszámoltak, helyette a Szlovák Népbank létesített a községben helyi fiókot. A másik pénzintézet az 1894-es alapítású és egészen 1945-ig működő Somorjai Hitelintézet Rt. volt, ennek az iratai közül sikerült néhányra rátalálnom. Somorjai Hitelintézet Rt. a banki ügyletek minden ágával foglalkozott: hitelek és jelzálogkölcsonök folyósításával, értékpapírok vételével és eladásával, bel- és külföldi átutalások végrehajtásával, tűz-, betörés- és életbiztosításokkal, stb. (Vö. Felsőcsallókőz II. évf. 17. sz.) A pénzintézet fennmaradt dokumentációjában megtaláltam a részvénytársaság több alapszabály-változtatását 1921-től kezdődően. Maga az alapszabály magyar nyelvű, de a későbbi módosításokkor már vannak szlovák megjegyzések is. Az első államnyelvi betét az 1927-es alapszabály-módosítás alkalmával jelenik meg a cégbíróságtól származó egyik dokumentumban – ami persze inkább a cégbíróság nyelvhasználatát dokumentálja, mint a bankét, annál is inkább, mert ez a hivatalos cégbírósági államnyelvi bejegyzés ugyanebben a formában megjelenik több más cég és szövetkezet dokumentumaiban is¹⁶¹.

Tento dodatok stanov zapísaný je na st. ... seznam obchodných firiem spoločenských.¹⁶²

Az 1932-es alapszabály-változtatásnál a következő bejegyzés olvasható:

Meno spoločnosti znie: „Šamorínsky úverný ústav účastiarska spoločnosť, po maďarsky: Somorjai hitelintézet részvénytársaság, po nemecky: „Šamoriner Kreditanstalt

¹⁶¹ Vö. VI. 2.2.3. és VI. 2.3. fejezetek

¹⁶² Az alapszabály ezen függeléke a társadalmi kereskedelmi vállalatok jegyzékének ... oldalán van bejegyezve. (ford. L. A.)

Aktiengesellschaft”. Reč spravovania ústavu je maďarská. Vyhlášky ústavu sa uverejňujú v časopise „Somorja és vidéke (Šamorín a okolie)”.¹⁶³

Tehát egyértelműen kinyilatkoztatják, hogy a társaság ügyviteli nyelve a magyar. A feltárt anyag is ezt támasztja alá, a jegyzőkönyvek, a közgyűlési meghívók, a statisztikák, mérlegek, az üzleti jelentések, a zárszámadások mind-mind magyarul vannak vezetve. Néhány hivatalos irat, mint például a részvényesek aláírásmintáival ellátott cégjegyzési címpéldányok kétnyelvűek (egy ilyen kétoldalas iratmásolat a Függelék 27-28. oldalán látható). A közjegyzői hitelesítések viszont államnyelvűek, akkor is, ha magyar vagy kétnyelvű iratot hitelesítenek, ahogy ez ugyanebben a dokumentumban látszik is. Államnyelvűek a vizsgált anyagban a minisztériumok levelei, felszólításai, illetve a cégbíróság által bejegyzett változások a részvénytársaság üzletmenetében. 1925-ből találtam egy pénzügyminisztériumtól érkezett kétnyelvű levelet, amelyben ez egyik lapon államnyelven, a következőn magyarul szerepelt ugyanaz a szöveg (egymás utáni kétnyelvűség, vö. V. 3.3.3. fejezet). A Somorjai Hitelintézet Rt. az államnyelvű levelekre is magyar nyelven reagál, magyarul fogalmazza meg válaszait a cégbíróságnak vagy akár a nemzeti banknak is. A szimbolikus kétnyelvűség azonban ezekben a magyar nyelvű levelekben sem ritka, vagyis hogy a megszólítást, az adott szerv nevét államnyelven írják, ezután következik a magyar nyelvű főszöveg. (Vö. V. 4.3. fejezet) A tulajdonnevek esetében az azonosítás, a hivatalosság és a törvényeknek megfelelés is fontos szempont lehetett, több példa van rá, hogy kizárólag ezek szerepelnek hivatalos államnyelvi változatukban. Az egyik megszólításban például még a magyar megszólításokban alkalmazott Tisztelt (T.) rövidítés is magyar, egyedül az intézménynév és név részét képező vagy nem képező városnév van szlovákul:

T. Národná banka ceskoslovenská filiálka, Bratislava

2.2.2. Somorja-Úszor Helyi Érdekű Vasút Rt.

A két világháború között a vasút gazdaságilag és közlekedésileg jóval nagyobb jelentőségű volt, mint manapság, még az új államhatárok meghúzásában is fontos szerepet játszott. 1918 előtt az Osztrák-Magyar Monarchiában a vasutaknak csupán egy kis része volt állami tulajdonban, zömüket magántársaságok üzemeltették. Az államváltás után megkezdtek a vasutak államosítását, ez viszont Szlovákiában – Csehországgal ellentétben, ahol 1925-re

¹⁶³ A társaság neve a következő: „Šamorínsky úverný ústav účastiarska spoločnosť, magyarul: Somorjai hitelintézet részvénytársaság, németül: „Šamoriner Kreditanstalt Aktiengesellschaft”. Az intézet tárgyalási nyelve a magyar. Az intézet hirdetményei a „Somorja és vidéke” (Šamorín a okolie) című lapban jelennek meg. (A kurzívval jelölteket ford. L. A.)

nagyjából be is fejeződött a folyamat – nehézkesen haladt. Még a vizsgált korszak végére is csak a teljes vonalhossz kb. felét sikerült államosítani (Vadkerty 1993:181). A vasút ügyviteli nyelve a (cseh)szlovák lett, az államosított vasútnál nagy számban bocsátottak el magyar nemzetiségű alkalmazottakat: 1930-ra a magyar nemzetiségű vasúti alkalmazottak aránya csupán 1,02 %-ot tett ki (vö. Gyönyör 1994:25). Külön törvény csak 1937-től szabályozta a vasút nyelvét (ez volt a 86. sz., ún. vasúti törvény). Ennek 111. §-a szerint a hirdetményeket, feliratokat, menetrendeket államnyelven kell megjelentetni. 1938 tavaszán az akkor már reménytelen helyzetben levő csehszlovák állam új nyelvhasználati rendelkezéseket fogantatosított (vö. I. 1., I. 2., I. 4. fejezet), amelyek nyomán a kisebbségek lakta területeken az addig egynyelvű vasúti állomásnevek mellé az ott élő kisebbség nyelvén is felkerült a megnevezés (vö. Szabó Mihály 1998:140). A gesztusnak azonban Csehszlovákia gyors felbomlása miatt gyakorlati jelentősége már nem volt.

Somorján csak egy kisebb vasúttársaság működött, a Somorját a néhány km-re található Úszorral összekötő vasútvonalat üzemeltető Somorja-Úszor Helyi Érdekű Vasút Rt. (Akciová spoločnosť železničnej trate Šamorín-Úzor), amely a Pozsony-Komárom vasúti fővonal részeként működött, de a kutatott korszak alatt végig magántulajdonban volt, így, mint később látni fogjuk, adminisztrációját magyarul végezte.

A társaság fennmaradt dokumentumaiban találtam egy érdekes levelet a viharos és bizonytalan 1919-es évből, amelyben a vasúttársaság helyi vezetője panaszkodik az – akkor még sokak által nem véglegesnek hitt – államfordulat utáni állapotokról a magyarországi vasúti felügyelőnek. A levél egyébként teljesen magyar nyelvű, a vizsgált forrásanyagban tartalmi szempontból számít ritkaságnak, mert a többi kategóriában (jegyzői hivatal, járási hivatal, egyházak, stb.) vizsgált dokumentumokra nem jellemző, hogy akár csak egy utalás is kegyen bennük az államfordulatra.

A Cseh-szlovák megszállás alatt nyögünk. Teljesen el vagyunk zárva a világtól. A postát titkon a mosonmegyei Rajka községe át bonyolítjuk le, mely túl van a demarkációs vonalon. Somorján különben az itteni laktanyában elhelyezett zászlóalj cseh-legionárius csendesén viselkedik még eddig. Hogy meddig lesz így, ki tudja?

A feltárt anyagban már 1919 októberében megjelent a (cseh)szlovák nyelv: a pozsonyi zsupán hívta fel egy kétnyelvű levélben a részvénytársaság figyelmét fizetési kötelezettségére. A vasúttársaság belső, kimenő leveleiben azonban a vizsgált korszak elején még a magyar

nyelv kizárólagos, kimutatásai, levelezései a jegyzői hivattal, bankokkal mind magyarok, sőt a szlovák teljhatalmú miniszternek is magyarul írnak („Dr. Srobár Lőrinc úrhoz”) az ügyben, hogy oldja fel a részvénytársaság jövedelmét a zárlat alól. Az államnyelvet ekkor még csak egy-egy beérkező dokumentum képviseli. Ilyen az adóhivatal levele 1920-ból, ahol azonban a részvénytársaság neve a helységnév kivételével itt is magyarul szerepel (Somorja-Úszor h. é. vasúti rt. Šamoryn). Az 1920-as évek elejétől aztán kezd jobban elterjedni az államnyelvűség, a társaság pecsétje is kétnyelvűvé válik, bár ez ekkor is jobbára a társasághoz érkezett levelekben (a csehszlovák államvasutaktól, a kerületi bíróságtól, stb.) nyilvánul meg, a vasút továbbra is magyar nyelven levelezik, magyarul adja le a cégbíróságnak éves mérlegét, nyereség-veszteség számláját és közgyűlési adatait. Gyakori az a ma furcsának ható eljárás, hogy a cégbíróság vagy a kerületi bíróság a választ ugyanarra a vasúttársaság által küldött géppel írt levélre írja, oly módon, hogy a lap bal oldalára szlovákul, jobb oldalára pedig magyarul írják rá kézzel a rendelkezést. Kétnyelvű válasz érkezik tehát, ahol az államnyelvi és a magyar főszöveg általában megegyezik egymással. Jellemző vonásuk, hogy a megszólítás („*Správa firmy*”¹⁶⁴) és a keltezés csak szlovák nyelvű, a szöveg érdemi része viszont mindkét nyelven szerepel.

1936-tól figyelhető meg, hogy megjelennek a vasúttársaság által megfogalmazott szlovák nyelvű iratok is, ezek főként beadványok a felsőbb hivatalokhoz, pl. a fent említett cégbírósághoz. 1938-ban pedig már a részvényesek meghívóját az éves közgyűlésre is államnyelven küldik ki. A Somorja-Úszor Helyi Érdekű Vasút Rt.-ről tehát a Somorjai Hitelintézet Rt.-hez hasonlóan (lásd előző fejezet) szintén elmondható, hogy a (cseh)szlovák nyelv aktív használata csak a vizsgált időszak végére jelent meg, addig gyakorlatilag mindenki magyarul kommunikáltak, számottevő mennyiségű államnyelvi dokumentum csak a beérkező iratok között található.

2.2.3. Somorjai Hengermalom és Villamosmű Rt.

A Somorjai Hengermalom és Villamosmű Rt. 1911-ben alakult és egészen az államosításig működött, ők biztosították a község villamosáram-ellátását. Az alapszabályzat és annak egy módosításai 1911-től mind megtalálhatók az anyagban, ezek magyar nyelven íródtak. 1919-

---

¹⁶⁴ Cégzetőség (ford. L. A.)

től azonban a cégbíróság mindegyik alapszabály-módosításhoz hasonló szlovák megjegyzést fűz, mint amilyent a Somorjai Hitelintézet Rt. esetében is láttunk. (VI. 2.2.1. fejezet):

„Táto zmena stavov je zapísaná u Sedrie v Bratislave na strane ... sväzku ... soznamu obchodných firiem spoločenských v Bratislave.”¹⁶⁵

A vizsgált korszak elején a részvénytársaság levelezése, adminisztrációja még mindkét irányban inkább magyar nyelven folyt, bár az iratokon már 1918-tól megjelenik a csehszlovák nyelvű okmánybélyeg. Az adminisztráció, a jegyzőkönyvek, a közgyűlésre szóló meghívók pedig az egész vizsgált időszakban magyar nyelvűek maradtak. A vasúttársasághoz hasonlóan a Somorjai Hengermalom és Villamosmű Rt. is leginkább a kerületi cégbírósággal levelezett, akinek magyarul küldték el zárszámadásait és éves pénzügyi mérlegüket. Ezekre a bíróság legtöbbször ugyanazzal a módszerrel válaszolt, mint a vasúttársaságnak, azaz kézzel írt kétnyelvű választ küldött ugyanazon a papíron. A részvénytársaság a Somorjai Jegyzői Hivatallal is magyarul levelezett, amit a jegyzői hivatal iratai is megerősítenek. A társaságnak volt egy háromnyelvű nyomtatványa, ezt használták levelezéseik során. A nyomtatványon a társaság neve, takarékpénztári száma, táviratcíme valamint székhelye szerepelt, az első helyen szlovák, a másodikon német, a harmadikon pedig magyar nyelven. A későbbi időszakból származó anyagban már nem ritkák a (cseh)szlovák nyelvű iratok sem, ám a pénzügyintézethez és a vasúttársasághoz hasonlóan itt is igaz, hogy leginkább a felsőbb szervektől – minisztérium, cégbíróság – érkezett levelek válnak gyakrabban államnyelvűvé. Az iratok között találtam egy fordítást is, a Somorjai Hengermalom és Villamosmű Rt. egyik kerületi cégbírósághoz intézett 1931-es levelét a cégbíróság fordítója szlovákra fordítja, pontosabban inkább szlovák nyelvű kivonatot készít belőle. Ez azt jelzi, hogy ekkor, 1931-ben már a magyar nyelvű kommunikáció nem volt mindig zökkenőmentes, főleg a felsőbb (valószínűleg főleg csehszlovák alkalmazottakkal rendelkező) hivatalokkal.

2.3. Gazdasági szövetségek, társulások

Somorján is léteztek helyi jellegű, a környéken tevékenykedő gazdákat, iparosokat összefogó szövetkezetek, társulások. Közülük az 1887-ben alapított (Járási) Ipartársulatnak bukkantam rá néhány iratára. A társulat a járás mesterembereit próbálta meg összefogni, tagja volt a Túrőcsentmártoni Ipartársulatok Országos Szövetségének. Ellenőrizte, hogy az egyes

---

¹⁶⁵ Az alapszabályok ezen változásai Pozsonyban, a cégbíróságban a társadalmi kereskedelmi vállalatok .... jegyzékének ... oldalán vannak bejegyezve. (ford. L. A.)

iparosok rendelkeznek-e iparüzési joggal, illetve átvette a járási hivataltól az iparigazolványok intézésének és az építési engedélyek vélelmezésének ügyét, vagyis részben adminisztratív, hivatali jogkörrel is rendelkezett. A végzett iparostanoncoknak munkabizonyítványt adtak ki, de előbb vizsgát kellett tenniük az Ipartársulatnál, hogy bizonyítsák rátermettségüket és szakismeretüket az adott iparban (Felsőcsallókőz II. évf. 18. sz.).

A fennmaradt iratok nagyobbik részét tanoncszerződések teszik ki. Két típusuk van: magyar nyelvű nyomtatványok, ezek magyarul vannak kitöltve (5 db.), valamint kétnyelvű nyomtatványok, ezek vagy két nyelven (1 db) vagy magyarul (4 db.) vannak kitöltve. A kétnyelvűen kitöltött űrlapot a Függelék 29. oldalán mellékelem. A keltezésekben viszont még magyar nyelvű kitöltéskor is gyakoribb a szlovák helységnév használata, azaz a helységnevek esetében keltezésnél a kódváltott forma dominál.

Kelt Štvrtek na Ostrove 1923. évi febr. hó 21-én

Az anyag többi részét magyar nyelvű munkabizonyítványok és kétnyelvű községi bizonyítványok alkotják (ezek vegyesen, vagy magyarul vagy szlovákul vannak kitöltve, kétnyelvű kitöltésre itt nem találtam példát), illetve fennmaradt még egy szlovák nyelvű anyakönyvi kivonat 1927-ből, amelynek érdekessége, hogy a szlovák nyelvű szövegben a helységnév magyar alakváltozatát használják. Itt is kódváltás történik tehát, csak éppen a szlovák bázisnyelvbe ágyazódik be a magyar vendégnyelvi betét, bázisnyelvi toldalékkal. A keltezésben is a magyar nyelvű változatot használják.

Svedčím, že sa tento výťah obsažne srovnáva s matrikou *Nagymagyarskeho* matrikárskeho obvodu.

V *Nagymagyar* 10. augusta”

A Járási Ipartársulat fentebb említett dokumentumain kívül megtaláltam még a Somorja és Vidéke Iparosainak Anyagbeszerző Szövetkezete 1921-es évi alakuló közgyűlésének alapszabályát. Ebben a szövetkezet alapcéljait határozzák meg: anyagokkal, gépekkel ellátni tagjai iparát. Az alapszabály magyarul készült, a keltezés és az aláírások is magyar nyelvűek, az egyedüli kivétel a szövetkezet székhelyének megjelölése, ahol Somorja szlovák neve szerepel (Šamorín). A magyar szöveg után következik az előző fejezetekben már több alkalommal tapasztalt szlovák cégbírósági bejegyzés (lásd VI. 2.2.1., VI. 2.2.3. fejezet), de

a szövetséget neve itt is magyarul van megadva – vagyis hivatalosan is magyar névvel lett bejegyezve.

„Stanovy sú zapísané u sedie v Bratislave na srane ... obchodných firiem spoločenských spolu s príslušnou firmou: „Somorja és vidéke iparosainak anyagbeszerző szövetsége””.¹⁶⁶

2.4. Kulturális és művelődési egyesületek

A két világháború közti Somorját gazdag egyesületi élet jellemezte. A különböző kulturális-közművelődési egyesületek (Somorjai Kaszinó, Somorjai Munkás Önművelődési Kör) előadásokat szerveztek, felolvasóesteket, színelőadásokat tartottak. Fontos szerepet töltött be a Csallóköz Múzeum Egyesület, amely a táj értékeit összegyűjtő Csallóközi Múzeum támogatásával jött létre. Az egyesület feladata volt az összegyűjtött anyag katalogizálása, elrendezése. A nagyközségben emellett karitatív munkát végző humanitárius egyesületek (ilyen volt a Gyermekvédő Liga), társadalmi és egyházi egyesületek, sportegyesületek (Somorjai Testgyakorlók Köre) és védelmi egyesületek (Somorjai Önkéntes Tűzoltóegyesület) is működtek a korban (vö. Édes 2005:238-246). A számos különböző egyesület közül azonban csak néhánynak sikerült pár dokumentumát felkutatnom.

A Csehszlovákiai Magyar Dalos Szövetség somorjai csoportja 1935-ben alakult. A szövetség célja a „magyar dal pártolása” volt, ennek megfelelően a somorjai csoport is járta az országot és különböző rendezvényeken vett részt. Az egyesületi üléseken készült jegyzőkönyveket találtam meg, 1935-től egészen a vizsgált korszak végéig. Mind magyarul készült, az államnyelv semmilyen szinten nem nyilvánul meg bennük; a jegyzőkönyveket olvasva nem is lehet észrevenni az 1938-as államváltást sem, erre semmilyen nyelvi vagy tartalmi utalás nem található.

A helyi társadalmi egyesületek főleg egyházi irányítás alatt működtek. A Somorjai Protestáns Nőegylet tagjai az evangélikus vagy a református egyházközösség tagjaiból kerültek ki, volt saját elnökségük és választmányuk. (A választmány legalább kétharmadának

---

¹⁶⁶ Az alapszabály a cégbíróságon Pozsonyban a társadalmi kereskedelmi vállalatok jegyzékének ... oldalán van bejegyezve a szóban forgó („Somorja és Vidéke Iparosainak Anyagbeszerző Szövetsége”) vállalattal együtt. (ford. L. A.)

nőnek kellett lennie.) Fő céljuk a jótékonyság volt, de feladatuknak tekintették a református és evangélikus templomok belsejének gondozását is. A célok elérése érdekében teaesteket, karácsonyi vásárokat rendeztek, s a befolyt összegekből valamint a tagdíjakból és adakozásból támogattak iskolás gyerekeket vagy szegény sorsú nőket. A nőegylet általam megtalált naplójában 1930-tól 1939-ig szerepelnek bejegyzések – a Somorjai Dalos Szövetséghez hasonlóan kizárólag magyarul. A naplóban pl. a szegény sorsú gyermekeknek nyújtott adományok listája, a kiadások, az egylet jövedelme van feljegyezve, és ebben sem történik semmilyen utalás az 1938-as visszacsatolásra.

A Római Katolikus Legényegylet története régre nyúlik vissza, 1886-ban alakult, akkor még a budapesti központi egylet egyik fiókjaként. Felolvasóesteket, színelőadásokat, ünnepélyeket szervezett, amelyek célja a vallásos és erkölcsös életre nevelés volt. Egyike volt a legaktívabb somorjai szervezeteknek, elsősorban a fiatalságot próbálta meg összefogni. Voltak egyházi és világi vezetői is, 1931-ben átadott székháza a város kultúrházaként is funkcionált. Az 1925 és 1936 közötti választmányi gyűlésekről készült jegyzőkönyvek sikertelenül rábukkannak. Ez idő alatt az első években havonta, később évente kétszer-három alkalommal tartottak ilyen gyűlést, amelyen megtárgyalták az egylet ügyes-bajos dolgait. A jegyzőkönyvek nyelve az egész időszakban kizárólag magyar, mindössze a helységnevek és részben az intézménynevek fordulnak elő kódváltott szlovákos alakban (Bratislava, Bratislavai I. Takarékbank Rt.), valamint az ország fizetőeszközét tüntetik föl hivatalos államnyelvi rövidítéssel KČ-nek.

Összességében a kevés fellelhető dokumentum alapján is kijelenthető, hogy a döntően magyarok lakta Somorján tevékenykedő különböző kulturális-közeleti egyesületek saját belső adminisztrációjuk és kommunikációjuk során kizárólag a magyar nyelvet használták. Mivel csak az ilyen jellegű nyelvhasználatra utaló dokumentumok kerültek elő (jegyzőkönyv, egyesületi napló), az egyéb kommunikációs aktusok – hatóságokkal való érintkezés, levelezés, stb. – nyelvi jellemzőiről semmit nem tudhatunk, csupán az előző fejezetekben bemutatott kereskedelmi társaságok gyakorlatából következtethetünk rá, hogy valószínűleg az egyesületek is többnyire vagy szinte kizárólag magyarul leveleztek.

2.5. Összefoglaló megjegyzések

a) A vizsgált somorjai állami hivatalok – Adóhivatal, Járási Munkaközvetítő Hivatal, Közalkalmazottak Gyógyalapjának Járási Testülete – fellelt dokumentumaiban az államnyelv az általános, a magyar csak szórványosan vagy egyáltalán nem jelenik meg, ellentétben a járási vagy akár a jegyzői hivatalnál megfigyeltekkel (vö. V.3.1. fejezet). Fontos hangsúlyozni, amit már a VI. fejezet bevezetőjében is leszögeztem, hogy a korlátozott és nem reprezentatív összetételű anyagmennyiség miatt nagyon óvatosan szabad csak következtetéseket levonni. (A fenti hivataloknál például egyáltalán nem találok ügyfeleknek írt vagy tőlük kapott levelekkel, amelyek elvileg forrásai lehetnének a magyar nyelvnek) Ez a megkötés és óvatosság a többi intézmény esetében is érvényes.

b) Teljesen más a helyzet a három különböző területen tevékenykedő részvénytársaság, a Somorjai Hitelintézet Rt., a Somorja-Úszor Helyi Érdekű Vasút Rt és a Somorjai Hengermalom és Villamosmű Rt. nyelvhasználatát illetően. Levelezésüket és adminisztrációjukat magyarul végezték, a (cseh)szlovák nyelv jobbra csak az állami hivatalok által küldött dokumentumokban képviseli magát, amelyekre aztán a vállalatok magyarul válaszoltak (kétnyelvű közlésaktus, vö. III. 4.4. fejezet). A 30-as évek második felétől kezdve viszont a vasúttársaság már maga is kezd megfogalmazni államnyelven írt leveleket, beadványokat.

c) A kulturális-közművelődési egyesületek felkutatott naplói, jegyzőkönyvei szintén teljes egészében magyar nyelvűek. Bár nincs rá konkrét adat, de okkal feltételezhető, hogy a somorjai részvénytársaságokhoz hasonlóan levelezésüket és egyéb ügyintézésüket is legalább ugyanakkora mértékben magyarul folytatták.

d) A vizsgált anyagban a gazdasági egyesületeket képviselő (Járási) Ipartársulat iratai közül magyar nyelvű munkabizonyítványok valamint különböző előregyártott magyar és kétnyelvű nyomtatványok (tanonc-szerződések, községi bizonyítványok) kerültek elő. Ez utóbbiak között akad példa magyar, szlovák és kétnyelvű kitöltésre is, a kicsi anyagmennyiség miatt semmilyen összefüggés vagy tendencia megállapítására nincs mód.

VII. Összegzés

A szlovákiai magyar nyelvváltozatok mai állapota elkerülhetetlen következménye azoknak a változásoknak, amelyek a felvidéki magyarság életében az első Csehszlovák Köztársaság 1918-as megalakulása után következtek be és fejtették ki az elmúlt 90 évben hatásukat, mindenekelőtt a beszélők természetes és rákényszerített kétnyelvűvé válásának, az anyanyelvi oktatási lehetőségek beszűkülésének, az anyaországtól való viszonylagos elválasztottságnak, a kisebbségi gazdasági, társadalmi és politikai marginalizálódásnak.

Dolgozatomban a kétnyelvűsödés gyökereinél próbálok vizsgálni, a két világháború közötti (cseh)szlovák-magyar kétnyelvűséget vizsgálom szociolingvisztikai módszerekkel. Az idevágó szociolingvisztikai, történelmi, nyelvpolitikai, névtani valamint kontaktológiai szakirodalom áttanulmányozása után (vö. *Hivatkozott és felhasznált szakirodalom*) a kor egyes kiválasztott nyelvhasználati színtereinek nyelvhasználatát vettem górcső alá. Vizsgálom a korabeli csehszlovákiai magyar nyelvű sajtónak a nyelvét, a tankönyvek nyelvét, az állami és egyházi hivatalok és egyéb szervezetek nyelvhasználatát – az eltelt időre való tekintettel csak írott nyelvi forrásokra támaszkodva. A napisajtó és a csehszlovákiai magyar tankönyvek kivételével a vizsgálat forrásai a két háború közötti Somorja nagyközséghez (mai terminológiával kisváros) kapcsolódó fennmaradt írásos dokumentumok.

A felkutatott újságokban, könyvekben, dokumentumokban a szociolingvisztikai, azon belül a kétnyelvűséggel kapcsolatos eddigi vizsgálatok eredményeire támaszkodva, azok módszereit felhasználva elemeztem a korabeli magyar-(cseh)szlovák kétnyelvűséget, a forrásanyag jellegétől és nagyságától függően különböző módszertani elvek alapján. A sajtótermékeknél és a tankönyveknél elsősorban az államnyelv – a „csehszlovák nyelv” – magyar szövegbe ágyazódását, a kódváltás jelenségét vizsgáltam. Azokat az indítékokat próbáltam feltárni, amelyek zárt keretek közt (tehát a sajtó vagy a tankönyvek nyelvében) kódváltást eredményeztek. A köznévi kódváltás mellett fontos szerepet játszik a tulajdonnévi kódváltás, hiszen a vendégnyelvi betétek nagy része földrajzi- vagy intézménynév. Azt elemeztem, hogy milyen helyzetben választják a kor sajtótermékeiben magyar nyelvű szövegben egy adott köznévi vagy tulajdonnévi szlovák változatát (kódváltás), és ennek a választásnak mi (lehet) a funkciója. Kontrasztív vizsgálatokat is

végeztem, mennyiségileg (arányaiban) is összehasonlítva a magyar és az államnyelvi változatok előfordulását. A munka során többször komolyan boncolgattam a kölcsönszavak problematikáját is, vagyis hogy egy-egy esetben kódváltásról vagy inkább kölcsönszó-jelenségről van-e szó. A köznévi kódváltásokat emellett a nyelvköziség szempontjából is vizsgáltam: idézéssel, utalással, az államnyelvi betétet lefordításával a szöveg nyelvközi beszédaktusokra jellemző jegyeket vesz fel.

Az államigazgatási szervek és egyéb hivatalok, intézmények, szervezetek írásos dokumentumainak kutatásakor más módszertant követtem, hiszen ezekben az iratokban nem feltétlenül magyar az írásbeli diskurzus elsődleges nyelve, a teljesen magyartól a teljesen (cseh)szlovák nyelvű iratokig a kétnyelvűség egész skálája megtalálható közöttük. Magyar szövegek esetén itt is figyeltem az esetleges szlovák betétek bekerülését a bázisszövegbe, de fontos szerepet kapott a különböző nyelvű – magyar, (cseh)szlovák, kétnyelvű – iratok arányának kvantitatív elemzése az egyes mintákban, a nyelvválasztást befolyásoló tényezők és a lehetséges motivációk vizsgálata, valamint azoknál az iratoknál, amelyekben mindkét nyelv megnyilvánul, a kétnyelvű iratok kategorizálása és különböző aspektusokból történő elemzése is. A kétnyelvűségre jellemző jelenségeket a kétnyelvű kommunikáció és a nyelvközi kommunikáció összefüggéseiben is szemügyre vettem.

A két világháború közötti „csehszlovák”-magyar kétnyelvűséget elemző munkám nyilvánvalóan nem készült, nem is készülhetett a teljesség igényével. A téma annyira szerteágazó, hogy az egyes vizsgált területek és jelenségek alapos feltárása külön-külön is éveket venne igénybe. Szándékom ezért inkább az átfogó, összefoglaló jellegű bemutatás volt, szándékosan a nyelvhasználat elemzésére helyezve a hangsúlyt – a nyelvi elemzés legtöbbször elmaradt vagy csak korlátozottan van jelen. A vizsgált nyelvhasználati színterek között nagy az aránytalanság, a napisajtó és a közigazgatási hivatalok nagyszámú forrásanyaga mellett a többi típusú dokumentumból kevesebbet sikerült átkutatni, ezek ugyanis hiányosan maradtak fenn vagy a kutatómunka idején nem voltak elérhetők. Mivel a témával ilyen átfogó jelleggel még senki nem foglalkozott és szakirodalomra sem nagyon támaszkodhattam (a mai kétnyelvűség-kutatás sem foglalkozik túl mélyrehatóan az írott nyelv kétnyelvűségével), sokszor a sötétben tapogatóztam és benyomásaimra támaszkodtam, amiket nem mindig sikerült kvantitatív adatokkal alátámasztani, illetve pontos, behatárolható kategóriákkal körülírni¹⁶⁷. Így

---

¹⁶⁷ Az írott nyelvi kódváltás jelenségeit például jobb híján a beszélt nyelvi kódváltás kategóriáival írtam le, bár tisztában vagyok vele, hogy ezek nem mindig fedik egymást maradéktalanul.

a magyarázati adekvátság elve is csorbát szenvedett. A pontos elemzést az eltelt 70-90 év is nehezítette, egyes kontextuális, helyzetbeli jelentéseket ma kevésbé érthetünk. Az adatok számának növelésével és a módszertani elveknek az eddigi eredményeket figyelembe vevő finomításával is tovább lehetne tehát közelíteni a reprezentativitás és a leíró adekvátság követelményeihez. Ez mind a jövő feladata lehet, s emellett szükségeseek lennének kontrollkutatások is: érdekes lenne például az eredményeket összevetni egy másik, Somorjától eltérő helyzetű település (pl. a szlovák többségű Pozsony) korabeli nyelvhasználatával, a mai szlovákiai magyar tankönyveket összehasonlítani a két világháború közöttiekkel, vagy az akkori hivatali nyelvhasználatot a maival (látszólagosidő-vizsgálat, vö. Trudgill 1997:47). Az ilyen jellegű további kutatásokhoz remélhetőleg megfelelő inspirációként és hasznos alapul szolgálhat ez a doktori disszertáció is.

A dolgozathból levonható általánosabb tanulságok és következtetések az egyes nyelvhasználati szinterekre lebontva a következőképpen összegezhetők:

I. A sajtó nyelvével kapcsolatos megfigyelések

a) A kétnyelvűségnek a magyar nyelvű sajtóban megjelenő leggyakoribb sajátossága a mai szemmel nézve viszonylag gyakran megjelenő (köznévi és főleg tulajdonnévi) kódváltás. A kódváltások motívumairól és funkcióiról a vizsgált anyag alapján a következők állapíthatók meg:

- A legtöbb köznévi kódváltás a gyakorlati szempontból fontos azonosítás, hitelesítés, illetve valamilyen stílushatás és/vagy elhatárolódás elérése céljából történik. Az azonosítás és a hitelesítés esetében azért használják az államnyelvet, hogy egy adott fogalmat az olvasók könnyebben be tudjanak azonosítani, illetve hogy a fogalom használatát hitelessé tegyék. Az egyértelműsítés miatt többször mindkét változatot használják, úgy, hogy az egyik nyelvű alakot zárójelbe teszik vagy más módon megkülönböztetik. A stílushatás elérése céljából történő kódváltás általában vagy idézetszerű, vagy az újságírók személyes „betoldása” stilisztikai többlet kifejezése céljából (hogy stílusosabbá, kifejezőbbé tegyék írásukat).

- A magyar sajtóban a (cseh)szlovák tulajdonnevek (földrajzi- és intézménynevek) használatában a gyakorlati okok mellett komoly szerepet játszott a hatósági szabályozás elfogadása, vagyis a hivatalos csehszlovák nevek használata, amit kutatásom is megerősít. A két háború között a magyar helységnevek csak a (cseh)szlovák név mellett/után voltak hivatalosak, némelyek pedig egyáltalán nem, ami meg is mutatkozik: a helységnevek gyakoribbak államnyelven, mint a többi tulajdonnév. Emellett fontos szerepet játszhatott a gyakorlati funkció: a kódváltás segített az adott földrajzi- vagy intézménynév beazonosításában, egyértelművé tételében vagy akár megismertetésében. Gyakori, hogy párhuzamosan van jelen mindkét nyelvi változat. Jól megfigyelhető, hogy ahol kiemelten fontos az egyértelmű azonosítás, ott sokkal gyakoribb a kódváltott forma választása: címzésekben, hirdetésekben például különösen sokszor fordul elő (cseh)szlovák helység- és utcanév.
- A magyar nyelvű szövegbe beépülő (cseh)szlovák kifejezések jelentős része belső, kontextuális okokra is visszavezethető: az egyes újságírók szókészlete, a két nyelvben való jártasságuk, emocionális vagy presztízismotívumaik is eredményezhették a kódváltások használatát. A két világháború közt még nem olyan mértékben identitásjelző a nyelv választás, az a fajta mi-ők kód, amely a mai szlovákiai magyar sajtó nyelvhasználatát (és a nyelvhasználatot általában) jellemzi, még nem alakult ki.¹⁶⁸ A két nyelv „keverésének” még nem alakult ki az a több évtizedes rutinja, amely a mai sajtót (és általában a magyar nyelv szlovákiai kontaktusváltozatát) jellemzi, így a kódváltások kívülről nézve logikátlanul és következetlenül, „ad hoc” módon jelennek meg. Az is valószínű, hogy az újságírók ebben az időben csak tapogatóztak, nem volt világos számukra, mit engedhetnek meg maguknak az újonnan alakult helyzetben. A kódváltások használata némely esetben akár egyfajta nyelvi játéknak is felfogható, az újságírók az „új” nyelvet szövegeikbe mintegy érdekességből is beépíthették.

¹⁶⁸ A szlovákiai magyar identitás és annak egyik nyelvi kifejezőeszköze, amely a jelöletlen magyar kóddal csoporthoz való tartozást, a jelölt szlovák kóddal pedig csoporton kívüliséget fejezett volna ki, közvetlenül Trianon után még csak kialakulóban volt. A mai sajtó névhasználatát már erősen befolyásolja ez az évtizedek folyamán kialakult mi-ők kód elkülönítése. Ma általában magyar nyelven írják a magyar nyelvterületen található települések nevét, a szlovák nyelvterületen találhatóak közül pedig a nagyobb vagy valamilyen „magyar” szempontból jelentős és ismert helységek nevét. A ma már kevésbé közhírt magyar nevű szlovák falvak nevét viszont szlovákul szokás feltüntetni (sok esetben szinte teljesen feledésbe is merült a magyar név).

b) A kódváltások nyelvi sajátosságai

- A két háború közti magyar sajtó szövegeiben az államnyelv leggyakrabban egyszavas betoldásként, azaz bázistartó kódváltásként van jelen (ritkábban szószerkezet vagy mondat formájában). Szövegszerűen a szlovák nyelv ritkán, akkor is csak hirdetésekben jelenik meg (ilyennel legtöbbször a *Somorja és vidéke* regionális hetilap árverési hirdetéseiben találkoztam).
- A kódváltások a sajtóban meglepően gyakran jelzetlenek – nincsenek idézőjellel, zárójellel, metanyelvi megjegyzéssel vagy más módon kiemelve, elkülönítve a magyar szövegtől, hanem abba szervesen illeszkednek.
- Egyes esetekben szűk a kódváltás és a kölcsönszó közötti határ, bizonyos közhasználatúnak tűnő szlovák szavak nagy valószínűséggel már a korban is vagy akkor még kölcsönelemként integrálódva léteztek a magyar nyelv szlovákiai kontaktusváltozatában.
- Gyakori, hogy a kódváltott alakot a magyar nyelvű lexéma után közlik, leginkább zárójelben, illetve fordítva: a szlovák vendégszó után zárójelezzik a magyar megfelelőt. Ezekben az esetekben nem tipikus kódváltásról van szó, hiszen az egyik nyelvű alak a másik megismétléseként, fordításaként is felfogható, az üzenet a nyelvközi diskurzusokhoz hasonlóan módon megduplázódik.
- A szlovák betoldásokban sok a következetlenség, a nyelvi, helyesírási hiba, aminek az újságírók nem megfelelő (szlovák) nyelvi készsége lehet az oka.

II. A tankönyvekkel kapcsolatos megfigyelések

- A két háború közti tankönyvekben az újságokhoz hasonlóan a csehszlovák nyelv kódváltások formájában van jelen.
- Egyes tankönyvek teljes terjedelmükben, másoknak egyes fejezetei eleve szlovákból készült fordítások, ami önmagában hatással van a magyar változatukra. Az államnyelv

tehát a fordítás tényéből adódóan és az erősebb hatósági szabályozás – előzetes engedélyezés, ellenőrzés – miatt is fokozottan jelen van. A tankönyvek témái is gyakran kötődnek Csehszlovákiához és a „csehszlovák” néphez, ami szintén növeli az államnyelvi betétek előfordulási valószínűségét. A földrajzi nevek írásában egyértelműen a szlovák nyelv dominál, a korabeli csehszlovákiai magyar sajtóval összehasonlítva is (bár a biztos azonosítás céljából sok esetben zárójellezik mögötte a magyar nevet).

III. A hivatalok, szervezetek, vállalatok nyelvhasználatával kapcsolatos megfigyelések

a) A somorjai járási és jegyzői hivatal nyelvhasználata, az azt befolyásoló tényezők

- Mindkét közigazgatási hivatal (a járásra ez fokozottan igaz) szorosan kapcsolódott az állami közigazgatáshoz, ami nyilvánvalóan a centralizáció és az államnyelv elterjesztése irányába fejtett ki hatást. A hivatalok közötti kommunikáció nyelve így egyértelműen a (cseh)szlovák volt, ez a vizsgált anyagban is leképeződik. Ám ez nem azt jelenti, hogy a magyar nyelv kiszorult volna a hivatali nyelvből (bár tény, hogy a magyar iratok száma főleg a kezdeti időszakban volt jelentős): ha kisebb számban is, de végig képviseltették magukat, elsősorban a jegyzői hivatal irataiban. Annak, hogy a magyar nyelvű adminisztráció részben megmaradt, több oka lehetett. A korszak elején még a jogfolytonosság is közrejátszott, a Monarchia jogszabályai közül ugyanis néhány hosszabb-rövidebb ideig tovább élt. De a közigazgatásban dolgozók később is éltek (bár messze nem száz százalékosan) nyelvhasználati jogaikkal, azaz megfelelő kisebbségi részarányú községben és akár járási szinten is a magyart használták a „hivatalnokoskodás” nyelveként. A magyar nyelvűséget nyelvi hiány is eredményezhette: a magyar nemzetiségű hivatalnokoknak főleg a kezdeti időszakban hiányzott a kielégítő (cseh)szlovák nyelvtudása.
- A nyelvi adatok értelmezése azonban nem függetleníthető el a beszélők nyelvhasználatát befolyásoló külső tényezőktől. Számos, a nyelvhasználatot befolyásoló nyelven kívüli tényezőre (a hivatalnokok nemzetisége, nyelvi életrajza, nyelvi attitűdjei) azonban csak minimálisan sikerült fényt deríteni, ami megnehezíti a nyelvválasztás motívumainak pontosabb feltárását.

b) A jegyzői és járási hivatal iratainak nyelvi sajátosságai

- A járási és jegyzői hivatal fennmaradt irataiban a teljesen magyartól a teljesen csehszlovák nyelvű iratokig a kétnyelvűség egész skálája figyelhető meg. Van, hogy csak egy-egy szlovák szó (leggyakrabban tulajdonnév) ékelődik be a magyar szövegbe (kódváltás), de gyakran előfordul, hogy a hivatalos irat bizonyos részeit (leginkább a formai jegyeket) államnyelven írják (szimbolikus kétnyelvűség). Vannak iratok, melyekben egyformán hangsúlyos a magyar és a szlovák nyelv, vagy oly módon, hogy a szöveg a másik nyelven megismétlődik (megduplázódik az üzenet), vagy úgy, hogy az egyik nyelvű szöveget felváltja a másik nyelvű (a két nyelv kiegészíti egymást, bázisváltás történik).
- A kétnyelvű szövegekben ritkán tapasztalható feltűnő különbség a két változat között, formailag viszont sokszor különbözőképpen oldják meg a két nyelv beépítését ugyanabba az iratba. A leggyakoribb az a módszer, amikor a két nyelvet szavanként vagy mondatonként váltakoztatják (párhuzamosan futó kétnyelvűség). Ez a formai megoldás jellemzi a nagyszámú kétnyelvű nyomtatvány többségét is, amelyek legtöbbször csak az egyik nyelven vannak kitöltve (azaz az üzenet nem duplázódik meg). Kétnyelvű iratok esetében, ahogy azt a törvény kimondja, mindig az államnyelv áll az első helyen. c) Az egyéb állami hivatalok, egyházak, intézmények, társaságok iratainak nyelvhasználatával kapcsolatos megfigyelések
- A vizsgált református és katolikus egyházi hivatal adminisztrációja magyar volt, leveleiket is magyarul fogalmazták, a református hivatal hivatalos dokumentációja – anyakönyvi kivonatok, házasságkötések, halálesetek rögzítése – a korszak második felében már időnként államnyelvű (az egyházzel kapcsolatos hivatalnál ilyen típusú iratokat nem találtam).
- A vizsgált somorjai állami hivatalok meglehetősen kevés fellelt dokumentuma erősen államnyelvű adminisztrációról tanúskodik. Fordított a helyzet a különböző részvénytársaságok és kulturális-közművelődési egyesületek esetében, ahol egyértelmű a magyar nyelv dominanciája, néha kizárólagossága. De nagyon fontos hangsúlyozni, hogy a korlátozott anyagmennyiség miatt ezekben az esetekben bármilyen megállapítás csak nagyon óvatosan és komoly megszorításokkal fogalmazható meg.

Hivatkozott és felhasznált szakirodalom

- A csehszlovákiai magyarok történetének válogatott dokumentumai a két háború közötti időszakból. *Fórum Társadalomtudományi Szemle 2004/1*: 165–208.
- A. Kis Béla 2004.
A szlovákiai református keresztyén egyház. Fazekas József, Hunčík Péter szerk. *Magyarok Szlovákiában (1989-2004)*. Somorja–Dunaszerdahely, Lilium Aurum: 379–386.
- Angyal Béla 2001/1.
A csehszlovákiai magyarság választói magatartása a két világháború között. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*: 3–49.
- Bándi György 1996.
A Somorjai Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházközség rövid története. *Somorja Történelmi Olvasókönyv*. Somorja: 123–128.
- Bartha Csilla 1999.
A kétnyelvűség alapkérdései. Budapest, Nemzeti Könyvkiadó
- Bergendi Mónika 2002.
Bilingvizmus v školách s vyučovacím jazykom maďarským so zreteľom na používanie geografických názvov. Bratislava, FF UK (doktori disszertáció)
- Bezák, Šefan 1923.
Slovenská mluvnica – Szlovák nyelvtan.
Bratislava, „Univerzum” Účastinárska Kníhtlačiaren
- Bučenec Dániel 1920.
Olvasókönyv a magyar tannyelvű népiskolák II-III. osztálya számára.
Bratislava, Comenius könyvterjesztő vállalat
- Cvengros Béla 1933.
Magyar olvasókönyv a középiskolák első osztálya számára.
Bratislava, Cseh grafikai Únió
- Cvengros Béla szerk. 1922.
Magyar olvasókönyv a középiskolák első osztálya számára.
Košice, A szerző saját kiadása
- Édes Enikő 2002.
Politický, spoločenský a kultúrny život maďarskej menšiny v Šamoríne.
Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa (szakdolgozat)
- Édes Enikő 2005.
Somorja 1920-45 között. *Fejezetek Somorja város történetéből*.
Somorja–Dunaszerdahely, Lilium Aurum Könyvkiadó: 221–253.
- Filep Tamás Gusztáv 1998.
Szempontok a (cseh)szlovákiai magyar sajtó első két korszakának történetéhez.
A csehszlovákiai magyar művelődés története 1918-1998. 2. kötet.
Budapest, Ister: 330–377.

- Gyönyör József 1993.
Közel a jog asztalához. Pozsony, Madách
- Gyönyör József 1994.
Terhes örökség. Pozsony, Madách
- Hajdú Mihály 1994.
Magyar tulajdonnevek. Budapest, Nemzeti Könyvkiadó
- Horčíčka, Redl, Banai 1938.
Történelem a magyar tanításhelyű polgári iskolák egyéves tanfolyama számára.
Praha, Csehszlovák Grafikai Únió
- Horváth Gula szerk. 2004.
A Kárpát-medence régiói, Dél-Szlovákia. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó
- J. Soltész Katalin 1967.
Az idegen szavak helye a mai magyar nyelv rendszerében.
NyudÉrt. 58. Budapest, Akadémiai Kiadó: 300–304.
- J. Soltész Katalin 1979.
A tulajdonnév funkciója és jelentése. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Janoška Miloš, Banai Tóth Pál 1935.
Szülföld és honismeret könyve a Csehszlovák köztársaságban magyar tanításhelyű elemi iskolák negyedik és ötödik évfolyama számára.
Praha-Prešov, Csehszlovák Grafikai Únió
- Kálmán Béla 1970.
Amerikai magyar helynevek. Kázmér Miklós, Végh József szerk.
Névtudományi előadások. Budapest, Akadémiai Kiadó: 42–45.
- Kálmán Béla 1973.
A nevek világa. Budapest, Gondolat Kiadó
- Keresztes Pál szerk. 1929a.
Magyar irodalomtörténet szemelvényekkel 1. rész.
Ipolyás, Neumann J. Könyvnyomda
- Keresztes Pál szerk. 1929b.
Magyar irodalomtörténet szemelvényekkel: 2. rész.
Ipolyás, Neumann J. Könyvnyomda
- Kiss Jenő 1995.
Társadalom és nyelvhasználat. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó
- Klaudy Kinga 1997.
Bevezetés a fordítás elméletébe. Budapest, Scholastika
- Kolektív 1974.
Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I–III. Bratislava, SAV
- Kontra Miklós 1990.
Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból.
Linguistica Series A, Studia et Dissertationes 5. Budapest, MTA Nyelvtud. Intézete.

- Kováč, Dušan 2001.
Szlovákia története. Pozsony, Kalligram Kiadó
- Kulcsár Aranka 2002.
Kódváltás az Új Szó című napilap nyelvében.
 Bratislava–Pozsony, FF UK (szakdolgozat)
- Kulcsár Aranka 2005.
 Helységnevi kódváltások az Új Szó című napilapban.
Tanulmányok a kétnyelvűségről III. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó: 64–83
- Lanstyák István 1991.
 A szlovák nyelv árnyékában. Kontra Miklós szerk. *Tanulmányok a határon túli kétnyelvűségről.* Budapest. Magyarságkutató Intézet: 11–72.
- Lanstyák István 1998a.
Nyelvünkben – otthon. Dunaszerdahely, Nap Kiadó
- Lanstyák István 1998b.
A magyar nyelv szlovákiai változatosságának sajátosságai.
 Dunaszerdahely, Lilium Aurum
- Lanstyák István 2000a.
A magyar nyelv Szlovákiában. Budapest, Osiris Kiadó
- Lanstyák István 2000b.
 K otázke striedania kódov maďarského a slovenského jazyka v komunite Maďarov na Slovensku. *Slovo a slovesnosť* 61/1: 1–17.
- Lanstyák István 2002.
 A nyelvérinkezés szakszókincséről. Száz fogalom a kontaktológia köréből.
 Gyurgyik-Kocsis. *Társadalom-Tudomány.* Pozsony, Kalligram Könyvkiadó: 73–95.
- Lanstyák István 2003a.
 Kódváltás és fordítás. A célkeresztben a szlovákiai magyar nyelvi valóság.
Irodalmi Szemle 46/7: 77–94.
- Lanstyák István 2003b.
 A kétnyelvű beszélő mint botcsinálta fordító. *Magyar Nyelvjárások* 41: 393–400.
- Lanstyák István 2003c.
 A fordítástudomány szakközi kapcsolatairól. *Irodalmi Szemle* 46/10: 52–68.
- Lanstyák István 2003d.
 Fordítás és kontaktológia. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2002/3: 49–70
- Lanstyák István 2004.
 Utazás a fordítás körül. Kétnyelvűség és nyelvköziség, független és függő szövegalkotás. Navracsics Judit–Tóth Szergej szerk. *Nyelvészet és interdiszciplinaritás. II. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára.*
 Szeged–Veszprém, Generalia: 535–543.
- Lanstyák István 2006a.
Nyelvből nyelvbe. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó

- Lanstyák István 2006b.
A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélőközösségben. Lanstyák István–Vančóné Kremmer Ildikó szerk. *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára.* Pozsony, Kalligram
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 1996.
Kódváltás és nemzeti azonosságtudat. Gadányi János–Bokor József–Guttmann Mihály szerk. *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat.* Szombathely, BDTF: 163–174.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 1998.
Nyelvváltozó-típusok a magyar nyelv szlovákiai változataiban.
Sándor Klára szerk. *Nyelvi változó – nyelvi változás.* Szeged. 99–111.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 2002.
Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó
- Lintner Anita 2005.
Kódváltás a két háború közti (cseh)szlovákiai magyar sajtó nyelvében – különös tekintettel a földrajzi nevekre. *Tanulmányok a kétnyelvűségről III.* Pozsony, Kalligram Könyvkiadó: 31–63.
- Lintner Anita 2006.
Köznevi kódváltás a két háború közti csehszlovákiai magyar sajtó nyelvében.
Fórum Társadalomtudományi Szemle 2006/1: 143–165.
- Magyarok a világban – Kárpát-medence 2000.*
Budapest, CEBA
- Majtán, Milan 1998.
Názov obcí Slovenskej republiky. Bratislava, SAV
- Mayer Imre 1923.
Olvasókönyv a magyar nyelv és irodalom tanításához. Praha, Cseh Grafikai Únió
- Menyhárt József 2005.
Hivatali nyelvhasználat Nyékvárkony községben. Vörös Ferenc szerk. *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat.* Budapest-Nyitra-Somorja, Lilium Aurum
- Menyhárt József 2006.
Nyékvárkony nyelve. PhD disszertáció, Budapest
- Molnár Imre 1998:
A magyar anyanyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában. *A csehszlovákiai magyar művelődés története 1918-1998, I. kötet.* Budapest, Ister: 207–232.
- Pálesch Ervin 1928.
Hazánk és a nagyvilág. Földrajz a csehszlovák köztársaságbeli magyar tannyelvű elemi iskolák VI., VII., VIII. oszt. számára. Praha–Prešov, Csehszlovák Grafikai Únió
- Papp György 1998.
A helynevek (településnevek) bel- és külviszonyra használat mint nyelvi változó.
Sándor Klára szerk. *Nyelvi változó – nyelvi változás.* Szeged: 141–149.
- Pauliny, Eugen 1983.
Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava, Spn

- Popély Gyula 1991.
Népfogyatkozás. Budapest, Régió
- Popély Gyula 1995.
Ellenszélben. Pozsony, Kalligram
- Sándor Anna 2000.
Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban. Pozsony, Kalligram
- Scherer Lajos szerk. 1926.
Költészettan olvasmányokkal a csehszlovák középiskolák magyar tanítási nyelvű 6. osztálya számára. Praha, Cseh Grafikai Unió
- Simon Attila 2005.
Kolonizáció Dél-Szlovákiában a 2 világháború között. PhD disszertáció, Pécs
- Simon Szabolcs 1998.
Nyelvi változók a szlovákiai magyar sajtóban.
Sándor Klára szerk. *Nyelvi változó – nyelvi változás.* Szeged: 123–134.
- Štefánik, Jozef 2000.
Intentional Bilingualism in Children. *Human Affairs* 6/2: 135-141.
- Szabó Helga 2002.
A visszacsatolt Csallóköz politikai és közigazgatási beilleszkedése.
Fórum társadalomtudományi Szemle 2002/2: 35–58.
- Szabómihály Gizella 1998.
A nyelvhasználat törvényi szabályozása és a szlovákiai magyar nyelvváltozatok jellemzői (Cseh)szlovákiában 1918–1998 között. *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918-1998. 1. kötet.* Budapest, Ister: 132–140.
- Szarka László é.n.
A szlovákok története. Budapest, Bereményi Könyvkiadó
- Szarka László 1998.
A (cseh)szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918–1998. *A csehszlovákiai magyar művelődés története 1918–1998, 1. kötet.* Budapest, Ister: 9–80.
- Szekeres István 1922.
Chemia és ásványtan, Prága, Cseh Grafikai Unió
- Szemere Gyula 1974.
Az akadémiai helyesírás története (1832-1954). Budapest, Akadémiai Kiadó
- Trudgill, Peter 1997.
Bevezetés a nyelv és a társadalom tanulmányozásába. Szeged, JGYTF Kiadó
- Turczel Lajos 1982.
Hiányzó fejezetek. Pozsony, Madách
- Vadkerty Katalin 1993.
A Csehszlovák Köztársaság gazdaságtörténete (1918–38). *Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből.* Pozsony, Kalligram Könyvkiadó: 175–215.

Végh László 1996.

Somorja a népszámlálások tükrében. *Somorjai magyar olvasókönyv*. Somorja: 150–154.

Vígh Károly é.n.

A szlovákiai magyarok sorsa. Budapest, Bereményi Könyvkiadó

Vörös Ferenc 2004.

Családnévutak Szlovákiában. Pozsony Kalligram Könyvkiadó

Wardhaugh Ronald 1995.

Szociolingvisztika. Budapest, Osiris-Századvég

Felsőcsallóköz I. évf. 1. sz. (1927. dec. 24.) – II. évf. 50. sz. (1928. dec. 15.)

Somorja és vidéke VIII. évf. 1. sz. (1935. jan. 5.) – VIII. évf. 15. sz. (1935. ápr. 13.)

Levéltárak:

Štátny archív Bratislava, pobočka Šaľa:

NÚ, (Štátny okresný archív v Šale, fond Notársky úrad roky 1918–22, 1928, 1933, 1936, 1938)

ÓÚ (fond Okresný úrad, roky 1928, 1933, 1936, 1938)

Daňový úrad v Šamoríne 1928–47

Okresné živnostenské spoločenstvo v Šamoríne 1887–1938

Okresný zbor liečebného fondu verejných zamestnancov v Šamoríne 1923–34

Okresná srostedkovateľňa práce v Šamoríne 1934–1938

Junácky spolok v Šamoríne 1925–1936

Štátny archív v Bratislave:

Šamorínsky mlyn a elektráreň úč. sp. 1928–49

Miestna železnica úč. spol. v Šamoríne 1924–1938

Družstvo pre zaobstarávanie materiálu pre Šamorín a okolie 1921

Archív Národnej Banky Slovenska:

Šamorínsky úverný ústav v Šamoríne 1894–1945

FÜGGELÉK